

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Diplomová práce

2015

Zuzana Lánová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Zuzana Lánová

Krize francouzského konceptu *laïcité*?

Diplomová práce

Praha 2015

Autor práce: **Zuzana Lánová**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Michel Perottino Ph.D.**

Rok obhajoby: **2015**

Bibliografický záznam

LÁNOVÁ, Zuzana. *Krise francouzského konceptu laïcité?*. Praha, 2015. 76 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra západoevropských studií. Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Michel Perottino Ph.D.

Abstrakt

Diplomová práce „*Krise francouzského konceptu laïcité?*“ se zabývá situací konceptu *laïcité* v atmosféře současné Francie. Ta je charakteristická odmítavým postojem většiny Francouzů vůči stále více výrazné přítomnosti islámu, která je dána zejména rostoucími požadavky francouzských muslimů. Práce si klade za cíl dokázat, že současný stav konceptu *laïcité* je možné vnímat jako krizi, která se projevuje na základě rozdílného vnímání jím stanovených principů. Tento cíl práce bude dokazován na základě teorie sociálního konstruktivismu ve spojení s teorií *two-way protection*, který se zabývá vztahy mezi státem a církvemi. Hypotéza práce předjímá, že muslimové, katolíci, nevěřící i stát vnímají stanovené principy odlišně, a to v závislosti na aktuální situaci a na působení rozdílných aktérů a v rámci snahy o svůj prospěch. Tím vytváří z konceptu *laïcité* sociální konstrukt. Oblastí, ve které danou hypotézu práce dokazuje, je francouzské školství, které hraje v utváření a udržování Republiky a jejich hodnot klíčovou roli. Konkrétními příklady, na kterých práce hypotézu dokazuje, je pak přijetí některých legislativních kroků ze strany francouzského státu, a to zákona zakazujícího nošení ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách, přijetí Charty *laïcité* ve školách a tzv. aféra *Baby-Loup*.

Abstract

Master thesis „*The Crisis of French concept of laïcité*“ ponders the current status of *laïcité* in the atmosphere of contemporary France. General feeling in French

society is characterized by a negative attitude of ethnic Frenchmen towards the growing presence of Islam which is accentuated by growing Muslim's demands in economic and social fields. Main goal of this thesis is to prove that the contemporary state of the concept of *laïcité* can be perceived as a crisis which comes through the differences between perceptions of principles based on *laïcité*. This notion will be proved on the basis of the theory of social constructionism complemented by the *two-way-protection* theory which deals with relations between state and churches. The hypothesis anticipates that Muslims, Catholics, Non-believers and even the State are using principles of *laïcité* depending on actual situation and impact of different actors and in order to ensure their own interests. Thereby they create the concept *laïcité* as a social construct. The main field in which the thesis proves this hypothesis is the French school system which is crucial for forming and maintaining the Republic and its values. The hypothesis is argued by several concrete examples such as several legislative measures adopted by the French state, for instance the law banning conspicuous religious symbols in public schools, the Charter of *laïcité* in the schools and so-called affaire *Baby-Loup*.

Klíčová slova

Francie, laïcité, krize, islám, katolická církev, sociální konstrukt

Keywords

France, laïcité, crisis, Islam, Catholic Church, social construction

Rozsah práce: 136 710 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne ...

Zuzana Lánová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé diplomové práce Doc. PhDr. Michelu Perottinovi Ph.D. a vedoucí diplomového semináře PhDr. Zuzaně Kasákové Ph.D. za jejich cenné připomínky a podněty při psaní této práce. Velký dík patří i rodině a přátelům za jejich trpělivost a podporu.

TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno: Zuzana Lánová
E-mail: zuzana.lanova@seznam.cz
Semestr: Letní
Akademický rok: 2012/2013
Název práce: Krise francouzského konceptu laïcité?
Předpokládaný termín ukončení (semestr, školní rok): Letní, 2014/2015
Vedoucí diplomového semináře: PhDr. Zuzana Kasáková Ph.D.
Vedoucí práce: Doc. PhDr. Michel Perottino Ph.D.
V čem se oproti původnímu zadání změnil cíl práce? Původním cílem této práce bylo na příkladu vytváření muslimských institucí ukázat, jak se proměnil koncept laïcité vzniklý na počátku 20. století a jak je v současné době vnímána jeho funkce. Tento cíl se proměnil a nově bude cílem práce dokázat, že se tento koncept nachází ve stavu krize, a to na základě rozdílného vnímání konceptu laïcité jak ze strany francouzského státu, tak i jednotlivých vyznání. Postředkem, na kterém bude práce daný stav dokazovat, bude situace francouzského školství a legislativní opatření státu směřující k výraznějšímu uplatnění principů laïcité právě ve francouzských školách.
Jaké změny nastaly v časovém, teritoriálním a věcném vymezení tématu? V časovém ani teritoriálním vymezení tématu ke změnám nedošlo. Stále se jedná o období od konce 80. let po současnost a teritoriálně o oblast Francie. Co se týče věcného vymezení, zůstává také více méně neměnné - jedná se o problematiku laïcité a jeho interakci s islámem a muslimy.
Jak se proměnila struktura práce (vyjádřete stručným obsahem)? V první části bude představeno francouzské školství jako základ francouzského státu. Bude zde představen historický vývoj prosazování principů laïcité ve školách, alei současná situace. Následující část práce se bude věnovat problematice soužití islámu a konceptu laïcité. Příkladem pro vnímání situace ze strany státu budou okolnosti přijetí zákona o zákazu nošení ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách z roku 2004 a zejména závěrečná zpráva tzv. komise Stasi. Následně bude zkoumána i reflexe daného zákona ze strany francouzských muslimů. Další kapitola práce se bude zabývat vztahem francouzské katolické církve ke konceptu laïcité, a to na příkladu problematiky soukromého školství. Zároveň bude představena i tzv. Charta laïcité ve školách a aféra Baby-Loup, jakožto příklady porušování neutrality státu v náboženských záležitostech, a tedy i jako příklad sociálního konstruktů. Kapitola se také bude zabývat pohledem nevěřících na danou problematiku.
Jakým vývojem prošla metodologická koncepce práce? Metodologie zůstává neměnná, jedná se stále o případovou studii.
Které nové prameny a sekundární literatura byly zpracovány a jak tato skutečnost ovlivnila celek práce? Spracovány byly některé sekundární zdroje zmíněné již v projektu práce (např. - Airiau, Paul, Cent ans de laïcité française nebo Lauwrence, Jonathan, The Emancipation of Europe's Muslims), na základě čehož se změnil způsob dokazování hypotézy, jelikož způsobem, jakým

byl postavem projekt práce, by se dokazovala jen s obtížemi. Byly přidány další sekundární zdroje, ale i primární, které budou sloužit zejména pro výzkum vnímání daného konceptu.

Charakterizujte základní proměny práce v době od zadání projektu do odevzdání tezí a pokuste se vyhodnotit, jaký pokrok na práci jste během semestru zaznamenali (v bodech):

- proměna cíle práce, stanovení si nové hypotézy
- ujasnění si teoretické části
- rozšíření použitých zdrojů o nové prameny a sekundární literaturu

Podpis studenta a datum:

Schváleno:

Datum

Podpis

Vedoucí práce

Vedoucí diplomového semináře

Obsah:

ÚVOD	2
Kritika literatury.....	5
1. TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC	11
1.1 Teoretická východiska	11
1.2 Vymezení pojmu <i>laïcité</i>	15
1.3 Výzkumná otázka.....	18
1.4 Výzkumná kritéria a metodologie.....	20
2. FRANCOUZSKÉ ŠKOLSTVÍ A LAÏCITÉ	22
2.1 Francouzský vzdělávací systém a role konceptu <i>laïcité</i>	22
2.2 Historie francouzského laického školství.....	23
2.2.1 Školství ve Francii ve 2. polovině 19. století	23
2.2.2 Zákon z roku 1905 o oddělení státu a církve.....	25
2.2.3 Čtvrtá a pátá Francouzská republika	26
2.3 Současná situace francouzského školství.....	28
3. FRANCOUZŠTÍ MUSLIMOVÉ A VNÍMÁNÍ LAÏCITÉ	29
3.1 Islám a <i>laïcité</i> ve Francii	29
3.2 Šátkový zákon z roku 2004	32
3.2.1 Důvody pro přijetí zákona.....	33
3.2.2 Reakce prezidenta Chiraca	35
3.2.3 Komise „Stasi“	37
3.2.4 Závěrečné zpráva.....	38
3.3 Francouzští muslimové a vnímání <i>laïcité</i>	41
3.3.1 Otázka muslimských šátků.....	41
3.3.2 Reakce francouzských muslimů na vydání zákona o náboženských symbolech	42
3.3.3 Vnímání <i>laïcité</i> muslimy	44
4. KATOLICKÁ CÍRKEV, IRELIGIOZITA A VNÍMÁNÍ LAÏCITÉ	45
4.1 Katolická církev ve Francii	46
4.2 Soukromé školství ve Francii.....	48
4.2.1 Charta <i>laïcité</i> ve školách	50
4.2.2 Aféra jeslí <i>Baby-Loup</i>	55
4.3 Katolíci a vnímání <i>laïcité</i>	57
4.4 Ireliozita a <i>laïcité</i>	58
4.4.1 Vztah mezi ireliozitou a <i>laïcité</i>	59
4.4.2 Nevěřící a vnímání <i>laïcité</i>	61
ZÁVĚR	63
SUMMARY	66
POUŽITÁ LITERATURA	68

ÚVOD

„*Laïcité n'est pas une opinion, c'est la liberté d'en avoir une.*“¹ Tak zní věta, kterou bylo zahájeno jedno z jednání státní komise, jejímž úkolem byla analýza postavení principů *laïcité* v soudobé Francii. Od tohoto okamžiku v roce 2003 byla tato věta použita neschůdněkrát v projevech státníků, politiků i zástupců jednotlivých vyznání, ale i v oficiálních dokumentech. Avšak naplňování jejího obsahu není vzhledem k situaci, ve které se současná francouzská společnost nachází, jednoduché. Se stále více viditelnou přítomností muslimů, nyní druhého nejvíce praktikovaného náboženství ve Francii, částečně způsobenou imigrační politikou ze 70. a 80. let 20. století, dochází k mobilizaci *laïcité* jakožto zdroje pro řešení problému spojených s jeho přítomností a jako ospravedlnění pro ne příliš vstřícné postoje Francouzů vůči narůstajícím požadavkům francouzských muslimů. V tomto pojetí *laïcité* je následně jakákoliv náboženská praxe, i minoritní, vnímána jako primární zdroj konfliktů a nestability ve společnosti. A ačkoliv principy *laïcité* bývají ve Francii často označovány za jednu z deviz současné Francouzské republiky, a jsou v tomto exkluzivním smyslu i používány, jeho smysl a důsledky jeho dodržování nejsou jasně vymezené. Ve stejném smyslu se vyjádřila v roce 2004 i Státní rada (*Conseil d'État*)² ve své zprávě ke stému výročí vydání zákona o odluce církví od státu, ve které uvedla, že: „*Définition laïcité neexiste.*“³ *Laïcité* tedy není možné chápat jako koncept, resp. ideologii s jasně vymezenými pravidly a normami, ale jako politickou dohodu, která nabývá různých forem a kontextů v návaznosti na to, kdy, při jaké příležitosti a kým je v daném okamžiku používána. V ideálním případě koncept *laïcité* představuje zvláštní vztah francouzského státu a náboženství uznaných na jeho území, kdy státní záležitosti a záležitosti církví jsou naprosto odděleny a jedny neovlivňují druhé a kdy stát plně garantuje náboženskou svobodu a svobodu svědomí. Tento případ absolutního oddělení

¹ „*La laïcité n'est pas une opinion, c'est la liberté d'en avoir une.*“, Jednání komise Stasi: <http://www.laicite-republique.org/la-laicite-n-est-pas-une-opinion-c.html> (staženo: 26. 04. 2015).

² Poradní orgán francouzské vlády, který je zároveň nejvyšší administrativní instancí, jehož tradice sahá až do dob Napoleona Bonaparteho, do roku 1799.

³ „*Il n'y a pas de définition du concept de laïcité, qui a reçu des acceptions diverses, mais ne peut non plus faire l'objet de n'importe quelle interprétation.*“

Zpráva dostupná online: <http://www.conseil-etat.fr/Decisions-Avis-Publications/Etudes-Publications/Rapports-Etudes/Un-siecle-de-laicite-Rapport-public-2004>, (26. 04. 2015).

pravomocí je však možné prosadit jen velmi omezeně a v reálné podobě používání principů osciluje na ose mezi dodržováním neutrality státu a jeho institucí a svobody svědomí a náboženské praxe.

Jednoznačné však je, že přijetím zákona o odluce církví od státu v prosinci roku 1905 byly ve Francii vytvořeny takové podmínky pro soužití státu a náboženství, které představují mezi demokratickými státy výjimku. Tato výjimka je dána jednak vysoce sekulárním charakterem francouzské společnosti, jednak okolnostmi vzniku a vývoje konceptu *laïcité*, kdy Francie, jakožto tradičně silně katolická země, a jako vůbec první stát v Evropě, uzákonila odluku církví od státu.⁴ V průběhu 20. století však v důsledku proměny role státu, ale i v důsledku společenských změn a změn v rámci náboženské struktury, došlo v jisté míře až ke zpochybnění univerzální platnosti principů vycházejících z tohoto konceptu a k následné snaze o jeho redefinici. Stát dnes již není v pozici, kdy by musel hájit svou existenci výraznému soupeři (katolická církev) a společnost, nyní čelící ekonomickým, sociálním a kulturním problémům, žádá intervenci a pomoc státu v jejich řešení. Nyní tak lze již koncept *laïcité* považovat za něco víc než jen právní princip. V současné době je již chápán spíše jako etický rámec zastřešující společnost, resp. koncept, který se v průběhu jednoho století přetvořil v náboženství *per se*. Samotný koncept se tak nachází v paradoxní situaci, kdy je přijímán a respektován v rámci všeobecného konsenzu, ale zároveň se dostává do situace, kdy v důsledku výše zmíněných proměn získává nové podoby. V současné době se již francouzský stát nenachází v situaci, ve které by bylo nutné legitimizovat své postavení soupeřením s církvemi, a je pro něj tedy akceptovatelné přijmout jejich přítomnost a aktivity ve společnosti, a do jisté míry je i podporovat. Stejně tak nemůže ignorovat jejich pozice v rámci diskuze ohledně etických problémů. Na druhou stranu, ve světle stále rostoucího významu islámu ve Francii, je evidentní, že uplatnění principů *laïcité* v plné šíři právě pro toto náboženství skýtá jistá úskalí, jednak ze strany islámu, který ze své podstaty nezná rozdělení moci, ale i co se týká ochoty francouzské společnosti plně je integrovat.

⁴ Výjimku v tomto uspořádání má region Alsace-Moselle, kde stále platí režim konkordátu z roku 1801, jelikož v období přijetí daného zákona byl tento region součástí Pruska.

Vzhledem k významnému a tradičnímu postavení principů *laïcité* v rámci francouzské společnosti, je pravděpodobné, že bez výraznějších politických reforem bude pro islám a muslimy jen velmi obtížné se plně integrovat do majoritní společnosti. Navíc odmítání přijetí muslimské kultury a tradic je i symbolem obav francouzské společnosti z vývoje, který směřuje k rozmělnění francouzské národní identity v rámci multikulturalismu a identitárních požadavků různých skupin vzešlých z imigrace. Tuto situaci můžeme demonstrovat zejména na příkladu školství, které slouží jako veřejná instituce formující znalosti jedince ohledně identity a občanství, a tedy jako prostředek pro budování národa. A ve Francii je toto vnímání vzdělávacího systému zvláště intenzivní. Proto k zásadním mezníkům ve vnímání a prosazování konceptu *laïcité* ze strany státu dochází právě v rámci francouzského veřejného školství. Prvním takový mezníkem byla řada tzv. šátkových afér v na konci 80. let 20. století, které vyvrcholily v roce 2004 přijetím zákona zakazujícího nošení ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách. Dalším mezníkem pak bylo přijetí tzv. Charty *laïcité* ve školách v roce 2013. Přijetí obou těchto norem symbolizujících striktní interpretaci principů *laïcité* vyvolalo vlnu kritiky nejen ze strany zástupců jednotlivých náboženství, ale i z celého světa jakožto omezování svobody vyznání. Obě normy také poukazují na neochotu Francouzů přijmout kompromis a jejich snahu vymezit hranice pro to, co je z hlediska náboženství přijatelné a co už není. Hranice pro toto rozlišení však nejsou stálé a proměňují se v závislosti na aktuálních podmínkách a na charakteru působících aktérů, které buď akceptuje, nebo naopak vylučuje.

Výše popsaná situace je aktuální i pro současný vývoj ve Francii, kdy po útocích na redakci týdeníku *Charlie Hebdo* v Paříži francouzská vláda rozhodla o přijetí několika legislativních kroků směřujících k prosazování principu *laïcité* na úkor udržování deklarované neutrality státu a náboženské svobody.⁵ A to zejména v oblasti školství, jehož postavení jednoho ze základních pilířů republiky nabylo ještě více na významu. Toto až militantní pojetí *laïcité* však není akceptováno napříč celou společností a zejména jednotlivá náboženství jej vnímají jako útok na své svobody a obecně jako nedodržování základních principů stanovených ústavou. Předložená

⁵ Jedná se například o zavedení tzv. Jedenácti opatření pro mobilizaci školy hodnotám Republiky nebo obnovení myšlenky o zavedení principů *laïcité* do soukromých zařízení, která vzdělávají děti předškolního věku.

diplomová práce zkoumá právě tato odlišná vnímání konceptu *laïcité* jak ze strany náboženství, tak ze strany francouzského státu, který vymezuje právě ony hranice mezi přijatelnými a nepřijatelnými projevy jednotlivých náboženství. Tato diplomová práce má charakter empirické analýzy s prvky diskursivní analýzy založené na kritickém studiu primárních i sekundárních zdrojů.

Kritika literatury

Vzhledem k omezenému množství česky psané odborné literatury zabývající se jak samotným konceptem *laïcité*, tak jeho současným stavem, je v této práci čerpáno především z francouzsky a anglicky psaných zdrojů. Anglické zdroje jsou vybrány tak, aby byly reprezentovány i názory rozdílné od těch francouzských, a tedy bez vlivu francouzského prostředí a škol.

Literatura, která byla vybrána pro studium významu konceptu *laïcité* pro francouzský vzdělávací systém shrnuje jednak historický vývoj francouzského laického školství, ale i základní argumenty pro jeho udržení a šíření. Pro tuto problematiku tak byly vybrány zdroje věnující se čistě vztahu konceptu *laïcité* a francouzského školství. Jednou z mnoha příležitostí, kdy publikace na dané téma vycházely, bylo stoleté výročí přijetí zákona o odluce církví a státu. Příkladem takové publikace je kniha Paula Airiaua, historika a doktoranda pařížské univerzity Sciences Po, odborníka na moderní církevní dějiny, především pak na vývoj církví v 19. a 20. Století, *Cent ans de laïcité française*⁶ z roku 2005. Ta se zabývá vývojem a dopady tohoto konceptu v období od přijetí daného zákona, a to z více perspektiv, kdy jednou z nich je právě i školství a snaha o jeho laickost. Tato kniha je doplněna o další studie věnující se danému tématu, jako *La laïcité et l'école de la République*⁷ od Guye Coqa nebo *L'école et la laïcité, de l'Ancien Régime à nos jours*⁸, jejímž autorem je Yves Verneuil, který se ve své akademické praxi specializuje na historii francouzského školství. Pro pochopení vztahů mezi veřejným a soukromým školstvím a zejména pro působnost zákona Falloux, je

⁶ Paul Airiau, *Cent ans de laïcité française*, (Paříž: Presses de la Renaissance, 2005).

⁷ Guy Coq, „La laïcité et l'école de la République“, *Tréma*, č. 37, 2012, 1-19.

⁸ Yves Verneuil, „L'école et la laïcité, de l'Ancien Régime à nos jours : enjeux du passé, enjeux dépassés“, *Tréma*, č. 37, 2012, 130-143.

použita publikace *École publique, école privée : une comparaison*⁹ od Sandry Pellet. V této oblasti jsou také využita a analyzována znění konkrétních zákonů vztahujících se k francouzskému školství, Francouzskými ústavami počínaje a například tzv. zákonem *Debré* z roku 1959¹⁰ konče.

Pro pochopení vnímání principů *laïcité* ze strany francouzských muslimů a zároveň okolností přijetí zákona o zákazu nošení ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách z roku 2004, jsou zvoleny jak sekundární, tak ale především primární zdroje. Odborné francouzsky psané literatury vztahující se k problematice islámu a *laïcité* existuje nepřeberné množství a není možné se jimi na těchto stránkách detailněji zabývat. Práce uvede tedy pouze ty nejpodstatnější zdroje využité přímo v této diplomové práci. Obecné závěry týkající se vztahu islámu k *laïcité* nebo postavení muslimů v rámci francouzské společnosti vycházejí zejména z díla Oliviera Roye, francouzského politologa a profesora florentské univerzity, *Laïcité face à l'islam*¹¹ z roku 2009. Ta se primárně zabývá slučitelností hodnot islámu a principů *laïcité* v soudeoéb Francii a spojenými potenciálními problémy. Jsou zde také použity myšlenky z díla Joëla Romana *Aux origines du renouveau de la question laïque*,¹² ve kterém autor vysvětluje počátky současné debaty o pozici a funkci *laïcité* ve Francii jakožto výsledku spojení sociální, ekonomické a kulturní krize, kterými Francie procházela od 60. let 20. století. Dalším zdrojem je i soubor odborných studií vydaný Alainem Greshem a kol. pod názvem *Islam&Laïcité, Islam de France, Islams d'Europe*,¹³ který, jak název napovídá, se věnuje právě soužití islámu a *laïcité* ve Francii. Tato publikace vyšla s podporou asociace *Commission islam et laïcité* (Komise islám a *laïcité*), která sdružuje odborníky i veřejnost na dané téma s cílem přispívat k úvahám o pozici a roli islámu a muslimů ve francouzské společnosti.¹⁴

⁹ Sandra Pellet, „École publique, école privée: une comparaison“, *Regards croisés sur l'économie*, č. 12, 2012, 184-188.

¹⁰ Zákon „Debré“ z roku 1959, dostupný online: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000693420>, (staženo: 14. 04. 2015).

¹¹ Olivier Roy, *La laïcité face à l'islam*, (Paříž: Hachette Littératures, 2006.)

¹² Joël Roman, „Aux origines du renouveau de la question laïque“, *Les idées en mouvement*, č. 121. srpen-září 2004, <http://www.islamlaicite.org/> (staženo: 10. 4. 2015).

¹³ Alain Gresh a kol., *Islam&Laïcité, Islam de France, Islams d'Europe*, (Paříž: L'Harmattan, 2005).

¹⁴ Webové stránky Komise: <http://www.islamlaicite.org/accueil/>, (staženo: 4. 4. 2015).

V problematice tzv. šátkového zákona z roku 2004 vychází práce zejména ze studia primárních zdrojů a pramenů. Obecné poznatky týkající se postavení a role ženy v muslimském světě v návaznosti na přijetí daného zákona vycházejí z díla kanadské odbornice na vztahy politiky a náboženství Amélie Barras. Její studie *Contemporary Laïcité: Setting the Term sofa New Social Constract? The Slow Exclusion of Women Wearing Headscarves*,¹⁵ představuje tzv. šátkové aféry jako prostředek francouzského státu a elit ve snaze o podpoření exkluzivního výkladu konceptu *laïcité*, která zdůrazňuje jeho právní charakter. Ve svém dalším díle *Sacred Laïcité and the Politics of Religious Resurgence in France: Whither Religious Pluralism?*¹⁶ zase poukazuje na až posvátný charakter, který *laïcité* tváří v tvář islámu získává. Tyto obecné poznatky jsou doplněny o analýzu primárních zdrojů, jakými jsou například analýzy ministerstva školství týkající se těchto afér, zprávy státních institucí (Státní rada) nebo dobové projevy a mediální rozhovory významných francouzských politiků, například Jeana-Pierra Raffarina nebo Jacquese Chiraca.

Pro reflexi výsledků Komise pro reflexi uplatnění principů *laïcité* v Republice, zkráceně Komise „Stasi“, je hlavním zdrojem závěrečná zpráva této komise. Její výsledky však vzhledem k jejich kontroverznímu obsahu byly interpretovány i v sekundární literatuře, kterou práce také využívá. Jedná se především o tři odborné články zabývající se jak dobovým kontextem, tak i analýzou dané zprávy. Autorem první z nich je Jean Baubérot, uznávaný francouzský odborník na problematiku *laïcité* a zároveň i jeden ze členů komise, který jako jediný odmítl hlasovat pro tuto závěrečnou zprávu. Ve svém článku *La Commission Stasi: Entre Laïcité Républicaine et Multiculturelle*¹⁷ čtenáře seznamuje s kontextem událostí, které předcházely samotnému jednání komise a jako očitý svědek ho seznamuje i s atmosférou jednání jako takovou. Vzhledem ke svému odmítavému postoji vůči závěrečné zprávě hodnotí Baubérot negativně i následně přijatý zákon. Dalším zdrojem je i disertační práce

¹⁵ Amélie Barras, „Contemporary Laïcité: Setting the Term sofa New Social Constract? The Slow Exclusion of Women Wearing Headscarves“, *Totalitarian Movements and Political Religions*, č. 11, únor 2010.

¹⁶ Amélie Barras, Sacred Laïcité and the Politics of Religious Resurgence in France: Whither Religious Pluralism?, *Mediterraneanum Politics*, č. 2, 2013, 276-293.

¹⁷ Jean Baubérot, „La Commission Stasi: Entre Laïcité Républicaine et Multiculturelle“, *Historical Reflections*, č. 3, 2008, 1-20.

Jeremyho Gunna z Harvardské univerzity *Religious Freedom and Laïcité: A Comparison of the United States and France*.¹⁸ Ten sice porovnává americký a francouzský vztah státu a náboženství, ale v části věnované francouzskému příkladu se soustředí zejména na závěry této komise a na jejich nedostatky. Třetím zdrojem se stal i blog již zmiňovaného Alaina Greshe *La commission Stasi et la loi contre le foulard: retour sur une manipulation*, ve kterém shrnuje poznatky ze své knihy *La République, l'islam et le monde*, která však bohužel není z České republiky dostupná. Tyto poznatky jsou ke způsobu rozhodování dané komise spíše kritické a upozorňují na jistou manipulaci směrem k znevýhodnění francouzských muslimů. Mezi další zdroje použité v této části diplomové práce patří například i *Laïcité and multiculturalism: the Stasi Report in context*,¹⁹ jehož autorem je Akan Murat.

Co se týká otázky reflexe vydání daného zákona ze strany francouzských muslimů, práce vychází čistě ze studia primárních zdrojů, tedy zejména komuniké institucí reprezentujících zájmy francouzských muslimů nebo reakcí uveřejněných v soudobém tisku. Avšak otázka vnímání konkrétně muslimského šátku a *laïcité* obecně je daleko komplexnější, proto zde práce vychází ze sekundárních zdrojů, jejichž autory jsou uznávaní odborníci na dané téma. Mezi ně se řadí například Stephen Croucher se svým výzkumem týkajícím se právě vnímání nošení muslimského šátku francouzskými muslimkami po roce 2004 *French-Muslims and the Hijab: An Analysis of Identity and the Islamic Veil in France* nebo Bronwyn Winter a její kniha *Hijab & the Republic: Uncovering the French Headscarf Debate*.²⁰ Dalším zdrojem pro tuto kapitolu je i kniha *Les musulmans en France*²¹ od Godarda Taussiga, který v ní představuje základní charakteristiky muslimské menšiny ve Francii, od školství přes politické strany až právě po šátkovou problematiku. Při studiu je také jako primární zdroj použita Občanská

¹⁸ Jeremy Gunn, „Religious Freedom and Laïcité: A Comparison of United States and France“, *BYU Law Review*, č. 2, 2004, 410-502.

¹⁹ Akan Murat, „Laïcité and multiculturalism: the Stasi Report in context“, *The British Journal of Sociology*, č. 2, 2009, 237-256.

²⁰ Bronwyn Winter, *Hijab & the Republic: Uncovering the French Headscarf Debate*, Syracuse: Syracuse University Press, 2008.

²¹ Godard Taussig, *Les musulmans en France*, (Paříž: Hachette Littératures, 2009).

úmluva francouzských muslimů pro společné soužití, (*Convention Citoyenne des Musulmans de France pour le vivre ensemble*)²² vydaná v roce 2014.

Analýza vnímání konceptu *laïcité* katolickou církví je představena na příkladu francouzského soukromého školství a pokusů státu o zásahy do jeho fungování. Vývoji ve vztazích katolické církve vůči konceptu *laïcité* se věnují sekundární zdroje zabývající se buď obecně teorií *laïcité*, jako je *Esquisse d'une théorie de la laïcité*²³ od Maurice Barbiera, francouzského politologa věnujícího se právě konceptu *laïcité*, nebo odborná stať *L'Église catholique face au modèle français de la laïcité*, jejímž autorem je Philippe Portier, a která se primárně zabývá studovaným vztahem. Pro vytvoření obrazu o současném postavení katolické církve ve Francii je použit průzkum veřejného mínění společnosti IFOP (obdoba českého STEM), který se zabývá jednak statistikami náboženství ve Francii obecně, ale i situaci katolicismu konkrétně.²⁴ Problematika soukromého školství je zkoumán jednak na základě zdrojů použitých v kapitole práce věnující se vývoji francouzského vzdělávacího systému, jednak i literaturou zaměřenou konkrétně na katolické soukromé školství. Mezi ni patří například kniha *Liberté sous contrat. Une histoire de l'enseignement privé*²⁵ od Bruna Pouceta nebo studie *École publique, Ecole privée et Laïcité en France*²⁶ od Gustava Persiera.

Pro studium otázky zavedení Charty *laïcité* do škol a důsledky aféry *Baby-Loup*, vychází práce především z reflexe dané problematiky v soudobém tisku, ale i z primární literatury. Novinové články není v rámci použité literatury možné pojmout všechny, jsou zde proto uvedeny pouze ty nejvýznamnější. Jedná se především o rozhovory se zainteresovanými politiky, představiteli jednotlivých vyznání nebo odborníky. Co se týká primární literatury, byla použita originální verze vydané Charty *laïcité*, návrhy zákonů týkající se rozšíření principů *laïcité* na soukromé školství, nebo vyjádření

²² Znění úmluvy dostupné online: http://www.lecfc.fr/wp-content/uploads/2014/06/cfcm_texte_convention__version_finalisee2.pdf, (staženo: 08. 04. 2015).

²³ Maurice Barbier, „Esquisse d'une théorie de la laïcité“, *Le débat*, 77/5, 1993 str. 65.

²⁴ Průzkum veřejného mínění agenturou IFOP z roku 2010 na téma „Katolicismus ve Francii v roce 2010“, dostupný online: http://www.ifop.com/media/pressdocument/238-1-document_file.pdf, (staženo: 12. 04. 2015).

²⁵ Bruno Poucet, *Liberté sous contrat. Une histoire de l'enseignement privé*. (Paříž: Édition Fabert, 2009).

²⁶ Gustav Persier, „Ecole publique, Ecole privée et Laïcité en France“, *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, 19, 1995.

Kasačního soudu v aféře *Baby-Loup*. V části práce zabývající se konkrétně vnímáním *laïcité* ze strany francouzských katolíků jsou využity především primární zdroje, zejména deklarace francouzských biskupů ke stoletému výročí přijetí zákona o odluce církvi a státu.²⁷

V případě problematiky vnímání konceptu *laïcité* ze strany francouzských nevěřících, je dostupná sekundární literatura velmi omezená. Tato práce proto vychází zejména z primárních zdrojů, ze statistik, průzkumů a vyjádření některých organizací. Ale i použití statistik je kvůli k charakteru tématu komplikované. Vzhledem k absenci statistik založených na náboženském vyznání²⁸ není teoreticky možné vést průzkumy na základě náboženských kategorií. Tyto průzkumy, byť v omezené míře, přesto existují. Není však možné porovnávat více průzkumů od různých společností, jelikož otázky v rámci výzkumu by musely být shodně pokládány, což se však děje pouze vzácně. Stejně tak průzkumy mohou rozdílně nazvat základní kritéria výzkumu, například zaměnit „bez vyznání“ za „nevěřící“, čímž vzájemné výsledky deformují. Jediným sekundárním zdrojem použitým v této kapitole tak je výzkum vedený Martine Barthélemy a Guy Michelatem *Dimension de la laïcité dans la France d'aujourd'hui*.²⁹ Ten se věnuje problematice vnímání *laïcité* ve Francii na základě náboženské, politické i sociální příslušnosti jedince. Analýza je založená na dotazníkovém šetření vedeném v období předcházejícím přijetí zákona o nošení náboženských symbolů ve školách, tedy v relativně vyhrocené atmosféře. V části věnované příslušnosti k církvi, průzkum rozlišuje pouze dvě kategorie, a to věřící a nevěřící. Práce sice primárně vnímá věřící jako katolíky, ale mísí je i s ostatními vyznáními, takže její použití pro další kapitoly není vhodné.

²⁷ Deklarace, *Katolická církev a zákon z roku 1905, sto let poté*:

<http://www.eglise.catholique.fr/conference-des- eveques-de-france/textes-et-declarations/368451-leglise-catholique-et-la-loi-du-9-decembre-1905-cent-ans-apres/>, (20. 04. 2015).

²⁸ Zákon z roku 1872 zakazuje sběr statistických dat založených na náboženském vyznání, etnickém nebo rasovém původu nebo o politických názorech.

²⁹ Martine Barthélemy a Guy Michelat, „Dimensions de la laïcité dans la France d'aujourd'hui“, *Presses de Sciences Po*, č. 57, 2007, 649-698.

1. TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC

1.1 Teoretická východiska

Možností, jak nahlížet z teoretického hlediska na problematiku konceptu *laïcité* a jeho reflexi ve společnosti, je více. Koncept *laïcité* může být vnímán jako čistě právní princip nebo jako součást francouzských morálních hodnot. Ze sociologického hlediska jej lze chápat jednak jako výsledek racionální volby vycházející z dlouhodobého procesu emancipace francouzského státu na katolické církvi z počátku 20. století, jednak v jeho ideálním případě jako funkcionalistické soužití státu a církvi. Avšak v této práci je koncept *laïcité* považován za sociální konstrukt, který je tvořen především konkrétními legislativními kroky francouzského státu, ale i společností, která v závislosti na aktuálních podmínkách redefinuje jeho obsah.

Základní definice sociálního konstruktů vychází z tezí sociálního konstruktivismu, nejčastěji asociovaného s ontologicko-epistemologickými představami sociologů Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna, které byly představeny v jejich společném díle *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*.³⁰ Podle autorů lze sociální konstrukt jednoduše definovat jako určitý institucionalizovaný objekt, který je výsledkem výzkumné činnosti určité společnosti nebo kultury v určitém čase. Hlavní tezí této práce je, že „*realita je vytvářena sociálně*.“ Tedy že lidské poznání je sociálním konstruktem, kterým následně jedinci, a ve výsledku i celá společnost, přistupují k následným zkušenostem.³¹ V pojetí Bergera a Luckemanna je možné koncept *laïcité* vysvětlit jako společenský výtvar, tedy jako projev i výsledek kolektivního jednání společnosti, resp. výsledek historických procesů ve společnosti, v rámci kterých se utvářel vztah mezi státem a církví ve Francii, bez kterých není možné *laïcité* správně pochopit.³² Přitom zároveň platí, že společnost a *laïcité* se ovlivňují oboustranně, resp. že principy *laïcité* si společnost do značné míry utváří sama.

³⁰ Peter Berger a Thomas Luckmann, *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*, (Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999).

³¹ Michael Grimmitt, „Constructivist Pedagogies of Religious Education Project: re-thinking Knowledge, Teaching and Learning in Religious Education“, *Pedagogies of Religious Education*, 207–227, str. 207.

³² Berger, *Sociální konstrukce*, str. 58.

Obecně lze tvrdit, že „*pojmem konstruktivismus odkazuje k předpokladu, že realita je sociální konstrukcí vytvářena a udržována prostřednictvím diskursu a praxe aktérů.*“³³ Na základě sociálního konstruktivismu následně vznikly směry, jako je symbolický interakcionismus, fenomenologická sociologie, etnometodologie nebo radikální konstruktivismus. Mnoho konstruktivistů je také přesvědčeno, že jakékoli poznání nemůže být oproštěno od politiky, ideologie a hodnot obecně.³⁴ Podle kanadské socioložky Vivien Burr, o jejíž dílo se bude práce opírat, však sociální konstruktivismus není jasně vymezeným sociálně-vědním přístupem, a nedá se proto jasně definovat jeho podstata.³⁵ Podle autorky se jedná spíše o řadu myšlenek, které navzájem pojí určité podobnosti. Ve své knize *An Introduction to Social Constructivism* uvádí čtyři kritéria, která lze aplikovat i na tento výzkum konceptu *laïcité*. Jedná se v první řadě o kritický postoj k již zkoumané problematice, kterým bude následně zpochybněno konvenční vědění založené na objektivním a nepředpojatém pozorování světa. Dalším kritériem je i historická a kulturní specifická problému, jelikož všechny způsoby porozumění jsou historicky a kulturně relativními produkty závislé na konkrétním historickém a kulturním uspořádání platném v daném čase, a tedy i v čase proměnlivé. Významný je i vliv sociálních procesů na vědění jako takové, protože naše verze poznání je konstruována jen skrze každodenní interakce mezi lidmi a v neposlední řadě i poznání a sociální aktivita, které jdou ruku v ruce. Což je dáno tím, že konstrukce, které vytváříme, jsou úzce spjaty se silnými vztahy, které mají vliv na to, co je přípustné pro různé lidi a na to, jak se lidé mohou k sobě chovat navzájem.³⁶

Vivien Burr ve svém dalším díle *Social Constructionism*³⁷ uvádí, že konstruktivismus odmítá tezi, že by naše vědění bylo přímým vnímáním reality. Podle ní tedy neexistuje nic jako objektivní fakt, z čehož vyplývá, že veškeré vědění je dílem různých přístupů a perspektiv, které slouží konkrétním zájmům.³⁸ Způsob, jakým rozumíme světu, je proto z pohledu konstruktivismu historicky a kulturně specifický, a tudíž i relativní. Veškeré kategorie a koncepty jsou vždy produkty konkrétní kultury a

³³ Petr Drulák, *Teorie mezinárodních vztahů*, (Praha: Portál, 2003), str. 124.

³⁴ Jiří Šubrt a kol., *Soudobá sociologie IV. Aktuální a každodenní*, (Praha: Karolinum, 2010), str. 366-367.

³⁵ Vivien Burr, *An Introduction to Social Constructivism*, (New York: Routledge, 1995).

³⁶ Barnett Pearce, "Communication and social construction: claiming our birthright", *Socially Constructing Communication*. N. J.: Hampton Press. 2009, str. 40

³⁷ Vivien Burr, *Social Constructionism*, (Londýn: Routhledge, 2003).

³⁸ Burr, *Social Constructionism*, str. 300.

historie závislé na zvláštních sociálních a ekonomických uspořádáních převažujících v dané kultuře a v daném čase. Potom tedy platí i zásada, že to, co považujeme za pravdu, se historicky a mezikulturně liší a může být nahlíženo jako na výsledky našeho vnímání světa v daném čase. Nikoliv tedy jako produkty objektivního vnímání, ale spíše jako produkty sociálních procesů a interakcí lidské činnosti.³⁹ Konstruktivismus obecně klade větší důraz na procesy než na strukturu dané problematiky. Jedinec je v tomto systému vnímán jako aktivní člen společenstva, který si vytváří vlastní svět a zákonitě proto vnímá svět i události v něm odlišně. Na základě toho si tedy konstruuje vlastní realitu. V případě této práce si tedy konstruuje vlastní vnímání konceptu *laïcité*.

Mezi další teorie, které by připadaly v úvahu pro tento výzkum, patří zejména strukturálně funkcionalistická teorie a teorie racionální volby. Tyto teorie však použity nejsou, jelikož jsou ze své podstaty nevhodné. Funkcionalismus vysvětluje „existenci sociálních institucí, jako je například náboženství, pomocí potřeb, které tyto instituce naplňují.“⁴⁰ Podle této teorie má tedy náboženství svou sociální funkci, účel, což je stabilizace, udržení pořádku, integrace, atd. Funkcionalismus zároveň předpokládá naprostou adaptaci jedince hodnotám majoritní společnosti, v případě Francie buď katolické, nebo spíše ateistické. Navíc funkcionalistické uspořádání vztahů stát-náboženství předpokládá, že v ideálním případě bude svoboda svědomí a náboženská svoboda v souladu s právní rovností garantována neutralitou státu vůči rozdílným vyznáním ve společnosti.⁴¹ Tato neutralita je ale z podstaty státu, jeho legislativní a rozhodovací role, a zejména reakcí převážně ateistické francouzské společnosti na jakékoliv náboženské aktivity, přítomna jen vzácně.⁴² V tomto pojetí se tedy v případě *laïcité* nejedná o flexibilní koncept, ale spíše o koncept, který za každou cenu brání stabilitu a efektivitu daného systému, jelikož funkcionalismus nebere v potaz lidské chování a jeho roli v utváření náboženství. Teorie racionální volby vysvětluje procesy ve společnosti a z nich vzniklé vztahy s důrazem na racionální chování jedinců, kteří tak podmiňují svůj ekonomický profit. Kalkuluje s ekonomickými argumenty a s

³⁹ Ibid., str. 305.

⁴⁰ Zdeněk Nešpor a kol., *Příručka sociologie náboženství*, (Praha: Sociologické nakladatelství, 2008), str. 61

⁴¹ Micheline Milot, *Laïcité Dans Le Nouveau Monde*, (Tourhout: Brepols, 2002), Str. 33.

⁴² Martin Geoffroy, *Laïcité: Enjeux Et Pratiques : Premier Colloque Montaigne*, (Bordeaux: Les Presses universitaires de Bordeaux, 2005), str. 103.

předpokladem, že všichni jedinci jednají racionálně, což v případě působení náboženských vlivů na politické dění nelze tak s jistotou tvrdit.⁴³ Kritici této teorie také upozorňují na fakt, že platnost dané teorie je teritoriálně velmi omezená, protože se jedná o koncept vzniklý v USA, kde jsou podmínky pro praktikování náboženství odlišné od těch kontinentálních. Možnost volby je zde mnohem více zakořeněna a aspekt ekonomického profitu zde hraje mnohem větší roli než v Evropě.⁴⁴

Pro bližší pochopení fungování vztahů mezi státem a náboženstvími ve Francii po odluce pak bude použita teorie *two-way protection*, v překladu obousměrná ochrana, vycházející z díla *Identity in Democracy*⁴⁵ americké politoložky Amy Gutmann. *Two-way protection* se podle Gutmann skládá ze dvou navzájem se doplňujících aspektů. Jedná se o snahu zajištění svobody vyznání a náboženské praxe na jedné straně a odluky církví od státu na straně druhé. Tato teorie zároveň říká, že nezáleží na tom, jestli v daném státě došlo, nebo nedošlo k oddělení státu a církve, protože většina náboženských skupin zůstává i nadále aktivní a mají vliv na politické a společenské dění v dané zemi. A právě Francii a USA dává sama autorka jako příklad zemím, na které lze tuto teorii aplikovat. Podle Amy Gutmann *two-way protection* zabezpečuje legitimní požadavky jak ze strany náboženských skupin, tak ze strany demokratické vlády. Mezi těmito dvěma entitami tak existuje reciproční vztah, kdy stát přijímá taková rozhodnutí, jež mají za výsledek přijímání legislativy, která neohrožuje legitimní proces rozhodování. Na základě toho pak náboženské přesvědčení a argumenty z něj plynoucí nemají ani negativní, ani vyložené pozitivní statut v demokratickém státě.⁴⁶ Autorka zároveň uvádí čtyři hlavní argumenty pro existenci tohoto modelu vzájemné dohody mezi demokracií a vírou a jejich následnou koexistenci. Prvním argumentem je, že absencí vzájemné dohody by chyběl vzájemný respekt mezi lidmi. Dále také absence vzájemné dohody by také vedla k diskriminaci nemajoritních náboženských skupin, jelikož vzájemná dohoda zároveň vysvětluje, proč v mnoha případech národní legislativy reflektují převládající náboženské přesvědčení. Pokud by také víra byla vnímána jako absolutní, hrozilo by nastolení anarchie nebo tyranie. A v neposlední řadě,

⁴³ Nešpor, *Příručka.*, str. 70-76.

⁴⁴ Grace Davieová, *Výjimečný případ Evropa: Podoby víry v dnešním světě*, (Praha: CDK, 2009), 26-27.

⁴⁵ Amy Gutmann, *Identity in Democracy*, (Princeton: Princeton University Press, 2004)

⁴⁶ *Ibid.* str. 154.

vzájemná dohoda snižuje reálnou možnost vypuknutí konfliktu mezi věřícími občany a demokracií.⁴⁷

Co se týká vymezení kritérií rozlišujících hranici mezi legitimními a nelegitimními požadavky, Gutmann uvádí, že linie mezi pravomocemi vzniklými odlukou církví od státu by měla být prostupná. A tudíž by měla být i výsledkem závislým na procesech v jednotlivých demokratických systémech, a tedy i případ od případu odlišná.⁴⁸ Sama autorka pak upřednostňuje tuto teorii před dvěma dalšími, a to teorií striktní separace a tzv. *one-way protection*. V případě první zmíněné teorie, která je nejčastěji spojována s prací Johna Rawlse a která předpokládá naprosté oddělení veřejné a soukromé sféry, vidí autorka největší úskalí ve faktu, že pokud by byla tato striktní separace dodržována bezvýhradně, došlo by logicky k porušení určitých práv občanů vztahujících se k jejich náboženskému vyznání, např. osvobození od vojenské služby. Co se týká teorie tzv. *one-way protection*, autorka uvádí, že v tomto případě obecná doktrína sice garantuje ochranu víry před vlivem státem, ale opačným směrem již ochrana není zahrnuta. V důsledku toho hrozí diskriminace nevěřících občanů. Takto fungující systémy mají poté tendence upřednostňovat náboženská dogmata před zásadami právního státu.⁴⁹

1.2 Vymezení pojmu laïcité

Sám pojem *laïcité* lze vnímat ve dvou rovinách. V širším slova smyslu pojem *laïcité* představuje oddělení náboženských záležitostí od těch světských. V tomto smyslu *laïcité* předpokládá, že stát se vymaňuje z působení a vlivu náboženství. Ve Francii na počátku 20. století to znamenalo v prvé řadě vymanění se z vlivu křesťanství, přesněji řečeno z vlivu katolické církve. V praktickém využití toto pojetí konceptu znamená, že všechny aktivity ve společnosti – politické, sociální, kulturní, atd. – jsou neutrální vzhledem k uznaným náboženstvím. V užším slova smyslu pak pod pojmem *laïcité* rozumíme odluku církví od státu, která v sobě skrývá dva základní aspekty. Na jedné straně implikuje, že stát je naprosto nezávislý na jakékoliv církvi a naopak, církve

⁴⁷ Viorel Tutui, „Religious Identity in Democracy: the Difficulties of the Two-Way Protection Theory“, *Journal the Seminar of Discursive Logic*, 11/1, 113, str. 106-107.

⁴⁸ Ibid, str. 108.

⁴⁹ Ibid, str. 106-107.

jsou absolutně svobodné vzhledem ke státu.⁵⁰ Tento ideální model je však jen vzácně zcela naplněn, jelikož v zájmu udržení veřejného pořádku stát prosazuje regulační opatření vůči náboženským skupinám přítomným na jeho území. A recipročně církve, často v okamžiku, kdy vyžadují respekt vůči svým svobodám, žádají stát o záštitu své existence, bez toho, aby zasahoval do jejich vnitřního řádu. V této práci bude zkoumán právě tento model užšího vymezení pojmu *laïcité*.

Pojem *laïcité* může být dále chápán ve více významech. V závislosti na určených kategoriích může být vnímán ve smyslu politickém nebo právním, resp. společenském nebo etickém smyslu.⁵¹ Mezi těmito pojetími je možné zaznamenat jisté rozpory, zejména týkající se role státu a jeho neutrality vůči vnitřním záležitostem náboženských skupin. Rozličné vnímání je jedním z důvodů, proč význam konceptu *laïcité* vyvolává množství diskuzí a následné rozdíly ve vnímání tohoto konceptu veřejností. Pokud vnímáme *laïcité* jako právní koncept, resp. politický, jedná se o odkaz na zákon z roku 1905 o odluce církve a státu,⁵² který ustanovuje tři základní principy: svobodu svědomí,⁵³ úplné oddělení církví od republikánského státu a svobodu vyznání, a to jak v soukromé sféře, tak i v rámci společnosti. Doslova zákon říká, že: „*Republika neuznává, nepodporuje, a ani nefinancuje žádné vyznání.*“⁵⁴ V samotném zákonu se však termín *laïcité* nevyskytuje, i když je to právě on, který stál na počátku proměny postoje francouzské společnosti k náboženstvím. *Laïcité* je proto možné definovat také jako obecný princip pro další zákony zabývajícími se postavením církví na francouzském území.⁵⁵ V důsledku přijetí zákona bylo docíleno toho, že Francouzská republika se stala liberální a v otázkách náboženství neutrální. Zákonem se tak stát zavazoval, že nebude vstupovat do vnitřní organizace církve. Tím se vzdal zároveň i své finanční zodpovědnosti.⁵⁶ „Politicky“ pojatý koncept *laïcité* tak s respektem k platnému právnímu řádu francouzského státu zakazuje upřednostňovat jedno náboženství před

⁵⁰ Barbier, „Esquisse d’une théorie“, str. 65.

⁵¹ John Bowen, „Does French Islam Have Borders? Dilemmas of Domestication in a Global Religious Field“, *American Anthropologist*, 106/1, 2004, str. 46.

⁵² Znění zákona z roku 1905 o separaci církve, webové stránky Národního shromáždění: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/eglise-etat/sommaire.asp> (staženo: 20. 11. 2014).

⁵³ Pod pojmem svoboda svědomí je chápána svoboda jednat podle svých zásad, a to i v případě, že odporují zásadám společnosti jako celku.

⁵⁴ Znění zákona z roku 1905 o separaci církve, webové stránky Národního shromáždění: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/eglise-etat/sommaire.asp> (staženo: 20. 11. 2014).

⁵⁵ Roy, *Laïcité face à l’islam*, str. 37-38.

⁵⁶ Lánová, „Institucionalizace“, str. 11.

druhým jak ve veřejném životě, tak v soukromé sféře a naopak zabraňuje jakémukoliv náboženství stát se vlivným v oblasti rozhodovacího procesu.

Mnohými je koncept *laïcité* také vnímán jako „kolektivní morálka dominující veřejnému životu,“⁵⁷ jelikož svou podobou a historickým vývojem je propojen s francouzským pojetím občanství. Podle tohoto pojetí sám jedinec, občan, přijímá svoje přesvědčení racionálně, čímž se podvědomě brání fanatismu, slepému následování nebo netoleranci ze strany daného náboženství. V sociálním, resp. kulturním, pojetí tedy *laïcité* vyžaduje, aby i nestátní aktéři, pokud mají tendence veřejně se projevovat, tak činili bez odkazu na svou víru nebo náboženství. A stát hraje v tomto pojetí důležitou roli, protože ve jménu *laïcité*, kvůli zachování neutrality veřejné sféry, může být nucen aktivně zasáhnout do vnitřních záležitostí té dané náboženské organizace⁵⁸. V této práci bude na koncept *laïcité* nahlíženo v obou dimenzích, avšak etická, neboli sociální dimenze, hraje ve zkoumání výzkumné otázky klíčovou roli.

Samotný pojem *laïcité* byl poprvé použit v roce 1887, a to ve Slovníku francouzského jazyka Émila Littré.⁵⁹ V rámci této práce je francouzský pojem *laïcité* použit bez překladu, jelikož pro něj v češtině neexistuje patřičný ekvivalent. Při překladu francouzského *laïque* vycházím z překladu pojmu *laïque* v Dějinách Francie od Marca Ferra, které vydalo Nakladatelství Lidových novin, ve kterém byl zvolen český ekvivalent „laický“.⁶⁰ Jedná se o nepřiliš přesný překlad, jelikož francouzské *laïque* se blíží spíše českému nekonfesní nebo necírkevní. Užívaným pojmem muslim nebo muslimský je pak obecně možné odkazovat na náboženskou, kulturní nebo etnickou entitu. Tato práce používá zmiňovaný pojem primárně v náboženském smyslu, označuje jím tedy příslušnost k islámu.

⁵⁷ Barras, „Contemporary Laïcité“, str. 233.

⁵⁸ Např. v případě islámu, kterého se tento problém ve Francii nejaktuálněji týká, nelze v rámci jeho organizace mluvit o církvi, jelikož islám toto uspořádání podobné tomu katolické církve nemá a neuznává.

⁵⁹ Pierre Fiala, „Les termes de la laïcité. Différenciation morphologique et conflits sémantiques“, *Mots*, č. 27. 1991, 48.

⁶⁰ Marc Ferro, *Dějiny Francie*, (Praha: NLN, 2006), 514-517.

1.3 Výzkumná otázka

V současné době se ve Francii rozvíjí teoretická debata zabývající se otázkou, zdali se v případě *laïcité* jedná o dynamický koncept proměnlivý v čase a na základě působení nově přichozích aktérů.⁶¹ Tedy koncept tolerantní, reagující na změny ve společnosti, reflektující tak multikulturní charakter společnosti a potřeby různých náboženských skupin bez toho, aby byla porušena neutralita státu. Nebo jestli se naopak jedná o koncept rigidní, který odmítá změnu, a který tak svým postojem nedokáže zajistit naprostou svobodu vyznání a neutralitu státu v otázkách víry. Cílem této diplomové práce je na základě různého vnímání *laïcité* dokázat, jestli v případě konceptu *laïcité* platí premisa, že se uplatňování tohoto konceptu nachází ve stavu krize, která se projevuje právě rozdílným vnímáním ze strany jednotlivých aktérů, ze kterých vyplývají i konkrétní legislativní opatření státu.

Konkrétněji práce zkoumá problematiku prosazování principů *laïcité* v rámci francouzského vzdělávacího systému na základě přijetí legislativy směřující k jejich prosazení, zejména neutrality státu a jeho institucí. Příklady, na kterých tato diplomová práce danou otázku studuje, jsou zavedení tzv. šátkového zákona v roce 2004 na základě doporučení tzv. komise Stasi⁶² a Charty *laïcité* ve školách z roku 2013.⁶³ Právě ony příklady nejlépe ilustrují, na základě jakých argumentů stát přijímá svá rozhodnutí v otázkách spojených s prosazováním principů *laïcité* a jak na tato rozhodnutí reagují dotčená náboženství. V kontextu těchto případů se práce zabývá i rozličným vnímáním konceptu *laïcité*, které se začalo objevovat v rámci interakce jednotlivých náboženských skupin, zejména pak s narůstajícím významem islámu. Právě případ tzv. šátkových zákonů⁶⁴ demonstruje, že koncept *laïcité* může být vnímán vícero způsoby v závislosti na tom, kým jsou v danou chvíli určité argumenty využívány. Velmi rychle tak může být zneužit pro účely té dané náboženské skupiny. Zjednodušeně řečeno je možné

⁶¹Koncept *laïcité*: <http://www.ukessays.com/essays/religion/the-concept-of-laicite-in-france-religion-essay.php> (Citováno: 28. 11. 2014)

⁶² Komise pro reflexi o uplatnění principu *laïcité* v Republice, zkráceně Komise Stasi, (*Commission de reflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République*), jejímž úkolem bylo v roce 2003 analyzovat uplatnění principu *laïcité* ve Francii a přinést případná doporučení. Viz kapitola 1.1.2.

⁶³ Jedná se o zákon z roku 2004, který zakazoval ostentativní nošení náboženských symbolů ve školách.

⁶⁴ Druhý tzv. šátkový zákon byl přijat v roce 2010 a zakazoval nošení muslimských šátek zahalujících celou ženskou postavu.

zaznamenat hlasy volající ve jménu *laïcité* pro zavedení těchto norem, protože právě jejich zavedením bude zachována a garantována neutralita veřejných institucí. A naopak je možné nalézt i odpůrce těchto zákonů, kteří argumentují stejnými principy *laïcité*, ale apelující na svobodu svědomí a vyznání.

Pro zkoumání dané problematiky jsou tak stanoveny následující hypotézy, které představují čtyři možnosti vnímání konceptu *laïcité*, kdy každý ze zainteresovaných aktérů vybírá z tohoto konceptu právě to, co v dané situaci považuje za nejvíce příhodné svým požadavkům a situaci. Na základě toho pak formuluje své argumenty a požadavky.

- 1) Dodržování svobody svědomí a vyznání nejvíce odpovídá požadavkům katolíků, kteří ve Francii tradičně tvoří majoritní náboženskou skupinu.
- 2) Ne-dominance a odluka církevních záležitostí od záležitostí státu je podporována především lidmi bez náboženského vyznání nebo ateisty.
- 3) Rovnost vyznání a náboženství nejvíce odpovídá pozici minoritních náboženských skupin.
- 4) Stát jedná s ohledem na vlastní zájmy a v závislosti na kontextu doby a působení různých aktérů. Jeho rozhodnutí nemusí být vždy v souladu s ideálním vnímáním konceptu *laïcité*.

Tato práce by měla svým obsahem a závěry pomoci hlubšímu pochopení tohoto fenoménu, který hraje klíčovou roli pro pochopení současné náboženské situace ve Francii, se kterou úzce souvisí právě rozdílné vnímání konceptu *laïcité* a vliv islámu. V českém odborném prostředí navíc není tato problematika příliš analyzována, jelikož většina odborných prací se zabývá buď historickým vývojem konceptu *laïcité*, nebo postavením islámu, resp. imigrantů ve Francii obecně, proto tato práce bude přínosem i po této stránce. Prostřednictvím teoretického rámce sociálního konstruktivismu pak bude tato problematika představena jako sociální konstrukt, což představuje alternativu k pozitivistickému výzkumu, v jehož vidění je na náboženskou problematiku pohlíženo pouze jako na odlišný pohled na svět.

1.4 Výzkumná kritéria a metodologie

Co se týká kritérií výzkumu, ta vycházejí z teorie sociálního konstruktivismu a soustředí se na základní aspekt této teorie, tedy na vliv různých sociálních aktérů. První zvolenou kategorií pro výzkum jsou muslimové žijící na území Francouzského státu, jakožto příklad nového náboženského fenoménu v rámci francouzské společnosti. Druhou kategorií je katolická církev, proti které byl zákon o separaci státu a církve původně namířen, a která zároveň představuje ve Francii tradiční náboženskou sílu. Poslední kategorií pak jsou lidé bez náboženského vyznání, kteří ve francouzské společnosti tvoří třetinu obyvatelstva, avšak jejichž názor je v rámci veřejných diskuzí často marginalizován, zejména proto, že se jedná nejednotnou a *de facto* i mlčící část populace.

Důvodem pro výběr daných kritérií je zejména zastoupení vybraných náboženských skupin ve společnosti a jejich význam v rámci veřejného mínění a rozhodovacího procesu. Daná kritéria jsou následně rozdělena do dvou kategorií odpovídající historii a tradici daných náboženství ve Francii. Islám v současné Francii představuje druhé nejvýznamnější zastoupené vyznání hned po katolictví, avšak v porovnání s ostatními vyznáními se jedná o ve Francii relativně mladé náboženství. Začátek jeho postupně rostoucího vlivu se datuje do 80. let 20. století, kdy Francie zavedla politiku spojování rodin, která do země přivedla zbylé členy rodin pracovních migrantů. V současné době je proto pro muslimy nutné najít a potvrdit svoji pozici v rámci majoritní společnosti. Zároveň i v posledních letech plní otázky spojené s jeho pozicí a funkcí ve společnosti titulní strany francouzských deníků, ale i politických debat. Navíc většina kontroverzních legislativních opatření spojených s prosazováním principů *laïcité* měli i jistou, zásadně nevyčtenou, spojitost s muslimy. Proto je islám a jeho postavení ve společnosti, ale i jeho vnímání konceptu *laïcité* primárním kritériem pro tento výzkum. Dalšími kritérii pro daný výzkum byli zvoleni francouzští katolíci, resp. katolická církev, a nevěřící, kteří představují historicky tradičně přítomné (ne)náboženské skupiny ve společnosti. Katolicismus dnes ve Francii představuje již tradiční sílu, která je zakořeněna i ve francouzském kulturním dědictví, a to navzdory faktu, že jeho moc byla zákonem o odluce značně omezena. I přes silnou sekularizaci země se k němu dnes hlásí přes 60 % francouzské populace. Představuje tak tradiční

pohled na problematiku *laïcité* a pohled těch, kteří své místo ve francouzské společnosti vnímají jako tradiční a pevné a podle toho také jednají. V případě nevěřících se pak s cca 30 % populace jedná o druhou nejsilněji zastoupenou skupinu společnosti, která je výrazněji přítomna již od dob Velké francouzské revoluce (Volná myšlenka) a má i podíl na přijetí zákona o odluce církví a státu.

Co se týká metodologie, diplomová práce je vedena jako případová studie s prvky diskursivní analýzy, která bude využita zejména v části věnující se proměnám vnímání konceptu *laïcité*. Objektem výzkumu této případové studie je koncept *laïcité*. Časově je tento fenomén ohraničen na jedné straně rokem 1989, kdy došlo k první tzv. šátkové aféře, a tedy prvnímu vyhocení vztahu s muslimy ve Francii, a rokem 2013, kdy byla přijata Charta *laïcité* ve školách⁶⁵ na straně druhé. Teritoriálně je pak výzkum striktně limitován na území Francouzské republiky. Diskursivní analýza je sama o sobě zaměřená na studium významotvorných praktik, a vnímá tak realitu jako sociální konstrukt, stejně jako tato diplomová práce vnímá koncept *laïcité*.

Z hlediska řazení do kapitol je práce rozdělena do dvou částí kopírujících vybraná kritéria výzkumu, tedy tradiční a „mladá“ vyznání. Navíc je přidána obecná kapitola věnující se vztahu konceptu *laïcité* obecně a vývoji laického vzdělávacího systému. Ve všech kapitolách je kladen důraz zejména na francouzské školství a jeho vztah ke konceptu *laïcité*, a tedy k toleranci, resp. netoleranci, vůči náboženským menšinám. V práci je představen zákon o zákazu nošení ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách přijatý v roce 2004 a jeho reflexe jednotlivými vybranými skupinami, Charta *laïcité* ve školách z roku 2013, ale i aféra *Baby-Loup*, která po několik let plnila titulní strany francouzského tisku. V této souvislosti budou představeny argumenty pro a proti aplikaci daných zákonů s důrazem na argumenty vztahující se ke školství jako pilíři laické republiky. Dále zde bude věnován prostor i vývoji vztahu státu k soukromým vzdělávacím zařízením, jejich financování a jejich slučitelností s principy *laïcité* a Republiky obecně.

⁶⁵ Charta *laïcité* ve školách, dostupná online na: http://cache.media.education.gouv.fr/file/09_Septembre/64/0/chartelaicite_3_268640.pdf (staženo: 29. 11. 2014).

2. FRANCOUZSKÉ ŠKOLSTVÍ A LAÏCITÉ

Tato kapitola se zaměřuje nejprve na význam francouzského školství pro vytváření hodnot Francouzské republiky obecně a následně konkrétně na roli principu *laïcité* v rámci jeho utváření. Jedna z kapitol je věnována i historii laického školství ve Francii s důrazem na některé legislativní kroky, které definovaly význam školství soukromého. Poslední kapitola pak analyzuje současnost francouzského školství a nově se objevující problémy související s rostoucí potřebou francouzského státu prosazovat principy *laïcité*.

2.1 *Francouzský vzdělávací systém a role konceptu laïcité*

Školství a vzdělávací systém obecně hrají významnou roli v utváření identity Francouzské republiky (a republik obecně) a v podpoře a následném šíření základních principů a pravidel, k nimž se Francouzská republika v době svého vzniku zavázala (tedy od 80. let 19. století, kdy byla zavedena i povinná školní docházka). Škola, která do té doby byla zejména pod vlivem katolické církve, musí být podle této „teorie“ centrálním místem pro vytváření Republiky. Školství je tak vnímáno jako pilíř moderní demokratické společnosti, jehož hlavním cílem je vychovat a formovat samostatně uvažujícího jedince schopného začlenit se do majoritní společnosti, přijmout její kulturu a zvyky, a stát se tak jejím plnohodnotným členem. Zároveň škola jedince učí, jak žít v souladu s dalšími občany ve svobodě a rovnosti.⁶⁶ Úkolem školství je tak vyučovat nové generace národním hodnotám a historii, tedy budování národa. Veřejné školství tímto získává svou legitimitu, jelikož prostřednictvím vzdělávání se jedinec stává uvědomělým občanem daného státu. A proto ve francouzském případě nelze školství vnímat pouze jako jeden z příkladů praktického aplikování konceptu *laïcité*, ale spíše jako prostor, ve kterém je ztělesněn jeho samotný princip.⁶⁷

Již v textech průkopníků laického vzdělávání je patrný důraz kladený na školský systém v rámci Republiky, který reflektuje důležitost této instituce jakožto nositele republikánských hodnot, myšlenky pokroku a Osvícenství. A není tak s podivem, že

⁶⁶ Airiau, *Cent ans*, str. 41.

⁶⁷ Coq, „La laïcité et l'école de la République“, str. 3.

v průběhu dějin se ve francouzském školství prosadila myšlenka kladení důrazu na výuku občanských a morálních povinností. Hlavní funkcí francouzského školství se tak vedle akademického vzdělávání stala i výuka patriotismu, z tohoto důvodu se také staly i častým místem střetů jednotlivých názorových a politických proudů v otázce, které hodnoty patří mezi ty, jaké má škola vyučovat. Mezi ně patří beze sporu i otázka uspořádání vzájemných vztahů církve a státu, tedy budoucí koncept *laïcité*. Roli školství pro současnou Francouzskou republiku, a tak i postoj asi většiny tehdejších politiků napříč politickým spektrem, popsal v roce 2003 bývalý předseda francouzské vlády Laurent Fabius slovy: „Škola není jen jedno z mnoha míst; je to místo, kde se vytváří naše malé občanství. Jsou tři pilíře: *laïcité*, Republika a škola, to jsou tři pilíře, na kterých stojíme.“⁶⁸

2.2 Historie francouzského laického školství

V případě představování konceptu *laïcité* je mnohdy jeho historická stránka omezována zákonem z roku 1905 o separaci státu a církve. Emancipace francouzského vzdělávacího systému od vlivu katolické církve započala již v průběhu druhé poloviny 19. století, kdy byla přijata řada zákonů, které upravují působnost a kompetence katolické církve v rámci veřejného, ale i soukromého školství.

2.2.1 ŠKOLSTVÍ VE FRANCII VE 2. POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Ve druhé polovině 19. století, v období III. Francouzské republiky, byla přijata řada zákonů, které sloužily ke snížení vlivu katolické církve na vzdělávání občanů Francouzské republiky. Z nich nevýznamnějšími byla řada zákonů z let 1881 a 1882, kterými bylo uzákoněno povinné, bezplatné a především pak laické školství na prvním stupni. Tím byla výuka oproštěna od přímého vlivu katolické církve, ale v duchu svobody bylo umožněno náboženskou výuku poskytovat mimo školní zařízení. Zavedením povinné a bezplatné výuky tak bylo docíleno rozptýlení „republikánských“ myšlenek do všech vrstev společnosti a mezi všechna vyznání bez rozdílu. Navíc byla zavedena výuka sekulární etiky, tedy vzdělání v oblasti základních společenských hodnot a pravidel, které formují Republiku a demokracii. Dalším ze série laicizujících

⁶⁸ Laurent Fabius, *Le Principe émancipateur et unificateur de la laïcité*, <http://www.psinfo.net/entretiens/fabius/laicite.html>, (staženo: 17. 03. 2015).

zákonů byl pak například zákon z roku 1886, který ustanovoval pravidlo přísné laickosti vyučujících a personálu školy obecně. Ti tak svými myšlenkami nemohli ohrozit formující se osobnost mladého jedince.⁶⁹ Primárně se tudíž v této době zákony vztahovaly především na samotné instituce a jejich personál spíše než na žáky, kteří školu navštěvovali.

Hlavním tvůrcem těchto zákonů byl ministr školství Jules Ferry, který se stal symbolem prosazování laického vzdělávání. Ferry těmito kroky, tedy oddělením vlivu katolické církve od školství, podmiňoval následnou politickou separaci církví a státu. K názorové emancipaci podle něj mělo dojít až v okamžiku, kdy je lidem představena věda a výuka mravů oproštěná od náboženských, katolických, dogmat.⁷⁰ Navíc pro zakladatele republikánského školství neimplikovala laicizace nutně i politickou neutralitu, protože jako republikáni nechtěli dopustit, aby katolíci v době, kdy katolictví nebylo pouze náboženstvím, ale především politickou a sociální doktrínou, pokračovali ve výuce mládeže v hodnotách uznávaných před rokem 1789.

Debata o laicizaci veřejného školství však přijetím těchto zákonů neskončila. V kontextu vítězství radikálních socialistů ve volbách v roce 1901, a rozvíjející se Dreyfusovy aféry, se stal předsedou Státní Rady (*Conseil d'État*)⁷¹ Émile Combe, který se zasadil o pokračování boje proti vlivu katolické církve a za zrušení kongregací. Za jeho působení tak bylo v důsledku striktního dodržování zákona o sdružování z roku 1901⁷² zavřeno více než 10 tisíc škol. Navíc v roce 1904 se stal autorem zákona, kterým byly zavřeny školy zřizované řeholními řády. Nicméně soukromé církevní školy i nadále existovaly, i když zákony z roku 1901 a 1904 zakazovaly kongregacím, ať už povoleným nebo ne, veškeré veřejné nebo i soukromé vzdělávání. Avšak soukromé školy byly státem v tichosti i nadále tolerovány a podporovány, zejména na základě tzv. zákona Falloux z roku 1849.⁷³

⁶⁹ Verneuil, „L'école et la laïcité“, str. 5

⁷⁰ Ibid. Str. 4.

⁷¹ Poradní orgán francouzské vlády, který je zároveň nejvyšším administrativní instancí.

⁷² Zákon, který umožňoval sdružování ve spolcích, společnostech a jiných organizacích bez účelu zisku. Před tímto datem francouzská ústava sdružování ve spolcích neumožňovala. Airiau, *Cent Ans*, 42.

⁷³ Gustav Peiser, „Ecole publique, Ecole privée et Laïcité en France, *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, č. 19, 1995, str. 1-2.

2.2.2 ZÁKON Z ROKU 1905 O ODDĚLENÍ STÁTU A CÍRKVE

Každopádně výše popsaná politika omezování vlivu církve na vzdělávání uspěla a, jak již předpovídal Jules Ferry, stala se základem pro přípravu mentality společnosti na celkovou odluku církví a státu, a to v takovém rozsahu, že množství Francouzů ji na počátku 20. století již považovalo za nevyhnutelnou. Laicizace školského systému tak znamenala významnou etapu na cestě, která vedla k přijetí zákona o oddělení státu a církve. V roce 1905 proto vstoupil v platnost již zmiňovaný separační zákon, který garantoval tři základní principy: svobodu svědomí, úplné oddělení církví od republikánského státu a svobodu vyznání, která nebyla limitována soukromou sférou, ale stala se součástí celé společnosti obecně. Garantován byl i nekonfesní systém veřejného vzdělávání dostupný pro široké vrstvy společnosti. Navíc se stát zavázal nefinancovat a nijak podporovat žádné církve, čímž církve přišly o značnou část svých zisků, kterými financovaly i své školy. Následně se tak primární otázkou vztahů mezi státem a zejména katolickou církví ve 20. století stalo financování církevních škol a jejich uznání v rámci francouzského školského systému obecně. Hlavním argumentem pro jeho existenci se stal již zmíněný zákon Falloux, který garantoval svobodu vzdělávání a upravoval vztah mezi veřejným a soukromým školstvím. Nepřímo a neoficiálně však ve svém výkladu podporoval soukromé katolické školství.

Školství, a zejména otázka sekulární etiky, následně prošlo dlouhým vývojem ovlivněným především snahou zastánců radikálního pojetí *laïcité* maximalizovat vliv státu na jeho utváření a získat tak monopol na vzdělávání. Ti se střetli s umírněnými zastánci, kteří respektovali svobodu soukromých škol. Z tohoto souboje vyšli vítězně zastánci umírněné formy uplatnění principů *laïcité* ve školství. Zároveň však bylo nutné nahradit církevní mravní výuku jiným modelem, který by reprezentoval hodnoty III. Francouzské republiky⁷⁴ a vyřešit otázku způsobu výuky náboženské tematiky v laických školách. Obecně lze říci, že rovina neutrality náboženského výkladu a (ne)přítomnost náboženství ve školách je v této době (a v určitých rovinách to lze tvrdit i o současnosti) více prosazována na základních školách než na středních, a zdaleka nejméně na vysokých školách a univerzitách. Ty podléhají jinému druhu legislativy. Na základních školách proto nebylo a není možné mít v budovách vyvěšené kříže, nebyla

⁷⁴ Zvolen byl model podle učení Emila Durkheima.

povolena výuka náboženství a vyučující musel být ve výkladu striktně neutrální a i profesně laický. Výuka náboženství, katechismus, byl umožněn pouze nad rámec studijních povinností a vně školy. V případě středních škol platilo stejné pravidlo o zákazu kříže i o výuce náboženství, ale osoba vyučujícího již mohla vycházet z konfesního prostředí.⁷⁵

2.2.3 ČTVRTÁ A PÁTÁ FRANCOUZSKÁ REPUBLIKA

Již v ústavě IV. Francouzské republiky je *laïcité* pokládána za základní princip republiky. „*Francie je Republikou nedělitelnou, laickou, demokratickou a sociální,*“ uvádí první odstavec ústavy. Navíc preambule uvádí také, že: „*Poskytování bezplatného a laického vzdělávání na všech jeho úrovních je povinností státu.*“⁷⁶ V tomto období se tudíž diskuze o laickém školství soustředila především na otázku financování soukromých škol, z naprosté většiny právě církevních, zejména katolických.⁷⁷ Přítomnost soukromých, ne-laických a konfesijních škol, znamená podle mnohých konkurenci pro veřejné školství a také jistý druh elitářství, jelikož absolvování soukromé školy mnohdy znamená rozdílné startovní podmínky pro následný život jedince, než absolvování veřejného školského zařízení. Tato diskuze však není vedena ve smyslu snahy o změnu pravidel umožňujících vznik takového typu škol, protože státy s demokratickým státním zřízením nezpochybňují svobodu pro jejich zřizování, ale spíše ve smyslu jejich existence obecně.⁷⁸ Stát zde uvaluje řadu pravidel pro jejich provoz, avšak jejich vznik je když pomineme administrativní překážky možný více méně bez omezení. Otázkou je tak spíše jejich financování a jejich povaha v systému. A znovu se jedná především o základní školy, kdy jakékoliv financování ze strany církve bylo do poloviny 20. století zcela zakázáno. Naopak u středních škol technického zaměření byl a stále je státní příspěvek v určité formě povolen.

V rámci veřejné diskuze jsou argumenty jasné a pozice jednotlivých skupin přesně vymezené. Co se týká tehdejších politických stran a jejich přístupu k dané

⁷⁵ Peiser, „*Ecole publique*“, str. 5.

⁷⁶ Ústava IV. Francouzské republiky dostupná online: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html>, (staženo: 17. 03. 2015).

⁷⁷ L'école et la laïcité: <http://www.histoire.ac-versailles.fr/old/histoire/1905/LALMY.htm>, (staženo: 17. 03. 2015).

⁷⁸ Peiser, „*École publique*“, str. 8.

otázce, komunisté (PCF – *Parti communiste français*) zastávali negativní stanovisko vůči financování soukromých, církevních, škol. Další výrazná strana, socialisté (SFIO – *Section française de l'Internationale ouvrière*) byli v této otázce rozdělení, radikální křídlo bylo výrazně proti, naopak umírnění v čele s Guy Molletem podporovali uvolnění pravidel. Gaullisté se pak klonili k požadavkům katolické církve. Jedna skupina tak argumentovala tím, že veřejné zdroje mají být využívány pouze veřejnými institucemi. Proti nim se stavěli zastánci financování soukromých škol státem, kteří zjednodušeně řečeno vnímali soukromé školy jako přispěvatele do veřejného systému vzdělávání, tudíž podle nich také disponující nároky na státní příspěvky. Navíc podle nich svoboda vzdělávání postrádá smysl v okamžiku, kdy jí není umožněno existovat.⁷⁹ Podle argumentů zastánců financování soukromých škol státem jsou také rodiče nuceni platit za své děti *de facto* dvakrát, poprvé jako plátcí daní, podruhé jako plátcí školních poplatků.

Změna ve financování soukromých škol přichází až s nástupem páté Francouzské republiky, kdy je přijata řada zákonů uvolňující pravidla financování nebo například podporujících systém stipendií pro studenty soukromých škol.⁸⁰ V roce 1959 byl přijat klíčový zákon o vztazích státu a soukromých vzdělávacích zařízení, neboli zákon *Debré*, který pro existenci soukromých škol znamenal výrazný průlom. Zákon uváděl, že vzdělání „*musí být poskytováno v respektu k svobodě vyznání*“⁸¹, ale zároveň s respektem k vlastnímu charakteru (*caractère propre*) daného zařízení. Zákon tak zaváděl speciální systém pro soukromé školy, které po uzavření smlouvy (*contrat*) získaly výměnou za uzpůsobení svého vzdělávacího programu finanční podporu ze strany státu. Systém vzdělávání v soukromých školách se tak měl co nejvíce podobat tomu na školách veřejných. To v praxi znamenalo například zrušení povinného absolvování hodin katechismu (nově pouze volitelný předmět) nebo nemožnost nepřijmout žáka, který je jiného vyznání než škola. Navzdory proklamacím vyvolal zákon nesouhlas ve skupině zastánců radikálního pojetí *laïcité*, jelikož zákon podle nich

⁷⁹ L'école et la laïcité: <http://www.histoire.ac-versailles.fr/old/histoire/1905/LALMY.htm>, (staženo: 17. 03. 2015).

⁸⁰ Zákon Marie z roku 1951 nebo zákon Barangé ze stejného roku.

⁸¹ Zákon „Debré“ z roku 1959, dostupný online: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000693420>, (staženo: 14. 04. 2015).

znamenal vytvoření nepřímé podpory církvím ze strany státu, který se v roce 1905 zavázal být v náboženských záležitostech neutrální.⁸² Otázce soukromého školství ve Francii a následného vývoje je věnována samostatná kapitola 4.2.

2.3 *Současná situace francouzského školství*

Paradoxně v současné době se otázka fungování laického školství již netýká soukromých škol, jak tomu bylo až do 70. let 20. století, ale spíše se přesouvá do těch veřejných, kdy dochází k redefinici přístupu k *laïcité* v důsledku sociálních a ekonomických změn. Navíc je toho období charakterizováno i sníženým zájem Francouzů o své civilní náboženství, tedy o víru v Republiku. Dochází tak například k poklesu zájmu o 14. červenec jakožto symbolický den vzniku Francouzské republiky.⁸³ V této společenské atmosféře propukla v roce 1989 první tzv. šátková aféře v Creil, v důsledku čehož došlo k rozdělení politické scény i společnosti v otázce, jak přistupovat právě k problematice „nových“ náboženských symbolů, které se vlastně přes noc objevily ve školách. Jedni volali po jejich zákazu ve smyslu výkladu zákonů Jules Ferry z druhé poloviny 19. století. Druzí argumentovali tím, že pokud bude dívkám zakázáno nosit tyto šátky, dojde k jejich dvojímu vyloučení ze společnosti – jednak ve veřejné škole, jednak i v rodině a komunitě. Jedná se tak o dvojí výklad konceptu *laïcité* – buď může být vnímán primárně jako garance svobody vyznání, nebo naopak bude akcentována neutralita veřejných institucí. V roce 2004 pak vyšla zpráva školního inspektora Jeana-Pierra Obina, který upozorňoval na rostoucí rozepře uvnitř škol ohledně postavení islámu a jeho zpátečnictví. Následně se otevřela diskuze na toto téma v celé společnosti, v důsledku čehož jedna část společnosti začala volat po boji proti rostoucímu islamismu stejně intenzivně, jako stát bojoval na přelomu století proti klerikalismu. Naopak jiná část společnosti varovala před případnou radikalizací mladých studentů v případě, že stát a školy nebudou schopny bojovat proti jejich diskriminaci na základě rozdílného náboženského vyznání. Tato diskuze vedla až k přijetí zákona z roku 2004 o zákazu nošení ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách, který podepsal prezident Jacques Chirac, a k množství různých

⁸² Verneuil, „L'école et la laïcité“, str. 7.

⁸³ Ibid. Str. 9.

diskuzí na téma vztahu laického školství a měnící se francouzské společnosti, kterým se bude věnovat následující kapitola.

3. FRANCOUZŠTÍ MUSLIMOVÉ A VNÍMÁNÍ LAÏCITÉ

Tato kapitola se věnuje nejprve specifickým postavení islámu ve Francii a jeho soužití s principy *laïcité*, následně se kapitola soustřeďuje na konkrétní případ sociální konstrukce konceptu *laïcité* ze strany francouzského státu. Jedná se o průběh a výsledky jednání komise „Stasi“ z roku 2003, na základě kterých byl přijat zákon zakazující nošení ostentativních náboženských symbolů ve školách. Dalším tématem této kapitoly je i reflexe výše uvedeného zákona ze strany francouzských muslimů a konceptu *laïcité* obecně. V rámci této části jsou nejprve stručně popsány některé z důvodů, které vedou dívky k nošení daného šátku. Hlavním tématem podkapitoly však je vnímání jejich práva nosit šátky a reakce na přijetí předmětného zákona ze strany muslimů ve Francii z hlediska uplatňování principů *laïcité*. Tématu by se bylo možné věnovat i na základě identitárních požadavků muslimů, ale to není v konceptu této práce relevantní a v rámci omezeného rozsahu práce by mohlo docházet k množství zjednodušení a nepřesností.

3.1 *Islám a laïcité ve Francii*

Konec 20. století a začátek 21. století je ve Francii charakterizován snahou o uspořádání vztahů s menšinou vyznávající islám, která se v 90. letech dostala vlivem narůstajících ekonomických a sociálních problémů do popředí zájmu veřejnosti. S podpisem smlouvy o právních principech upravujících vztah muslimského vyznání a veřejné sféry došlo implicitně také k tomu, že ze strany muslimů došlo k uznání nadřazenost civilního zákonodárství nad církevním. Tím *de facto* došlo také k přihlášení k republikánským principům a na rozdíl od katolicismu tím uznal islám princip rovnosti občanů.⁸⁴ Jedním z problémů ve vztahu Francie a islámu je však fakt, že navzdory tomu, že svými tradicemi a kulturou představuje islám odlišné náboženství, je na něj ve většině případů nahlíženo stejně jako na křesťanství, přesněji řečeno stejně jako na katolicismus. Islám, který v současné Francii představuje s přibližně šesti miliony

⁸⁴ Riva Kastoryano, „Religion and incorporation: Islam in France and Germany“, *IMR* 38, č. 3 (listopad 2004), 1234-1255.

věřících druhé nejvýznamněji zastoupené náboženství hned po katolictví, se avšak již svou podstatou oproti němu v mnohém odlišuje. Tato situace způsobuje komplikace při praktické aplikaci konceptu *laïcité* na toto náboženství, na což francouzský stát adekvátně reaguje ve smyslu obrany tradičních hodnot francouzské společnosti.

S tímto problémem souvisí i současná snaha francouzských vlád i společnosti přizpůsobit, pofrancouzštit, způsoby vyznání islámu ve Francii. Podle francouzských politiků je důležité vytvořit takové podmínky pro islám, aby přestal být pouze islámem ve Francii, ale stal se islámem francouzským. Hlavním požadavkem je proto především přijetí republikánských hodnot, zejména akceptování principů *laïcité*, a v neposlední řadě i odmítnutí radikálního islámu. Důraz ve veřejné debatě je však kladen i na rovnost a práva ženy. Důsledkem tohoto vnímání je například způsob volby imámů působících při mešitách ve Francii. Ti mají podle nových pravidel určených vládou pocházet z Francie a být vychováváni ve francouzském prostředí, ne ve školách v zahraničí,⁸⁵ protože francouzský islám má být spravován právě Francouzi, ne cizinci. Tento postoj neexistuje bez vzájemného vztahu s konceptem *laïcité*, jelikož ukazuje, jakým způsobem se koncept *laïcité* stává v souvislosti s rostoucími problémy s novými vyznáními, a islámem především, normou určující vztah Francie a Francouzů ke všem náboženstvím, ale i fakt, že její význam byl povýšen i na úroveň sociální.⁸⁶

Zásadní problém pro komunikaci s islámem představuje fakt, že islám na rozdíl od ostatních států uznaných náboženství nevytváří vnitřní struktury podobné církvi, tudíž není v jeho rámci stanovena hierarchie a autorita, která by přirozeně reprezentovala zájmy muslimů. Neexistuje tedy instance, která by reprezentovala další legitimní protipól moci.⁸⁷ S tím je spojený i další problém. Pokud by totiž mělo dojít k transformaci na základě požadavků stanovených zákonem z roku 1905, v tomto případě především k vytvoření reprezentativních institucí, muselo by tak dojít podle muslimského chápání jen v rámci muslimské komunity, bez zásahů vnějších aktérů, a v souladu s dogmaty islámu. Proto zároveň není ani možné vnímat katolicismus jako příklad pro případnou transformaci na základě principů *laïcité*, a to především kvůli

⁸⁵ Imámové působící ve Francii nejčastěji pocházeli ze zemí, odkud přicházeli i muslimové, tzn. především z Alžírsko, Maroka nebo Saudské Arábie.

⁸⁶ Airiau: *Cent ans*, str. 219-223.

⁸⁷ Roy: *La laïcité face à l'islam*, str. 94-96.

roztříštěnosti islámu na množství v mnohých případech až nepřátelských skupin (šíité, sunnité, fundamentalisté, umírnění muslimové, národní větve, atd.). Vhodnějším příkladem se pak jeví protestantismus.⁸⁸ V případě islámu ve Francii tak nelze mluvit o jednom vyznání, ale o vícero, která se odlišují v závislosti na zemi původu jednotlivých imigrantů a liší se nejen v otázkách procedurálních, ale i dogmatických. Tím dochází i k dlouhotrvajícím sporům mezi mešitami, které reprezentují jednotlivé větve islámu. Zároveň hlavním problémem, který *laïcité* pro muslimy představuje, není *laïcité* samotná, ale sekularizace s ní spojená.

V současné době však byla debata přenesena z roviny dogmatické, resp. teologické, do roviny politické, jelikož zákon z roku 1905 o oddělení církve se nevztahoval na jiná vyznání než na katolicismus, kalvinismus, luteránství a judaismus. Islám tedy pomíjel, protože v době vzniku nebyl počet muslimů relevantní a ani nevytvářel sociální nebo ekonomické problémy. Z tohoto důvodu dnes zesílila debata týkající se nutnosti přijmout politické kroky k rozšíření působnosti zákona, se všemi jeho důsledky, i na další vyznání. Ze strany francouzské vlády bylo proto v tomto duchu z počátku zahájeno jednání v rámci pojetí „univerzální sekularizace“ postavené na principu rovnosti.⁸⁹ Přijetí principů *laïcité* muslimy ale nadále zůstává, stejně jako pro katolíky na počátku 20. století, nemožné, poněvadž jejich přijetí by znamenalo i zahájení procesu sekularizace muslimské společnosti.⁹⁰ Nicméně k politickému přijetí *laïcité* ze strany francouzských muslimů fakticky došlo a většina „reformovaných“ resp. umírněných muslimů nastavený režim tolerovala a toleruje, a to navzdory faktu, že tradiční pojetí islámu je nepřátelské vůči jakékoliv formě ireligiozity obecně.⁹¹ Na druhou stranu i francouzský stát byl na přelomu tisíciletí nucen přehodnotit svůj přístup k problematice organizace islámu na základě principů *laïcité* a postupovat nanejvýš obezřetně, zejména ve stínu několika útoků muslimských radikálů.⁹² Navíc v současném politickém a sociálním prostředí, kde jsou garantována základní ústavní práva, není pravděpodobné, že by podobně radikální zákon, jako je ten z roku 1905, byl schválen.

⁸⁸ Hervieu-Léger, „Le miroir“, 80-81.

⁸⁹ Kastoryano, „Religion and incorporation“, 1243.

⁹⁰ Alain Gresh, *Islam de France*, 9-13.

⁹¹ Amir Ibrahim, „Laïcité spécifique de l'islam“, *Autre Temps: Les cahiers du christianisme social*, č. 10, 1986, str. 22.

⁹² Např. únos francouzského letadla v roce 1993 s cílem jeho zničení nad Paříží nebo zejména v důsledku teroristických útoků v pařížském metru v roce 1995.

Podle průzkumu agentury SocioVision z roku 2014, který vypracovala pro rozhlasovou stanicí RTL, se v současné době islám a katolicismus liší i v poměru praktikujících věřících a především v jejich věkové pyramidě. Zatímco ke katolictví se hlásí 48 % Francouzů, v případě islámu se jedná o 6 % populace. Avšak míra náboženské praxe, která je však u obou entit co do způsobů odlišná, je u muslimů mnohem vyšší než u katolíků. U muslimů dosahuje výše 48 %, u katolíků pak pouze 12%. Tyto informace však mohou být zavádějící, jelikož zatímco muslim k náboženské praxi měšitu nepotřebuje, praktikující katolík kostel ano. Co se týká věkového složení věřících, populace katolických věřících viditelně stárne, protože věřících ve věku nad 50 let je podle této studie 43 % a naopak mladších 30 let 19%. U muslimů jsou čísla opačná, věřících mladších 30 let je 41 % a starších 50 let pouze 14 %.⁹³ Pro mladé muslimy, tedy potomky současné druhé generace přistěhovalců, tak víra představuje důležitý prvek v jejich životě a lze tvrdit, že islám je pro ně jedním z prvků, který definuje jejich identitu ve veřejném životě a ve společnosti, k čemuž však u mladých katolíků nedochází. Zároveň tento fakt dokládá i předvídatelné upevnování víry do budoucna a její ukotvení ve společnosti.

3.2 Šátkový zákon z roku 2004

Debata ohledně uplatnění principů *laïcité* dlouhodobě rezonovala ve francouzské společnosti ohledně otázky tzv. šátkových zákonů. Tyto zákony z roku 2004 a 2010, které nejdříve zakázaly ostentativní nošení náboženských symbolů ve veřejných školách a následně i nošení celistvých muslimských šátků zakrývajících na veřejnosti ženám obličej, jsou jedním z příkladů nedodržení deklarované neutrality v církevních otázkách ze strany francouzského státu. Přijetí zákonů ukazuje na rozdílnou interpretaci dané legislativy, kdy, jak již bylo zmíněno, jedni ve jménu *laïcité* zákon obhajují argumentující náboženskou neutralitou veřejných institucí a naopak další proti němu ve jménu stejného konceptu protestují, jelikož podle nich omezuje náboženskou svobodu, která je zákonem z roku 1905 garantována stejně jako neutralita. V souvislosti s francouzskou muslimskou společností je otázka šátkových zákonů akcentována zároveň i debatou ohledně postavení muslimských žen ve společnosti mužů a jejich

⁹³ Průzkum SocioVision dostupný přes www adresu: <http://www.rtl.fr/actu/societe-faits-divers/la-laicite-plebiscitee-en-france-a-l-exception-des-musulmans-pratiquants-7775821124>, (staženo: 02. 04. 2015).

genderové rovnoprávnosti a svobody projevu. Je však důležité upozornit, že tato debata není spojena s otázkou nošení šátků nebo *burek* a *nikábů*⁹⁴ jako takových, ale spíše s vůlí žen takto oblečených, a tudíž uznávajících tradiční pojetí islámu, být součástí veřejné sféry a zastávat v ní i aktivní místo.⁹⁵ Nejedná se totiž o případ žen pocházejících z první generace imigrantů, ale jejich dcery, tedy dívky z druhé a třetí generace imigrantů, vzdělávané na francouzských školách a vychovávané tedy v duchu francouzských hodnot. Jedná se o ženy, které již ovládají plynně francouzský jazyk, navštěvují francouzské školy, cítí se být integrovanými členkami moderní francouzské společnosti, a nadále zmíněné šátky nosí a demonstrují tím veřejně svou odlišnost od majoritní společnosti.

3.2.1 Důvody pro přijetí zákona

V roce 2003 vygradovala francouzská veřejná debata ohledně přítomnosti muslimských šátků přijetím zákona o zákazu ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách. Tomuto kroku však předcházela řada událostí datujících se až do roku 1989, kdy začala tzv. první šátková aféra.⁹⁶ Tehdejší ministr školství Lionel Jospin však potvrdil na základě názoru (*avis*) Státní rady, že nošení náboženských symbolů jakožto demonstrace náboženské příslušnosti, a tedy i muslimských šátků, není v rozporu se zásadami *laïcité*. „*Princip laïcité ve veřejném vzdělávání vyžaduje, aby výuka byla učiteli a jejich programem vedena s respektem k neutralitě na straně jedné a ke svobodě vyznání na straně druhé. Tato svoboda zahrnuje pro studenty právo vyjadřovat a projevovat jejich náboženské přesvědčení uvnitř školy při vzájemném respektu pluralismu a svobod ostatních,*“⁹⁷ uvádí daná závěrečná zpráva Státní rady. Zároveň zpráva uvádí, že nošení náboženských oděvů nesmí narušovat školní aktivity nebo propagovat jiné skupiny nebo aktivity.

S nárůstem počtu muslimských studentů ve francouzských školách v 90. letech 20. století začala vzrůstat obava ze zahalování žen a jejich šátek se pro mnohé stal

⁹⁴ Burka je jednolitý závoj, který zakrývá celou ženskou postavu, včetně obličeje, kde je pouze síťka přes oči. Nikáb zakrývá také celé tělo a obličej, ale neskrývá oči.

⁹⁵ Barras, „Contemporary laïcité“, str. 238.

⁹⁶ První tzv. šátková aféra vypukla v roce 1989 ve střední škole v Creil, když dvě dívky původem z Maroka odmítly při hodině sejmout svůj muslimský šátek, na základě čehož byly ze školy vyloučeny.

⁹⁷ *Avis du Conseil d'État* č. 346893, 27. 11. 1989, dostupný online: www.conseil-etat.fr. (staženo: 03. 04. 2015).

symbolem nepřizpůsobivosti muslimů a jejich touhy preferovat svou muslimskou (islámskou) identitu před tou francouzskou. Stal se tedy symbolem neochoty integrovat se plně do francouzské společnosti a akceptovat její hodnoty.⁹⁸ Debata tak nemusela (a stále nemusí) být vnímána pouze jako snaha ze strany veřejnosti o respektování principu neutrality ve veřejném školství, ale spíše jako celková neochota francouzské společnosti přijmout cizí kulturu a tradice islámu obecně. V 90. letech pak bylo následně vedeno množství sporů vedených zástupci samospráv, ale i ministerstvem školství, ohledně povolení resp. zákazu nošení šátku do škol, ale Státní rada byla jednoznačně proti takovým změnám. Situace se tak do roku 2003 výrazně uklidnila. A například zpráva Vysoké rady pro integraci (*Haut Conseil à l'Intégration*)⁹⁹ z roku 2000 vyjadřovala uspokojení nad stavem, kdy potenciálně vznětlivou problematiku ohledně nošení muslimských šátků vyřešil přístup přijatý Státní radou, který podle dané zprávy vytyčil právní rámec pro státní úředníky, který zaručuje, že pro studenty jsou principy *laïcité* garancí svobody vyznání a práva na projev jejich víry.

Avšak vlivem rostoucí stigmatizace islámu ve stínu ať už teroristických útoků 11. září 2001 v USA nebo rostoucích nepokojů na předměstích velkých francouzských měst, se situace na přelomu let 2002 a 2003 začala měnit. Ještě na počátku roku 2003 Příručka francouzského práva k náboženství (*Traité du droit français des religions*) připomíná, že „*judikatura Státní rady ve věci muslimských šátků se od do roku 1989 nezměnila a zákon se zdá být dobře nastavený a etablovaný.*“¹⁰⁰ Podle analýzy vydané ve stejné době francouzským ministerstvem školství i počet problematických případů ve věci muslimských šátků mezi lety 1994 a 2003 poklesl v průměru z 300 na 150 případů ročně.¹⁰¹ Politici, média, ale i francouzská veřejnost však začali být více citliví k šátkové problematice. Mezníkem se stalo rozhlasové interview premiéra Jeana-Pierra Raffarina, v rámci kterého pronesl, že muslimské šátky by měly být ve veřejných školách zcela zakázány. Avšak nezdůraznil, že by byl chystán příslušný legislativní

⁹⁸ Jeremy Gunn, „Religious Freedom and Laïcité“, str. 456.

⁹⁹ Vysoká rada pro integraci byla poradní orgán předsedy vlády, který byl ustanoven v roce 1989 za vlády premiéra Rocard. Rada každoročně vydávala zprávu, ve které premiéra informuje o stavu začleňování imigrantů. Rozpuštěna byla v roce 2012.

¹⁰⁰ Ibid., str. 458.

¹⁰¹ Analýza francouzského ministerstva školství dostupná online: <http://www.education.gouv.fr/pid25496/statistiques.html>, (staženo: 03. 04. 2015).

proces.¹⁰² Jedním z dalších mezníků ve vztahu k muslimským šátkům pak byl projev tehdejšího ministra vnitra Nicolase Sarkozyho na výročním setkání francouzských muslimů na *Salon du Bourget* v dubnu 2003, ve kterém se vyjádřil pro to, aby muslimské ženy při fotografování na průkazová fota sundaly své šátky.¹⁰³ V následujících měsících se rozproutila debata napříč Národním shromážděním o případném zákazu muslimských šátků a dalších ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách. Hlavním argumentem pro přijetí zákona bylo dodržování principů *laïcité* vnímaného zejména v rovině neutrality státních institucí, tedy v tomto případě veřejného školství, které by podle zastánců zákona mělo být oproštěno od jakéhokoliv náboženského vlivu proto, aby vychovávalo uvědomělé občany Francouzské republiky. Příkladem může být projev premiéra Raffarina před Národním shromážděním z 29. dubna 2003, ve kterém uvádí: „*Budeme podněcovat koncept laïcité posílením jeho síly v modernitě. Musíme dát jasně najevo, že konsensus v rámci národa byl potvrzen. A my musíme během debaty dát jasně najevo, že školy musí zůstat prostorem par excellence pro zájmy Republiky, a proto i pro laïcité.*“¹⁰⁴ Naopak odpůrci, kteří byli v menšině, argumentovali váhou svobody vyznání. Zákona však byl přijat, a to výraznou většinou 494 hlasů poslanci stran napříč politických spektrem.

3.2.2 Reakce prezidenta Chiraca

V důsledku probíhajících debat ve francouzském parlamentu a ve společnosti ustanovil prezident Jacques Chirac v červenci 2003 odbornou komisi vedenou Bernardem Stasim, jejímž úkolem bylo analyzovat uplatnění principu *laïcité* ve Francii a přinést případná doporučení.¹⁰⁵ V prováděcím dekretu Komise pro reflexi o uplatnění principu *laïcité* v Republice, zkráceně Komise Stasi, (*Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République*) nicméně konkrétně nebyla žádána analýza situace ohledně nošení muslimských šátků nebo ohledně situace ve francouzském veřejném školství. Prezident následně zpřesnil zadání a své představy o činnosti komise tím, že ve svém dopise zdůraznil důležitou roli principů *laïcité* pro

¹⁰² Jean-Pierre Raffarin, „Entretien de Jean-Pierre Raffarin, « France Europe Express »“, *France 3*, duben 2003: <http://www.voltairenet.org/article10252.html>, (staženo: 03. 04. 2015).

¹⁰³ Projev ministra vnitra Sarkozyho: http://religioscope.info/article_143.shtml, (staženo: 03. 04. 2015).

¹⁰⁴ Projev Raffarina: *Débats parlementaires, Journal Officiel de la République Française*, 29. 04. 2003.

¹⁰⁵ Dekret prezidenta Chiraca ustanovující Komisi pro reflexi uplatnění principů *laïcité* v Republice dostupný online: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000236506>.

Francii a respekt ke každému vyznání ze strany francouzské společnosti. Komise v prosinci téhož roku nakonec ve své závěrečné zprávě vydala několik doporučení směřujících ke zlepšení výuky jak náboženství, tak *laïcité* a i určitá socio-ekonomická doporučení směřující do znevýhodněných a uzavřených komunit.¹⁰⁶ Zároveň však doporučila i zákaz „*oblečení a symbolů vyjadřující náboženskou nebo politickou příslušnost*“ ve veřejných školách.¹⁰⁷

Muslimský šátek na hlavách dívek tak podle vydaných doporučení představoval v očích členů komise symbol, který narušuje prostředí školy a ohrožuje svými komunitaritárními tlaky její poslání, tedy vytváření nové generace francouzských občanů respektujících základní principy Francouzské republiky.¹⁰⁸ Zároveň zpráva popsala muslimský šátek jako symbol zahraničního vlivu, zejména ze zemí původu francouzských muslimů, tedy Alžírsko, Maroko nebo Tunisko, který tak svou podstatou není kompatibilní s hodnotami Francouzské republiky. Studenty pak zpráva vnímala jako nastávající občany, kteří ještě nemají dostatečné schopnosti a dovednosti pro vytvoření vlastního kritického názoru. „*Pro prostředí školy nošení šátku často představuje zdroj konfliktu, rozporů, ale i utrpení. Viditelný charakter tohoto symbolu mnozí vnímají jako neslučitelný s posláním školství, čímž je vytvoření neutrálního prostředí a prostředí podporující vytváření vlastního kritického názoru. Jedná se také o útok na principy a hodnoty, kterým má škola vyučovat, zejména rovnost mezi mužem a ženou...*“¹⁰⁹

Prezident v reakci na vydání závěrečné zprávy oznámil spuštění přípravy novely zákona zakazující nošení nápadného náboženského oblečení ve veřejném školství.¹¹⁰ Zákon se měl vztahovat na všechna náboženství, konkrétně postihoval například i nošení sikhských turbanů nebo výrazných křížů. Tím prezident *de facto* ignoroval polovinu doporučení komise, tedy zákaz i politických symbolů. Ve svém projevu, ve kterém představoval daný zákon a ve kterém odůvodňoval své rozhodnutí, však spíše

¹⁰⁶ Další doporučení se týkala například zavedení nových dvou náboženských svátků, židovského Jom kipur a muslimského Svátku obětí.

¹⁰⁷ Závěrečná zpráva komise Stasi, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/034000725.pdf>, (staženo: 08. 12. 2014). str. 55.

¹⁰⁸ Barras, „Contemporary laïcité“, str. 243.

¹⁰⁹ Závěrečná zpráva komise Stasi, str. 57.

¹¹⁰ Ve výsledku zákon prošel oproti návrhu komise několika úpravám. Jednou z nejzřetelnějších je nahrazení slova *ostensible* (zjevný), slovem *ostentatoire* (okázalý), které vyznívá radikálněji.

uváděl domněnky, než aby vysvětloval spojitost mezi obhajováním principů *laïcité* a zákazem nošení muslimských šátků.¹¹¹ Otázkou však je, jaké byly metody analýzy a prostředky komise, které ji dovedly k tak radikálním tvrzením a doporučením.

3.2.3 Komise „Stasi“

Devatenáctičlenná komise „Stasi“ složená z odborníků z řad sociologů, politiků a zástupců školství¹¹² dospěla během svého jednání k názoru, že hlavním tématem aktuální veřejné debaty je nošení muslimských šátků mladými dívkami a obecněji samotné nošení náboženských a politických symbolů ve školách.¹¹³ Zároveň referovala o šátkových aférách, jakožto o hlavním mediálním tématu, které se tak pro komisi staly symbolem obecné debaty o postavení islámu v rámci francouzské společnosti.¹¹⁴ Komise definovala pak koncept *laïcité* ve stejném smyslu jako tehdejší přední francouzští političtí představitelé. Tedy jako historicky daný základní pilíř republiky, jehož principy jsou v současné době akceptované v rámci širokého společenského konsensu. Zároveň byl podle komise principem, který spojuje francouzské občany a podporuje vznik společného života v rámci pluralitní společnosti. Komise také definovala tři navzájem se ovlivňující principy, které koncept strukturují: „*svobodu vyznání, rovnost práv v náboženské nebo duchovní volbě a neutralitu politické moci*“.¹¹⁵ K takto definovaným hodnotám se v rámci celé zprávy opakovaně vrací a pokládá je za zásadní mezníky pro jednání s tímto konceptem.

Své doporučení ohledně zákazu nošení náboženských a politických symbolů tak odůvodňuje v souladu s vůlí státu na udržení veřejného pořádku, která je upřednostňována před svobodou vyznání jednotlivců.¹¹⁶ V rámci této argumentace se komise opírala o dva pro ni klíčové elementy pro jednání státu. Jednak o snahu státu

¹¹¹ Projev prezidenta Chiraca 17. prosince 2003: http://www.lemonde.fr/societe/article_interactif/2007/05/15/les-discours-de-jacques-chirac_910136_3224_8.html, (staženo: 05. 04. 2015).

¹¹² Členy bylo devět zástupců univerzit, filozofů, sociologů a historiků. Dále také zástupci jednotlivých vyznání, dva právníci, politici a zástupci národního vzdělávání. Mezi členy byl například Jean Beabérot, přední odborník na problematiku *laïcité*. Členové komise tak reprezentovali všechny zainteresované skupiny obyvatelstva a svou politickou příslušností i jednotlivé politické strany. Airiau, *Cent ans*, str. 155-157.

¹¹³ Závěrečná zpráva komise Stasi, str. 57.

¹¹⁴ Ibid., str. 56.

¹¹⁵ Ibid., str. 2.

¹¹⁶ Ibid., str. 58.

omezit počet muslimských dívek, které jsou nuceny svými rodinami a společenstvím nosit muslimské šátky proti vlastní vůli, což jednak umocňuje vzrůstající komunitarismus¹¹⁷ uvnitř francouzské společnosti a jednak společnost i více polarizuje. Zároveň však tento krok podle komise měl odpovědět na žádost škol a samosprávních celků po zjednodušení složité legislativní situace v otázce několika případů nošení muslimských symbolů ve školách, kvůli kterým se dané subjekty dostaly pod tlak veřejnosti a médií. Otázkou však zůstává, jakým způsobem komise k těmto závěrům přišla, tedy jak hluboký byl její sociologický průzkum a vzhled do situace muslimských dívek, a tedy jakou měrou objektivitu o výše zmíněných skutečnostech informovala veřejnost.

3.2.4 Závěrečné zpráva

Závěrečná zpráva Komise Stasi referovala o problematice nošení šátků muslimskými dívkami následovně: „*Mladí muži nutí dívky, aby nosily zahalující a asexuální oblečení a aby sklopily zrak kdykoliv vidí muže. Pokud tak neučiní, označují je za ‚děvky‘. ‚Objevující se jako ‚mlčící většina‘, oběti útlaku ze strany rodiny nebo komunity, mladé ženy potřebují ochranu...‘.*¹¹⁸ Pouze v minimu případů komise zmínila možnost, že by dívky mohly šátky nosit dobrovolně, avšak i v této souvislosti byla ona eventualita uvedena vždy v souvislosti s nuceným nošením, čímž byla serióznost tohoto argumentu snížena. Převládajícím důvodem, proč ženy šátky nosí, byl tak podle závěrů komise tlak rodiny nebo komunity, čímž komise dívky představovala jako oběti a francouzský stát jako jejich ochránce nebo zachránce. Zároveň komise neuváděla důvody, proč dívky muslimské šátky nenosí.¹¹⁹ Komise také neidentifikovala přesně, která práva vztahující se k náboženství a víře postihují právě náboženské oblékání navzdory tomu, že výkladu *laïcité* se v úvodu věnovala na více než deseti stranách. Šátek, a s ním související rovnost mužů a žen, tak byla povýšena na další ze základních hodnot Francouzské republiky, která přímo navazuje na principy *laïcité*. Komise ve své

¹¹⁷ Tento relativně nově popsany trend je charakteristický svou snahou o vytvoření jednotných společenství, která pojí stejná kulturní, etnická nebo náboženská tradice, která je důležitější než identita jedince. Podle mnohých politických představitelů představuje negaci francouzské republiky, jelikož oslabuje vlastní devízu Francie – volnost, rovnost a bratrství.

¹¹⁸ Závěrečná zpráva komise Stasi, str. 58.

¹¹⁹ Gunn, „Religious Freedom and Laïcité“, str. 468.

zprávě také upozorňuje na neúspěšné pokusy státu, ochránit mladé muslimské dívky žijící na předměstích.¹²⁰

K těmto zjištěním ale komise nedospěla na základě sociologického průzkumu ani na základně vlastními silami vedené analýzy dostupné sociálně-vědní literatury. Jediným zdrojem, který komise pro své závěry uvádí, jsou svědectví nejmenovaných dívek, se kterými proběhly rozhovory za zavřenými dveřmi.¹²¹ Nelze samozřejmě vyloučit, že k popsanému jednání s dívkami nedochází. Dochází, ale není to pravidlem. V některých rodinách a komunitách je takový útlak žen běžný, avšak v jiných nikoliv a komise tento fakt nereflektovala, což pro objektivní analýzu bylo klíčové. Komise tak například neuvádí počet muslimských dívek navštěvujících veřejné školy ani počet dívek, které nosí šátky. Neuvádí ani počet konfliktů, ke kterým došlo v závislosti na nošení šátku ani počet případů, kdy došlo k vyloučení dívky za to, že v šátku do školy přišla a odmítala ho sejmout. Komise se tak opakovaně dopouštěla zjednodušení, která by ani v akademických kruzích nebyla tolerovatelná. Se svými finančními možnostmi a s mandátem od prezidenta republiky měla možnost nabídnout veřejnosti systematickou a komplexní studii, tedy kvalitativní i kvantitativní analýzu daného problému.¹²²

Dalším z možných pochybení, kterých se komise ve své analýze dopustila, může být i fakt, že nereflektovala výše zmíněné rozhodnutí Státní rady, které uvádělo, že Francouzská ústava a mezinárodní právo dává dětem právo vyjádřit a projevit jejich náboženskou víru uvnitř škol.¹²³ Komise pak ani výrazně nevzala v potaz dopad svých doporučení na další vyznání, zejména potom na Židy a Sikhy, kteří svými oděvními návyky také podléhali dopadům příslušného zákona. Zároveň komise neuvedla, jaké důsledky by mělo přijetí zákona pro svobodu vyznání, navzdory tomu, že se první kapitola zkoumané zprávy věnuje výhradně konceptu *laïcité* a s ním souvisejícím principům a povinnostem pro stát.¹²⁴ Komise tak přijala takový výklad *laïcité*, který by

¹²⁰ Závěrečná zpráva komise Stasi, str. 16.

¹²¹ Allain Gresh, „La commission Stasi et la loi contre le foulard : retour sur une manipulation“, *Monde diplomatique*, duben 2013, <http://blog.mondediplo.net/2013-04-05-La-commission-Stasi-et-la-loi-contre-le-foulard>, (staženo: 04. 04. 2015).

¹²² Ibid.

¹²³ Cédric Polère „Qu'est-ce que la laïcité quinze ans après l' « affaire du voile » et près d'un siècle après la loi de 1905?“ http://www.millenaire3.com/uploads/tx_ressm3/syntheses_polere_laicite.pdf, (staženo: 05. 04. 2015).

¹²⁴ Gunn, „Religious Freedom and Laïcité“, str. 470.

spíše odpovídal výkladu z počátku 20. století, kdy probíhal zápas mezi katolickou církví a francouzským státem. V něm, vzhledem k dlouhodobě daným podmínkám souboje obou institucí, hodnoty jako neutralita, rovnost nebo náboženská tolerance rezonovaly méně než v současném světě. Obecně lze také tvrdit, že sekulární komise zřizovaná státem by neměla mít působnost pro rozhodování o teologických a dogmatických otázkách a stejně tak by měla respektovat a chránit právo občanů na přijímání vlastních rozhodnutí a soudů v daných záležitostech, navíc pokud tak předtím již rozhodla nejvyšší ústavní instance v zemi.¹²⁵ V neposlední řadě komise nevěnovala pozornost dalšímu fenoménu spojenému s více jak desetiletou debatou o nošení muslimských šátků, a to nátlaku ze strany veřejnosti na jejich nenošení, ke kterému nutně muselo docházet. Ve Francii docházelo k aférám od roku 1989, veřejní činitelé veřejně vybízeli k jejich nenošení, v důsledku čehož i řada zaměstnavatelů vyžadovala po svých zaměstnankyních to samé.

Komise také nevezala do úvahy poměrně prostý fakt, a to, že tehdejší tzv. šátková krize mohla být kombinací rostoucích obav francouzské společnosti z narůstající viditelnosti islámu v zemi, a s tím spojených předsudků vůči muslimské společnosti, spolu s tradiční senzacechtivostí jakýchkoliv médií. V neposlední řadě spojených i s touhou politiků se zviditelnit a využít dané situace ve svůj vlastní, politický, prospěch. Komise také nevezala v úvahu všechny důsledky svých doporučení, zejména s ohledem na dívky, které jsou skutečně nuceny šátky nosit. Na ně s přijetím příslušné legislativy bude pravděpodobně vyvíjen ještě větší tlak ze strany rodiny nebo komunity, který v některých případech vyvrcholí ještě větším odcizením se francouzské společnosti a izolací v rámci dané muslimské komunity. V důsledku čehož ještě více vzroste antagonismus muslimů směrem k majoritní společnosti a vzroste tak onen nenáviděný komunitarismus, jehož vytvoření chce francouzský stát mermomocí zabránit.

¹²⁵ Baubérot, „La Commission Stasi“, str. 14-15.

3.3 *Francouzští muslimové a vnímání laičité*

3.3.1 **Otázka muslimských šátků**

Otázka nošení a významu jednotlivých druhů muslimských šátků je velmi komplexní. Existuje řada výkladů a důvodů pro jejich nošení i nenošení, a i v rámci jednotlivých „škol“ islámu probíhá debata o výkladech povinnosti pro jejich nošení. Zároveň existuje i řada způsobů jejich nošení v závislosti na poměru zahaleného těla nebo obličeje a vlasů. V kontextu zákona z roku 2004 se jedná především o tzv. *hidžáb*, tedy šátek, který ženě zakrývá část hlavy, krk a poprsí. Podle jedné skupiny se jedná o čistě kulturní tradici, která nemá co dočinění s vírou, podle jiných jde o tradici náboženskou danou Koránem, další jej zase vnímají jako součást sexuální politiky muslimských států, která má vliv i na muslimy v diaspoře.¹²⁶ Pravdou však je, že samotné slovo *hidžáb*, jako součást oděvu, ani ve vztahu k ženám, není v Koránu zmíněn. Šátek je zde vnímán jako prostředek pro komunikaci mezi mužem a ženou, kdy je dodržováno určité dekorum, tedy skromné odění ženy i muže. Tím však není implikováno ženino podřízené postavení ve společnosti, ale spíše naopak, její legitimní právo na rovnocenné postavení. Navíc kulturní tradice zahalení sahá historicky dále než vydání Koránu.¹²⁷

Na základě sociologického průzkumu vedeného Stephenem Croucherem ve Francii¹²⁸, který měl za cíl identifikovat změny ve vnímání muslimské identity po přijetí zákona z roku 2004, lze určit tři hlavní aspekty, které vedou ženy a dívky ve Francii k zahalení se. Prvním je pocit bezpečí pro ženu při pohybu na veřejnosti, druhým jejich víra a pocit, že se tak nacházejí blíže k Mohamedovi a muslimům obecně. A v neposlední řadě se podle množství francouzských muslimek jedná i o způsob, jak se identifikovat se svou muslimskou i francouzskou identitou a zároveň veřejně a tiše protestovat proti opatřením přijatých francouzskou vládou, která omezují jejich možnost náboženského projevu.

¹²⁶ Bronwyn Winter, *Hijab & the Republic: Uncovering the French Headscarf Debate*, (Syracuse: Syracuse University Press, 2008), str. 22.

¹²⁷ Sharif Gemie, *French muslims: New Voices in Contemporary France*, (Wales: University of Wales Press), str. 39.

¹²⁸ Stephen Croucher, „French-Muslims and the Hijab: An Analysis of Identity and the Islamic Veil in France“, *Journal of Intercultural Communication Research*, č. 3, 2009.

Muslimský šátek však byl francouzskou veřejností vnímán jako náboženský symbol bez jakékoliv debaty o tom, že by se mohlo jednat o symbol kulturní. Ve veřejné debatě tak byla identifikována přímá kauzalita mezi islámem, násilím na ženách a narušováním pořádku ve školách. V této souvislosti se tak muslimský šátek v jakékoliv formě i té „umírněnější“, tedy ve formě *hidžábu*, ve Francii stal symbolem útlaku na ženě a zákon přijatý v dané formě tento fakt jen potvrdil. Metonymicky tedy zobrazuje nejenom islám, ale zejména nerovnoprávnost ve vztahu muže a ženy vycházející právě z tohoto náboženství. Tím se z šátku stává ostentativní náboženský symbol, a ne symbol jako kterýkoliv jiný. A v tomto okamžiku se i jeho přítomnost ve školách stává problematickou. Pokud by na něj bylo nahlíženo jako na jakýkoliv jiný symbol, například jako na křížek na řetízku nebo ruku Fátimy, jeho nošení by mohlo být vnímáno v rámci svobody vyznání, čímž by bylo chráněno zákonem z roku 1905. Avšak ve snaze ochránit studenty škol před dominancí jednoho pohlaví nad druhým, často spojované s katolickou církví, byl zákon z roku 1905 interpretován jiným, výše analyzovaným, způsobem. Lze tedy tvrdit, že závěry komise ve velké míře předpokládají, že zahalené ženy nejsou schopny disponovat svým právem na svobodu vyznání, protože jsou pod vlivem vyšší náboženské nebo komunitární moci. I v tom okamžiku, kdy si šátek navlékly dobrovolně, je na ně pohlíženo jako na submisivní oné špatné víry, která je k tomu nutí.¹²⁹

3.3.2 Reakce francouzských muslimů na vydání zákona o náboženských symbolech

Závěry komise Stasi a přijetí zákona odmítala zejména Francouzská rada pro muslimské vyznání, CFCM (*Conseil français du Culte musulman*). Zákon označovala za nepotřebný, ale i nebezpečný. CFCM adresovala prezidentu Chiracovi otevřený dopis, ve kterém vyjadřovala svou obavu ohledně doporučení přijatých komisí Stasi, které podle ní budou mít diskriminační charakter vůči muslimům ve Francii. „*Návrhy obsažené ve zprávě jsou formulovány proti chování zajisté zavrženíhodnému, ale povedou pro drtivou většinu muslimů k zapovězení praktikování jejich víry v souladu s principy laičité tak, jak byly potvrzeny rozhodnutím Státní rady,*“ předpokládala CFCM. Zároveň Rada uvádí, že definice *laïcité* v této zprávě zdůrazňuje svobodu

¹²⁹ Alia Al-Saji, „Voiles racialisés: Lafemme musulmane dans les imaginaires occidentaux“, *Les ateliers de l'éthique*, č. 2, 2008, str. 25.

vyznání a neutralitu státních institucí bez toho, aby komise brala v úvahu i fakt, že stát zákonem z roku 1905 garantuje i svobodu výkonu náboženství (*libre exercice des cultes*).¹³⁰

Unie francouzských islámských organizací, UOIF (*Union des organisations islamiques de France*), která reprezentuje spíše radikálnější větve francouzského islámu, označila závěrečnou zprávu komise jako návrat k takové formě *laïcité*, která preferuje vyloučení ze společnosti. Zároveň se unie domnívala, že závěry komise a následné přijetí příslušného zákona může vést jen k dalšímu vyloučení muslimů ze společnosti.¹³¹ Množství muslimů pak zákon vnímalo jako jeden z projevů protimuslimských nálad francouzské společnosti. Zákaz náboženských symbolů ve veřejné sféře byl tak podle mnohých vnímán jako snaha francouzské vlády o omezení rodící se muslimské identity ve Francii a zároveň i pokus prohloubit adaptaci muslimů na francouzskou kulturu a přijetí čistě francouzské identity.¹³² V neposlední řadě členové muslimské komunity argumentovali tím, že zákaz muslimských šátků je útok na svobodu vyznání a na islám obecně a ženě tím znemožní veřejně vyjadřovat svou víru a vlastní identitu. Naopak někteří použili opačný, spíše feministický argument, že zákaz ženám umožní osvobodit se zpod muslimských dogmat omezujících jejich svobody a sebeuvědomění.¹³³ Proti přijetí se postavili i zástupci dalších náboženství, kteří upozorňovali zejména na fakt, že přijetí zákona maskuje další problémy ve společnosti. Podle katolické církve a protestantů se jednalo o návrat do stavu, kdy víra byla odmítána jako taková a kdy nebyl prostor pro náboženskou svobodu. Zároveň podle církví zákon zpochybňoval samu svobodu jedince, kdy mu bylo zakázáno oblékat se určitým způsobem.¹³⁴

¹³⁰ Dopis kanceláře CFCM, dostupný online: <http://fidesjustice.free.fr/html/laicite7.html>, (staženo: 07. 04. 2015).

¹³¹ Komuniké UOIF z 12. 12. 2003 dostupné online: http://www.saphirnews.com/Lettre-de-l-UOIF-aux-Musulmans-de-France_a922.html, (staženo: 06. 04. 2015).

¹³² Croucher, „French-Muslims and the Hijab“, str. 200.

¹³³ Ibid., str. 202.

¹³⁴ Reakce CFCM, „Commission et Rapport Stasi, position de Jacques Chirac et réactions au Rapport, au projet de loi sur la Laïcité à l'école publique, à son adoption et à son application“, Monde diplomatique: <http://ouvertsurlmonde.pagesperso-orange.fr/LAICITE/Comission%20STASI/Commission%20et%20Rapport%20Stasi%20index.htm>, (staženo: 7.4.2015).

3.3.3 Vnímání *laïcité* muslimy

Nelze samozřejmě tvrdit, že následující závěry lze s jistotou aplikovat na všechny názorové skupiny muslimů žijících ve Francii, jedná se však o postoj těch, kteří mají v rámci rozmanité muslimské společnosti silné postavení a jsou i jejich zástupci na úrovni komunikace s francouzským státem.¹³⁵ Uvnitř francouzské muslimské komunity operuje množství organizací, které podporují mobilizaci myšlenek *laïcité* v komunitě. Tito aktivisté identifikují principy *laïcité* jako užitečné principy, které mohou ochránit jejich víru. Jejich požadavky tak zahrnují požadavky na rovnost v zacházení ze strany státu a nediskriminaci na základě víry, které jsou kompatibilní se stávajícím politickým a sociálním řádem. Pravidelně proto brojí proti interpretaci *laïcité*, která směřuje k omezením a k netoleranci svobody vyznání.¹³⁶ Právě tzv. šátkové aféry, a s nimi spojené aktivity vlády ukázaly, že ve Francii existuje jistá averze vůči veřejné manifestaci své příslušnosti k víře. A to zejména k víře, která nemá ve Francii tradici, a je vnímána jako cizí a nepatřičná.

Bernard Godard a Sylvie Taussig ve své knize *Les musulmans en France* osvětlují vnímání konceptu *laïcité* ze strany muslimů žijících ve Francii.¹³⁷ Požadavky muslimů podle autorů mají dvě možné interpretace zákona z roku 1905: buď se jedná o nástroj proti moci katolické církve, který je tedy nutné reformovat, nebo o zakládající text, který zformuluje nové principy tak, aby se vztahovaly na veškerá náboženství ve Francii. Tím by byla umožněna organizace výkonu muslimského vyznání, a tím pádem i rovnost občanů před zákonem.¹³⁸ Jak již bylo zmíněno výše, k principům *laïcité* zejména z hlediska rovnosti náboženství a svobody vyznání, se odvolává i CFCM v rámci své kritiky zákona z roku 2004 o zákazu ostentativních symbolů ve školách.

V červnu roku 2014 byla vydána CFCM vydána Občanská úmluva francouzských muslimů pro společné soužití, (*Convention Citoyenne des Musulmans de France pour le vivre ensemble*), která definovala principy vzájemného soužití muslimů

¹³⁵ Jedná se především o již zmiňovanou Francouzskou radu pro muslimské vyznání, CFCM, která byla v roce 2004 po zdlouhavém procesu určena a zvolena reprezentativním orgánem muslimů žijících ve Francii. Nedá se však hovořit o tom, že by její rozhodnutí a stanoviska byla všemi muslimy respektována, a že její fungování je bezproblémové, ale pro účely této práce je dostatečným příkladem.

¹³⁶ <http://accept-pluralism.eu/Home.aspx>. (staženo: 07. 04. 2015).

¹³⁷ Godard Taussig, *Les musulmans en France*, (Paříž: Hachette Littératures, 2009), str. 12-15.

¹³⁸ *Ibid.*, str. 13.

a majoritní francouzské společnosti a „určovala místo, roli a přispění muslimských menšin francouzské společnosti“.¹³⁹ Úmluva určená především mešitám a imámům se věnuje jak aspektům života muslimů v rámci francouzské společnosti, například postavení žen nebo mladých, ale například i bioetice, tak i očekáváním, která existují mezi muslimy a státem. První článek úmluvy, „*Laïcité, principe pro společný život a nediskriminaci všech občanů všech vyznání,*“ se věnuje výhradně pojetí konceptu *laïcité* a jeho principů ze strany muslimů. V tomto pojetí je sice uvedena i neutralita státu ve věcech náboženských, ale důraz je kladen zejména na svobodu vyznání a rovnost všech francouzských občanů. Podle této úmluvy je svoboda vyznání důsledkem právě neutrality státu. „*Muslimové ve Francii se zavazují ke: svobodě vyznání pro všechny občany, rovnosti všech občanů nad rámec jejich původu nebo víry a k bratrství mezi jednotlivými složkami národního společenství.*“¹⁴⁰ Dopad této úmluvy je sporný a i sami muslimové o něm pochybují. Důvodem pro tuto skepsi však je i to, že závěry v úmluvě jsou pro mnohé prosté a již všeobecně akceptované velkou většinou věřících, a není je tedy nutné opakovat. Úmluva je ale potvrzením těchto myšlenek a postojů a důkazem, že vnímání konceptu *laïcité* ze strany muslimů je primárně založené na jím stanoveném principu svobody vyznání a svobody výkonu náboženství.

4. KATOLICKÁ CÍRKEV, IRELIGIOZITA A VNÍMÁNÍ LAÏCITÉ

Tato kapitola se nejdříve věnuje proměně katolické církve v průběhu 20. století po přijetí zákona o odluce a její současné situaci. Následující podkapitola se pak zabývá otázkou soukromého školství, jeho postavením v rámci francouzského vzdělávacího systému a jeho kompatibilitou s principy *laïcité*, které se na jeho provoz nevztahují. Tato část práce se věnuje také otázce zavedení tzv. Charty *laïcité* ve školách, která sice není uplatňována v soukromém školství, ale je jednak příkladem dalšího z konstruktů ze strany francouzského státu, jednak reakce katolické církve na její vydání ilustruje i její vnímání konceptu *laïcité*. Dalším tématem této části bude i reakce dalších vyznání, zejména islámu, jehož zástupci se vůči přijetí charty výrazně vymezili. Jedna

¹³⁹ Občanská úmluva francouzských muslimů pro společné soužití: http://www.lecfcm.fr/wp-content/uploads/2014/06/cfcm_texte_convention__version_finalisee2.pdf, (staženo: 08. 04. 2015), str. 1.

¹⁴⁰ Taussig, *Les musulmans*, str. 2.

z podkapitol se také zaměřuje na debatu ohledně tzv. aféry *Baby-Loup*, a především následných tendencí rozšířit platnost principů *laïcité* právě na soukromé školství. V neposlední řadě se tato kapitola věnuje i vztahu nevěřících vůči zkoumané problematice. Ti tvoří třetinu francouzské populace, avšak jejich názor vzhledem k jejich nejednotě není nijak výrazně slyšet.

4.1 *Katolická církev ve Francii*

Přijetí zákona o odluce církve a státu v roce 1905 byl, jak již bylo několikrát zmíněno, primárně vymezeno vůči katolické církvi a jejímu vlivu na francouzský stát a společnost. Během staletí působnosti daného zákona se však vztah mezi státem a církví do jisté míry uklidnil a stabilizoval. Katolická církev prošla během staletí dlouhým vývojem a transformací, na základě které byl vytvořen určitý *modus vivendi*, který je tolerovaný a respektovaný oběma stranami. Po II. vatikánském koncilu, který proběhl v letech 1962 až 1965, se změnila i rétorika celé církve vůči *laïcité* a obecně i vůči dalším, zejména sociálním, politikám státu. Církev potvrdila odluku církví od státu. Uznala svobodu vyznání, a do jisté míry tak přijala stanovené principy, i když jim dala pro ni přijatelný smysl. Zejména akceptovala, že takto nastavený systém i jí poskytuje určité výhody, především z hlediska její vlastní autonomie a svobody rozhodování v čistě církevních záležitostech.¹⁴¹ Magisterium, tedy vrcholný teologický orgán církve, začalo *laïcité* považovat ne jako praxi stanovenou určitými okolnostmi, ale jako v podstatě legitimní režim. *Laïcité* tak byla i nejvyššími představiteli francouzské katolické církve vnímána jako možnost dvojí emancipace. Jednak jako emancipace státu, který na jejím základě potvrzuje a utvrzuje svou suverenitu a posiluje obecné svobody, jednak jako emancipace církve, která získala nezávislost, a tím i prostředky naplnit svou misi ve společnosti.¹⁴² Například zpráva Konference francouzských biskupů z roku 1996 říká, že: „*odluka církve a státu nabízí francouzským katolíkům možnost být loajálními aktéry občanské společnosti. Potvrzujíc toto stanovisko znamená potvrdit pozitivní charakter laïcité, jenž získala v průběhu století politického a*

¹⁴¹ Barbier, „*Ésquisse*“, str. 73.

¹⁴² Portier, „*L'Église catholique face au modèle français*“, str. 3-4.

*kulturního vývoje.*¹⁴³ Na druhou stranu platí stejně jako pro islám, že katolická církev nikdy nepřijme do důsledků celý koncept *laïcité*, jelikož jeho přítomnost ve společnosti nutně evokuje i její postupnou sekularizaci. V neposlední řadě existují stále témata, která ve vztahu ke státu, církev nikdy neakceptuje – otázky bioetiky, legalizace potratů a antikoncepce nebo homosexuálních svazků. A právě v případech, kdy stát přijímá legislativu vztahující se k daným otázkám, žádá církev více konzultativních pravomocí, stále však v rámci principů *laïcité*.¹⁴⁴

Současný stav katolické církve ve Francii je charakteristický postupným úbytkem věřících hlásících se ke katolicismu a zároveň i úbytkem praktikujícího obyvatelstva a jeho věkovou proměnou. Od 50. let 20. století se církvi snižuje počet věřících, kteří svou víru deklarují. V roce 1952 se ke katolické víře hlásilo 81 % populace, v roce 1978 76 % a v roce 2010 to bylo už „jen“ 64 %. Podle průzkumu společnosti IFOP z roku 2010 pak náboženská praxe, zkoumaná na základě návštěvnosti nedělních mší, dosáhla úrovně 4,5 %, přičemž v roce 1952 se tato úroveň pohybovala okolo 27 %.¹⁴⁵ Tato skutečnost se projevuje i poklesem počtu katolických svateb a křtů. V neposlední řadě je i věková pyramida praktikujících výrazně nakloněná směrem ke starší populaci, jak již bylo uvedeno v kapitole věnující se islámu ve Francii. Zároveň pak roste i počet Francouzů, kteří deklarují, že jsou bez náboženské příslušnosti, tedy ateisté, agnostici nebo deisté, odmítající náboženství jako takové, a to z 21 % v roce 1978 na 28 % v roce 2010.¹⁴⁶

Jak již bylo zmíněno, vývojem však prošel i sám koncept *laïcité* a důvody, které vedly k jeho ustanovení za začátku 20. století, již v současné době nejsou v plné míře platné. Přední spornou otázkou ve vztahu katolické církve a francouzského státu, mimo otázek zmiňovaných v předchozím odstavci, se tak v průběhu 20. století stala otázka existence a fungování soukromého školství. Především jeho postavení v rámci

¹⁴³ Závěrečná zpráva Konference francouzských biskupů, *Proposer la foi dans la société actuelle II*, dostupná online: <http://ec.cef.fr/wp-content/uploads/sites/2/2014/05/dagens.pdf> (staženo: 12. 04. 2015).

¹⁴⁴ Portier, „L'Église catholique“, str. 11.

¹⁴⁵ Průzkum veřejného mínění agenturou IFOP z roku 2010 na téma „Katolicismus ve Francii v roce 2010“, dostupný online: http://www.ifop.com/media/pressdocument/238-1-document_file.pdf, (staženo: 12. 04. 2015).

¹⁴⁶ Elvire Camus, „Qui sont les catholiques de France,“ *Le Monde*, leden 2014: http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/01/24/qui-sont-les-catholiques-de-france_4354161_3224.html, (staženo: 12. 04. 2015).

francouzského školního systému, jeho autonomie, financování a v poslední době otázka aplikace některých principů, které vycházejí z konceptu *laïcité*. Církev ve školství vidí právní prostředí, které stojí nad pozitivním právem, nad subjektivními svobodami, „*právo stanovené božskou mocí, nadřazené jakémukoliv rozhodnutí většiny*.“¹⁴⁷ A na základě takové nebo obdobné argumentace k situaci ve francouzském školství přistupuje a formuluje svoje požadavky. Také deklarace francouzských biskupů z roku 1969 říká, že původní význam katolického vzdělávání leží v propojení získávání znalostí, vytváření svobody a vzdělávání ve víře.

4.2 *Soukromé školství ve Francii*

Podle údajů francouzského ministerstva školství se ve školním roce 2010/2011 na soukromých školách ve Francii odpovídajících úrovni základního a středního školství v České republice vzdělávalo 17 % všech školou povinných žáků, tedy asi 2 miliony žáků.¹⁴⁸ Mimo systém stojí vysoké školství, které je spravováno podle vlastní legislativy. Z tohoto počtu pak v daném období bylo 97 % žáků vzděláváno ve školních zařízeních zřizovaných katolickou církví. V absolutních číslech se jedná o bezmála devět tisíc škol. Zbylé 3 % žáků studují na laických školách (praktikující například reformní přístupy v pedagogice) nebo školách zřizovaných ostatními konfesemi, tedy protestantských (cca 15), židovských (cca 300) nebo muslimských (cca 50).¹⁴⁹ Zřízení soukromé školy podléhá ve většině případů systému asociačních smluv se státem, „*sous contract d'association avec l'État*“, který byl zaveden v roce 1959 tzv. zákonem *Debré*. Zákon doslova říká, že: „*stát proklamuje a uznává svobodu vzdělávání a garantuje provoz institucím otevřených s respektem zákona*.“¹⁵⁰ V původním znění zákona tak stát nevyžadoval povinnost neutrality a laicity tak, jak je vyžadoval od škol veřejných. V prvním článku zákona se navíc uvádí, že provozování institucí soukromého vzdělávání musí být v souladu se svobodou vyznání a školy musí akceptovat každého

¹⁴⁷ Joseph Ratzinger, „*Démocratie, droit et religion*“, *Esprit*, č. 7, červenec 2004, str. 28.

¹⁴⁸ Statistiky francouzského ministerstva školství týkající se soukromého školství: <http://www.education.gouv.fr/cid251/les-etablissements-d-enseignement-prive.html>, (staženo: 14. 04. 2015)

¹⁴⁹ Hodnoty jsou pouze přibližné a vycházejí z procentuálního zastoupení, data dostupná na: *Enseignement catholique actualités*, č. 341, 2011.

¹⁵⁰ Zákon „*Debré*“ z roku 1951, dostupný online na: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000693420>, (staženo: 14. 04. 2015).

žáka bez ohledu na vyznání a jiné odlišnosti. Zákon zároveň ustavoval další dvě možnosti pro organizaci soukromých škol. Ty jsou však ve Francii využívány jen výjimečně a v současné době především muslimskými školami, které nebyly schopny splnit podmínky stanovené zákonem, zejména délku praxe.¹⁵¹ V rámci tohoto smluvního systému vyplývají pro soukromé školy na základě finanční podpory ze strany státu povinnosti vzhledem k počtu žáků nebo ke zvolenému vzdělávacímu programu, který musí respektovat určitá státem stanovená pravidla. Stát na oplátku poskytuje výplaty vyučujícím, kteří prošli stejnými podmínkami pro přijetí jako vyučující na veřejných školách. Samosprávy pak zajišťují školám budovy a přispívají jim proporční částkou do rozpočtu. Tím, že stát má prostřednictvím daných pravidel možnost zasahovat do vnitřní organizace soukromých škol a kontroluje tak jejich činnost, však došlo i k částečné laicizaci tohoto systému vzdělávání.¹⁵² Katolická církev proto mohutně protestovala proti návrhu tzv. zákona *Savary* z roku 1984, který měl propojit soukromé a veřejné školství v rámci laické veřejné správy a tuto tendenci ještě více utvrdit. V 90. letech se však začala obecně rozvíjet debata na téma zrušení státní finanční podpory tomuto typu soukromých škol, jelikož sama existence, výjimečnost a jistý druh elitářství těchto škol rozporuje jednu z deviz Francouzské republiky, a to škol Republiky, „škol pro všechny“.¹⁵³ Navíc podpora soukromých škol, většinově konfesijních, odporuje v jistém smyslu i principům *laïcité*, zejména neutralitě státu v záležitostech církve. V roce 1993 tak byla předložena novela zákona *Falloux*, která měla proměnit systém financování soukromých škol. Proti tomuto úmyslu se zdvihla vlna odporu jak katolíků, tak protestantů i laiků a zákon nakonec na základě rozhodnutí Ústavní rady nevstoupil v platnost

Co se týká ostatních konfesí, které zřizují soukromé školy, je jejich počet v porovnání s počtem katolických zanedbatelný, což je i odrazem proporčního rozložení jednotlivých konfesí ve francouzské společnosti. V případě židovských škol je množství provozovaných škol dané pravděpodobně i kapitálem, kterým jsou školy schopny disponovat. Zvláštností je však fakt, že ačkoliv islám v současné době hraje roli druhého

¹⁵¹ Dalšími možnostmi je tzv. systém jednoduché smlouvy, „*sous contrat simple*“, což představuje zjednodušenou variantu první možnosti. Poslední možností je zřízení instituce mimo smlouvu se státem, „*hors contrat*“, tedy bez možnosti jakéhokoliv finanční podpory ze strany státu.

¹⁵² Poucet, „*Liberté sous contrat*“, str. 56-60.

¹⁵³ Persier, „*Ecole publique, Ecole privée*“, str. 8.

nejvýznamnějšího náboženství, na území Francie existují pouze dvě instituce v rámci smluvního kontraktu se státem, tedy takové, které získávají státní finanční podporu, které jsou konfesně muslimské. Ostatní školy, kterých v roce 2014 bylo evidováno 51¹⁵⁴, jsou spíše lokálního charakteru a do počtu žáků mikroskopické a existují v rámci soustavy soukromých škol mimo kontrakt se státem. Navíc většina se jich nacházela ve fázi projektu. To znamená, že nemají nárok na finanční podporu a jejich provoz je tak zajištěn pouze na základě přízně rodičů a sponzorů.¹⁵⁵ Vzhledem k tomu, že škola může zažádat o státní podporu, a tedy o statut „*sous contrat*“ až po pěti letech své existence, je i samotné vytváření takových škol komplikované. Nedostatek muslimských škol však nesnižuje poptávku po takovém druhu vzdělání, a proto množství muslimů volí spíše soukromé, katolické nebo jiné, školy před těmi veřejnými. Tento trend se ještě více umocnil s přijetím zákona o zákazu nošení ostentativní náboženských symbolů v roce 2004, který se však na soukromé školství nevztahuje a oděvní návyky muslimů jsou tak v těchto institucích tolerovány. Navíc autonomie v utváření vnitřních předpisů umožňuje soukromým školám bez ohledu na konfesi například podávat v jídelnách speciální stravu, tedy košer, resp. *halal*, což ve veřejných školách povoleno není. Proto se stávají pro množství muslimů přitažlivé, protože nabízejí v rámci vzdělávání i respekt k víře a jejím tradicím, což ve veřejných, a tedy laických, institucích není povoleno.¹⁵⁶ Zároveň i další soukromé muslimské školy vznikaly a nadále vznikají až po roce 2004, tedy především v reakci na přijetí tohoto zákona.

4.2.1 CHARTA LAÏCITÉ VE ŠKOLÁCH

Charta *laïcité*, francouzsky *Charte de la laïcité à l'école*, je dokument vydaný v září roku 2013 ministerstvem školství, v té době pod vedení ministra Vincenta Peillona, při příležitosti začátku nového školního roku. Jedná se 15 bodů, které ve svém celku vysvětlují smysl a výzvy konceptu *laïcité* ve školách ve vztahu k dalším hodnotám a principům Republiky.¹⁵⁷ Jejím uveřejnění předcházelo vydání další

¹⁵⁴ Statistiky muslimského soukromého školství: <http://www.al-kanz.org/2014/08/18/ecole-privee-musulmane/>, (staženo: 14. 04. 2015).

¹⁵⁵ Alice Géraud a Marie Piquemal, „Le lycée Averroès, un des rares établissements musulmans en France,“ *Libération*, únor 2015: http://www.liberation.fr/societe/2015/02/06/le-lycee-averroes-un-des-rares-etablissements-musulmans-en-france_1197165, (staženo: 14. 04. 2015).

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Charta *laïcité* ve školách, http://circulaire.legifrance.gouv.fr/pdf/2013/10/cir_37557.pdf (staženo: 16. 04. 2015).

podobné charty v roce 2007, která se však týkala státní správy a veřejných služeb.¹⁵⁸ Její působnost je omezena na veřejné školství, proto bylo její přijetí reflektováno všemi vyznáními. V návaznosti na vydání charty mají v budoucnu následovat další kroky, které zajistí respektování principů *laïcité* a laickost veřejného školství. Jedná se například o zavedení kurzů sekulární etiky, jejichž zavedení je plánováno na rok 2015/2016. V jistém smyslu, především formulacemi, jednoduchostí a důrazem na základní hodnoty Republiky, může být některými vnímána jako určité Desatero laického republikánského školství, a tedy jako návod, jak se stát ideálním občanem Republiky. Zároveň barevné vyvedení – odstíny modré a červené – kopíruje patrioticky barvy Republiky. Pro tuto diplomovou práci zajímavým způsobem ji pak reflektovala především katolická církev, nejvýznamnější provozovatel soukromých škol. Právě tato reakce může být jedním z příkladů posunu ve vnímání konceptu *laïcité* a principů s ním spojených ze strany katolické církve.

Podle nařízení ministra školství musí být Charta ve školách umístěna na dobře viditelném a přístupném místě tak, aby si ji mohl prostudovat každý žák i jeho rodič.¹⁵⁹ Její vyznění je podle ministra čistě univerzalistické, není tedy namířena proti jednotlivcům ani proti náboženstvím, naopak v ideálním případě bude podle ministra Peillona jejím respektováním dosaženo stejného zacházení pro všechny žáky a důstojnost pro všechny občany.¹⁶⁰ *Laïcité*, a v důsledky i přijatá Charta, podle něj představuje: „*boj, ale ne proti některým, ale pro všechny, pro to, co nás spojuje a musí spojovat všechny.*“¹⁶¹ Prvních pět bodů charty se tak věnuje vztahu Francouzské republiky a *laïcité*. Důraz je kladen zejména na svobodu vyznání, na respekt státu vůči všem náboženstvím a na neutralitu státu a státních institucí v otázkách víry. Proto jsou prvním bodem potvrzena slova prvního článku ústavy Republiky, že Francouzská republika je nedělitelná, demokratická, laická a sociální. Bod 2 říká, že: „*Laická republika organizuje odluku náboženství a státu. Stát je neutrální ve vztahu*

¹⁵⁸ Charta *laïcité* z roku 2007 se vztahovala pouze na veřejné podniky a stanovovala pravidla pro zaměstnance a zaměstnavatele.

¹⁵⁹ Charta *laïcité* ve školách, dostupná online:

http://circulaire.legifrance.gouv.fr/pdf/2013/10/cir_37557.pdf (staženo: 16. 04. 2015).

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Vyjádření ministra Peillona pro AFP.

*k náboženským nebo duchovním přesvědčením. Neexistuje státní náboženství.*¹⁶² Následující bod navazuje svobodou vyznání: „Laïcité garantit svobodu svědomí pro všechny. Každý má možnost věřit nebo nevěřit. Umožňuje svobodné vyjádření svého přesvědčení ve vzájemném respektu ke druhým a k veřejnému pořádku.“¹⁶³ Následující body se pak orientují na laickost školství. *Laïcité* tak podle Charty zajišťuje žákům přístup ke společné a sdílené kultuře (bod 7), z čehož *de facto* vyplývá, že stát považuje hodnoty Republiky za nadřazené hodnotám vycházejících z náboženství nebo kultur. Všem vyučujícím také ukládá za povinnost postoupit žákům smysl a hodnoty *laïcité* (bod 9). Zároveň Charta odmítá i jakoukoliv formu diskriminace na školách a explicitně řečeno té genderové.

Přijetí charty však vyvolalo smíšené, až kritické reakce u odborné veřejnosti a věřících. Kdo se naopak na její přijetí shodly, byly hlavní parlamentní strany, které její vytvoření a využití reflektovaly pozitivně. Jedním z hlavních argumentů kritiků vydání Charty byl fakt, že vláda dostatečně nevysvětila, proč byla charta vydána zrovna v této době, jaké okolnosti dovedly ministra školství k tomuto kroku. Proč se otázka role *laïcité* a laického školství stala tak důležitou právě nyní, že musel být vydán podobný dokument. Zároveň k její tvorbě nebyli přizváni zástupci jednotlivých vyznání, kteří v přípravě legislativy týkající se víry a náboženství mají obyčejně alespoň svůj konzultativní hlas, například prostřednictvím Národního konzultativního výboru pro etiku.¹⁶⁴ Podle předního francouzského odborníka na problematiku *laïcité* ve Francii Jeana Baubérota také způsob ustanovení Charty, tedy její autoritativní zavedení shora skrze veřejnou instituci, vytváří ve studentech pocit, že nemohou vyjádřit svůj názor a vést na dané téma diskuzi. Baubérot ve stejném rozhovoru uvádí, že *laïcité*, „*implikuje odmítnutí všech forem diskriminace, avšak školní charta tyto nerovnosti ve skutečnosti zvyšuje.*“¹⁶⁵ Navíc podle něj i podle dalších odborníků nejsou někteří vyučující schopni

¹⁶² Charta *laïcité* ve školách, dostupná online:

http://circulaire.legifrance.gouv.fr/pdf/2013/10/cir_37557.pdf (staženo: 16. 04. 2015).

¹⁶³ Charta *laïcité* ve školách, dostupná online:

http://circulaire.legifrance.gouv.fr/pdf/2013/10/cir_37557.pdf (staženo: 16. 04. 2015).

¹⁶⁴ Henrik Lindell, „A quo sert vraiment la laïcité,“ *La vie*, září 2013:

http://www.lavie.fr/debats/chretiensdebats/a-quoi-sert-vraiment-la-charte-de-la-laicite-13-09-2013-44047_431.php, (staženo 16. 04. 2015).

¹⁶⁵ Marion Cocquet, „Jean Baubérot : Certains enseignants ont des idées fausses sur la laïcité“, *Le Point*, září 2013: http://www.lepoint.fr/societe/jean-bauberot-certains-enseignants-ont-des-idees-fausses-sur-la-laicite-09-09-2013-1722469_23.php, (staženo: 18. 04. 2015).

adekvátně danou problematiku reflektovat v hodinách, protože nemají dostatečné znalosti, nebo je mají zkreslené. Podle něj tak charta nemůže splňovat stanovený účel a bude jen jedním z množství papírů pověšených na zdi.¹⁶⁶ Podle dalšího z odborníků, Erica Fassina, profesora politologie z univerzity Paris 8, může dojít zpochybněním univerzální platnosti charty vnímané některými jakožto pokrytectví ze strany státu (viz následující podkapitola věnovaná reakci muslimů) k zpochybnění sama konceptu *laïcité*, a to prostředky, které ho mají naopak utvrdit.¹⁶⁷

Postoj katolické církve v otázce zavedení charty ve školách osvětluje i celkový pohled většiny katolíků na náboženskou problematiku ve Francii, a to nejen ve vztahu k *laïcité*, ale i k dalším náboženstvím, zejména islámu. Katolická církev neuveřejnila v reakci na vydání charty žádné oficiální komuniké nebo jinou informaci, avšak její postoj shrnul v interview tiskový mluvčí Konference francouzských biskupů (*Conférence des évêques de France*), Bernard Podvin. Katolická církev tak podle svých nejvyšších představených potvrzuje svou náklonnost ke konstruktivnímu chápání *laïcité*, který zaručuje svobodu vyznání a výkonu náboženství. Zároveň však varuje před neznaností náboženství a náboženské výuky ze strany mladých generací, kterou respektování vydané charty implikuje. Upřednostněním čistě laického vzdělání ve školách podle nich vzniká riziko, že náboženství a jejich místo ve společnosti nebude v budoucnu známo, a tím pádem bude docházet ke stále silnějším nepřesnostem a neshodám v důsledku různých identitárních požadavků.¹⁶⁸ Je tak možné uznat určitou nutnost připomenutí kontextu působení *laïcité*, zejména vzhledem k regulaci veřejného prostoru a vzdělávání a vzhledem k rostoucím identitárním a fundamentalistickým požadavkům některých věřících.¹⁶⁹ *Laïcité* však podle Podvina přináší v pojetí charty vnímání náboženství spíše v negativním než pozitivním smyslu, tedy pojetí, ve kterém náboženství představuje překážku rozvoji společnosti. To nutně implikuje i negativní

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Arnaud Gonzaque, „Charte de la laïcité : "Veut-on des élèves passifs en classe ?", *Nouvel observateur*, září 2013: <http://tempsreel.nouvelobs.com/education/20130909.OBS6138/charte-de-la-laicite-veut-on-des-eleves-passifs-en-classe.html>, (staženo: 18. 04. 2015).

¹⁶⁸ Bertrand Langlois, „Vincent Peillon lance sa «charte de la laïcité» à l'école“, *La croix*, září 2013: <http://www.la-croix.com/Famille/Education/Vincent-Peillon-lance-sa-charta-de-la-laicite-a-l-ecole-2013-09-09-1010693>, (staženo: 18. 04. 2015).

¹⁶⁹ Henrik Lindell, „A quoi sert vraiment la laïcité“, *La vie*, září 2013: http://www.lavie.fr/debats/chretiensdebats/a-quoi-sert-vraiment-la-charta-de-la-laicite-13-09-2013-44047_431.php, (staženo 16. 04. 2015).

reakci ze strany společnosti a vzrůst dalších nepokojů ve společnosti. A v tomto pojetí tak podle francouzských biskupů hrozí, že koncept *laïcité* bude omezen pouze na negaci náboženství a jejich tradic a že se tak *laïcité* v budoucnosti stane jejich náhradou.¹⁷⁰

Dalším, kdo se ze zástupců katolické církve k problematice charty vyjádřil, byl Pascal Balmand, generální sekretář *Enseignement catholique*, sdružení soukromých katolických škol a jejich aktivit. Ten potvrdil, že katolická církev je plně zastáncem principů *laïcité*. *“Katolické školství není absolutně v rozporu s republikánským konceptem laïcité, brání je jakožto laïcité svobody a dialogu, jelikož se domnívá, že výuka by neměla být vedena němotou ani absentismem.”* Zároveň opakuje, že přijatá Charta se nevztahuje na soukromé školství, což však nevnímá automaticky pozitivně, jelikož katolické školství tak podle něj nemělo možnost vyjádřit podporu principům, které uznává. Fakt, že se Charta na katolické školství nevztahuje, proto neznámá, že téma vztahující se k principům *laïcité* nebude v těchto zařízeních reflektováno.¹⁷¹ Lze tedy říci, že katolická církev přijetí Charty, a s tím spojené akcentaci principů *laïcité*, nevnímala jako problém pro své fungování a spíše jej brala jako příležitost, jak se ke stanoveným principům přihlásit a potvrdit tak svoji roli v rámci systému.

Naopak zástupci francouzské muslimské a židovské obce přijetí Charty odsoudili. Francouzská rada muslimského vyznání, již zmiňovaná CFCM, uvedla, že je politováníhodná skutečnost, že se v textu Charty ocitlo několik narážek proti muslimům, u nichž hrozí, že by ve svém důsledku mohly islám ještě více stigmatizovat.¹⁷² Podle Dalila Boubakera, předsedy CFCM, *„90 % muslimů bude mít pocit, že charta je namířená proti nim, zatímco v 99 % případech nepředstavují pro laïcité problém,“* uvedl pro AFP. Hlavní polemiku ze strany muslimů vzbuzují dva body Charty. Jedná se o bod č. 14, který uvádí, že: *„...nošení symbolů nebo oblečení, kterými žák ostentativně projevuje svoji náboženskou příslušnost, je zakázáno.“* Ten přímo referuje k zákonu o zákazu nošení ostentativních náboženských symbolů z roku 2004,

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Projev Pascala Balmanda k příležitosti zahájení školního roku 2013/2014 dostupný online na: <http://www.enseignement-catholique.fr/ec/images/stories/communiqués/point-presse-01-10-2013.pdf> (staženo: 18. 04. 2015).

¹⁷² Henrik Lindell, „A quo sert vraiment la laïcité,“ *La vie*, září 2013: http://www.lavie.fr/debats/chretiensdebats/a-quoi-sert-vraiment-la-charte-de-la-laicite-13-09-2013-44047_431.php, (staženo 16. 04. 2015).

tedy zákonu, který byl, ač ne otevřeně, primárně určen proti muslimům a muslimským dívkám nosícím šátek. Dalším problematickým bodem je bod zdůrazňující, že přijetí *laïcité* implikuje i odmítnutí všech forem diskriminace a nerovnosti mezi dívkami a chlapci, který je tak nepřímě namířen proti domnělé diskriminaci, která vzniká v rámci muslimské společnosti. Zástupci CFCM tak vyjádřili své podivení nad tím, proč zrovna tyto dva body byly formulovány tak, že vzbuzují pochyby o univerzální platnosti Charty vůči všem věřícím i nevěřícím. Podobně reagovali i zástupci francouzské židovské obce, v čele s prezidentem Centrální konzistoře Joëlem Merguiem, kteří varovali před vytvářením nových obav ve společnosti, které by mohly způsobit posun k exkluzivnímu charakteru konceptu *laïcité*, stejně jako v případě debaty o rituálním porážení zvířat, která dlouhou dobu rezonovala ve francouzské společnosti.¹⁷³

4.2.2 AFÉRA JESLÍ *BABY-LOUP*

Z hlediska problematiky uplatnění principů *laïcité* ve francouzském vzdělávacím systému není tato aféra primárně relevantní, jelikož se týká spíše zákoníku práce a vlivu *laïcité* na něj. Avšak v souvislosti s aférou, která po několik let zabírala první stránky francouzských deníků, se rozhořela i debata o postavení principů *laïcité* v soukromém sektoru, a to zejména v otázce soukromého školství. Aféra jeslí *Baby-Loup*, soukromého zařízení hospodařícího na základě smlouvy se státem, souvisí s propuštěním jedné ze zaměstnankyň, ke kterému došlo v roce 2008. Zaměstnankyně, muslimka, si odmítla sejmout svůj muslimský šátek navzdory vnitřním předpisům zařízení, která určovala respekt k principům *laïcité* a náboženskou neutralitu svého personálu. Po několika letech soudních procesů Kasační soud v roce 2014 rozhodl, že její propuštění bylo oprávněné, poněvadž soukromé zařízení může v určitých momentech omezit svobodu vyznání zaměstnance, pokud si to žádá povaha činnosti, kterou vykonává.¹⁷⁴

¹⁷³ „Charte de la laïcité: Valls veut rassurer la communauté juive“, *Nouvel observateur*, září 2013: <http://tempsreel.nouvelobs.com/politique/20130910.AFP4918/charte-de-la-laicite-valls-veut-rassurer-la-communautaire-juive.html>, (staženo: 16. 04. 2015).

¹⁷⁴ Komuniké Kasačního soudu z 25. 04. 2014, dostupné online: <http://fr.scribd.com/doc/231267222/Communique-de-la-Cour-de-cassation-sur-l-affaire-Baby-Loup>, (staženo: 20. 04. 2015)

Rozličné verdikty několika soudních instancí v průběhu šesti let vyvolaly jak ve společnosti, tak následně na politické scéně debatu na téma vymezení hranic konceptu *laïcité* v soukromých strukturách. Jednalo se zejména o ty, jejichž hlavní činností je výchova nebo péče o děti předškolního věku, tedy jesle, ale i zájmové kroužky a skautské oddíly. Mnohé z nich konfesijní, zejména katolické. Horní komora francouzského parlamentu v roce 2012 přijala návrh zákona, který předpokládal rozšíření působnosti principu neutrality vyplývajícího z konceptu *laïcité* a respektu konceptu obecně také na soukromá zařízení zodpovědná za péči o děti předškolního věku.¹⁷⁵ Se stejnou myšlenkou přišli i zástupci Radikální strany levice, (*Parti radical de gauche*, PRG), kteří zákon k projednávání předložili hned dvakrát, a to v roce 2011¹⁷⁶ a v roce 2013.¹⁷⁷ Oba návrhy byly Senátem, resp. Národním shromážděním zamítnuty. Avšak iniciativy se následně chopil prezident François Hollande, který pověřil nově ustavenou instituci *Observatoire de la laïcité*¹⁷⁸ vypracováním doporučení ohledně dané otázky. Ta zároveň měla analyzovat používání Charty *laïcité* a uplatnění zákonů z roku 2004 o náboženských symbolech ve školách. *Observatoire* v červnu roku 2013 vládě ve své průběžné zprávě doporučila vytvoření meziresortního oběžníku a příruček, které by vysvětlovaly řešení otázek spojených s náboženstvím v jeslích a společnostech obecně. Dále také doporučila vydání podobných chart *laïcité* po vzoru Charty *laïcité* ve školách, tzn. do širšího okruhu zařízení. Do budoucna pak *Observatoire* varovala před přijetím příslušného zákona pouze na základě další emotivní a mediálně silně reflektované aféry, kterému by nepředcházela debata napříč celým politickým spektrem.¹⁷⁹ Podle ní tak nový zákon upravující vztahy *laïcité* a soukromých školních zařízení není v daném kontextu nutný a potřebný. „*Legislativní debata ve stínu sociálního napětí, které charakterizuje naši zemi v předvečer voleb, by mohla přinést riziko špatného rozhodnutí*

¹⁷⁵ Návrh zákona dostupný online: <http://www.senat.fr/rap/111-144/111-1446.html> (staženo: 20. 04. 2015).

¹⁷⁶ Návrh zákona dostupný online: <http://www.senat.fr/dossier-legislatif/pp111-056.html>, (staženo: 20. 04. 2015).

¹⁷⁷ Návrh zákona dostupný online: <http://www.assemblee-nationale.fr/14/propositions/pion0593.asp>, (staženo: 20. 04. 2015).

¹⁷⁸ *Observatoire* byla ustanovena již v roce 2007 dekretem tehdejšího prezidenta Jacquese Chiraca, ale reálně začala fungovat až v roce 2013, 8. dubna. Jedná se o poradní orgán předsedy vlády v otázkách spojených s uplatněním a mírou respektu vůči principu *laïcité*. <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2013/04/06/01016-20130406ARTFIG00332-l-observatoire-de-la-laicite-de-nouveau-sur-les-rails.php> (staženo: 20. 04. 2015).

¹⁷⁹ Jean-Louis Bianco a Nicolas Cadene, „Affaire Baby-Loup, ce que l'Observatoire de la laïcité a dit“, *Huffington Post*, říjen 2013: http://www.huffingtonpost.fr/jean-louis-bianco/affaire-baby-loup-ce-que-l-observatoire-de-la-laicite-a-dit_b_4120676.html (staženo: 20. 04. 2015).

a *instrumentalizacione*," uvedl Jean-Louis Bianci, prezident *Observatoire*.¹⁸⁰ Vydaná doporučení mohou být hodnocena jako zdařilý pokus o uklidnění poměrně vyhrocené situace, kdy hrozilo, že v emotivním kontextu aféry *Baby-Loup* budou přijata taková legislativní opatření, která povedou k revoluci v uplatňování principů *laïcité* nejen ve školách. Na druhou stranu toto uklidnění vydrželo pouze dva roky a situace se ve stínu tragických událostí začíná opakovat.

4.3 *Katolíci a vnímání laïcité*

Při příležitosti stého výročí přijetí zákona o odluce státu a církví proběhla reflexe zákona i v rámci katolické církve. V deklaraci přijaté Konferencí francouzských biskupů je vysvětleno vnímání a pojetí konceptu *laïcité* francouzskými katolíky. Deklarace uvádí, že katolická církev se nedomnívá, že by zákon z roku 1905 měl být změněn, i když není v jejím záměru jej idealizovat. *Laïcité* tak lze vnímat jako výraz, který získal postavení symbolické hodnoty; pro uspokojující rovnováhu vztahů mezi státem a náboženskými organizacemi. A tuto rovnováhu není moudré podle společné deklarace zpochybňovat. Na druhou stranu není možné zůstat netečný vůči změnám, které se ve společnosti odehrávají, a je tak možné hledat odpovědi na aktuální otázky mezi novým použitím tohoto zákona.¹⁸¹

V novém společenském kontextu, který již není charakterizován rivalitou mezi státem a katolickou církví a ve světle změn uvnitř církve samotné, dochází k tomu, že církev veřejně projevuje svoji náklonnost principům svobody a rovnosti vyznání, a tím i vůči současnému režimu soužití náboženství a státu ve Francii, tedy k principům *laïcité*. Přijetí zákona o zákazu ostentativních náboženských symbolů ve veřejných školách v roce 2004 představitelé katolické církve odmítli, ale obecně zůstali v této otázce zdrženliví a dostali se tak spíše do pozice pasivních přihlížejících. Situaci však vnímali jako příležitost pro obnovení vedení obecné diskuze v otázce *laïcité* a oceňovali, že i nejvyšší patra francouzské politiky se touto myšlenkou začala zabývat. Katolíci obecně

¹⁸⁰ AFP, „Baby-Loup: l'observatoire de la laïcité ne veut pas d'une nouvelle loi“, *L'Express*, říjen 2010: http://www.lexpress.fr/actualite/societe/baby-loup-l-observatoire-de-la-laicite-ne-veut-pas-d-une-nouvelle-loi_1291373.html, (staženo: 20. 04. 2015).

¹⁸¹ Deklarace, *Katolická církev a zákon z roku 1905, sto let poté*: <http://www.eglise.catholique.fr/conference-des-veques-de-france/textes-et-declarations/368451-leglise-catholique-et-la-loi-du-9-decembre-1905-cent-ans-apres/>, (20. 04. 2015).

v současném společenském kontextu podporují vizi „pozitivní *laïcité*“, ke které se například v roce 2007 připojil prezident Sarkozy v projevu v Lateránské bazilice v Římě.¹⁸² Ta předpokládá pacifistickou interpretaci konceptu založenou na svobodě vyznání a svobodě vnitřního uspořádání církve. Současně však tato vize předpokládá i konstruktivní součinnost aktivit a rozhodnutí mezi náboženstvími a státem. Konkrétním příkladem takové spolupráce může být Národní konzultativní výbor pro etiku, *Comité consultatif national d'éthique*, konzultativní orgán, jehož hlavní funkcí je dávat doporučení vládě v otázkách bioetiky nebo zdravotnictví a jehož členy jsou i zástupci teologové jednotlivých náboženství. Katolická církev se však obává, že některé kroky francouzského státu mohou směřovat k pojetí *laïcité*, ve kterém budou náboženství prezentována v negativním smyslu, čím dojde k další sekularizaci společnosti. V otázce vzdělávání má pak katolické školství ve francouzském vzdělávacím systému své pevné místo, které však, jak ukázala debata ohledně aféry *Baby-Loup*, může být zpochybněno přijetím zákonů, které budou vyžadovat uplatnění principů *laïcité* i v zařízeních, kde to stát dosud nevyžadoval. To, že má tento scénář reálné základy dokazuje i fakt, že v současné době se připravuje další návrh zákona, který prosazuje neutralitu zařízení poskytujících předškolní výuku.¹⁸³

4.4 Ireliгиозita a laïcité

Zákon z roku 1905 o separaci státu a církve garantoval již několikrát zmiňovanou svobodu vyznání a náboženské praxe. Ta v sobě zahrnuje jak svobodu věřit, tak zároveň i nevěřit, tak rovnost věřících i nevěřících, což je fakt, který v rámci debaty ohledně postavení konceptu *laïcité* ve francouzské společnosti příliš nerezonuje. Přitom Francie dlouhodobě obsazuje první příčky mezi evropskými zeměmi v počtu nevěřícího obyvatelstva, kdy se více jak třetina Francouzů deklaruje bez náboženského vyznání. Podle průzkumu společnosti CSA z března roku 2013 se za občany bez vyznání prohlašovalo 32 % francouzské populace, přičemž v roce 2002 dosahoval

¹⁸² Projev prezidenta Sarkozyho: http://www.lemonde.fr/politique/article/2007/12/21/discours-du-president-de-la-republique-dans-la-salle-de-la-signature-du-palais-du-latron_992170_823448.html, (staženo: 21. 04. 2015).

¹⁸³ Caroline Beyer, „Laïcité : une proposition de loi qui heurte les religions“, *Le Figaro*, březen 2015: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2015/03/13/01016-20150313ARTFIG00007-laicite-une-proposition-de-loi-qui-heurte-les-religions.php>, (staženo: 21. 04. 2015).

poměr nevěřících 22 % a v roce 1986 15,5 %.¹⁸⁴ Použitá statistická kategorie „bez náboženského vyznání“ však v sobě zahrnuje více konkrétních ireligiózních přístupů - ateismus, deismus, agnosticismus nebo tzv. Volnou myšlenku (*Libre Pensée*).¹⁸⁵

Zvolený průzkum však mezi jednotlivými přístupy nerozlišuje, jednak proto, že ze zákona není možné podobné informace shromažďovat, ale pravděpodobně také z toho důvodu, že mnoho z respondentů není s tematikou nijak výrazně seznámeno a pod jednotlivými pojmy není schopno rozlišovat, a deklaruje se tedy obecně jako nevěřící/ateista, kdy oba pojmy staví sobě naroveň. Lze ale předpokládat, že u těch, kteří mají o svém přístupu jasno, převládá ateismus a agnosticismus (podle průzkumu z roku 1996 jich bylo 8 % z celkové populace). Zároveň však není možné porovnávat více průzkumů od různých společností, jelikož pokládané otázky by musely být shodné, což se však děje pouze vzácně. Stejně tak průzkumy mohou rozdílně nazvat základní kritéria výzkumu, například zaměnit „bez vyznání“ za „nevěřící“, a výsledky již nejsou porovnatelné. Vzhledem k absenci statistik založených na náboženském vyznání¹⁸⁶, a tudíž i nemožnosti rozlišit mezi jednotlivými ireligiózními přístupy, bude tato část výzkumu pracovat s kategorií „bez náboženského vyznání“ jako s jednotným celkem, a to na základě výzkumu společnosti CSA. Zároveň bude pojem ateismus chápat v širším slova smyslu, tedy jako absenci víry v Boha a přesvědčení o neexistenci jiných duchovních entit, a tedy jako pojem, kterým lze výše zmíněnou kategorii zjednodušeně a zkráceně popsat.

4.4.1 Vztah mezi ireligiozitou a *laïcité*

Není neobvyklé, že pojmy *laïcité* a ateismus bývají považovány za synonyma. Avšak již z jejich podstaty se o synonyma nejedná, i když jejich význam se částečně překrývá. Pojem *laïcité* popisuje politický mechanismus, zatímco ateismus je pojmem

¹⁸⁴ Průzkum společnosti CSA, dostupný online:

<http://www.csa.eu/multimedia/data/etudes/etudes/etu20130329-note-d-analyse-csa-decrypte-mars-2013.pdf>, (staženo: 22. 04. 2015).

¹⁸⁵ Pro účely tohoto výzkumu jsou pojmy definovány následovně: ateismus je chápán jako přesvědčení o neexistenci Boha, agnosticismus jako názor, že existenci nebo neexistenci Boha nelze potvrdit ani vyvrátit a deismus jako postoj, v rámci kterého člověk v Boha věří, ale ke své víře nepotřebuje zástupnou instituci, tedy církev. Volná myšlenka je z těchto přístupů nejradikálnější a odmítá jakýkoliv náboženský dogmatismus.

¹⁸⁶ Zákon z roku 1872 zakazuje sběr statistických dat založených na náboženském vyznání, etnickém nebo rasovém původu nebo o politických názorech.

pro osobní přesvědčení, resp. osobní filozofii. Proto tedy platí, že pokud je stát laický, přistupuje neutrálně vůči všem, tedy věřícím i nevěřícím. Pokud je ale stát ateistický, již zvolil jedno z přesvědčení a tudíž se již nemůže jednat o stát laický.¹⁸⁷ Důvodů pro tuto záměnu pojmů lze najít jednak v historickém kontextu vzniku *laïcité* ve Francii a následně i ve vývoji po přijetí zákona z roku 1905, kdy, byť nepřímým vlivem, dochází k stále se zvyšující sekularizaci země. Z hlediska historického bylo tažení za odluku církve od státu a neutralitu státu vedeno zejména ateistickou nebo volnomyšlenkářskou buržoazií, proto se významy prolínají. Co se týká následného vývoje ve společnosti, ten je obecně charakteristický trendem sekularizace, ke kterému dochází v celém západním světě, ale francouzským radikálním pojetím odluky státu a církve jsou pro jeho rozvoj vytvořeny ještě příhodnější podmínky.¹⁸⁸

Pokud jde o nevěřící, principy *laïcité* a zákony s nimi spjaté, se na ně vztahují ve všech oblastech stejně jako na nábožensky orientované jedince. Zároveň je však nutné předeslat, že světské orgány nepožadují rozšíření privilegií náboženství na všechny ostatní entity, ale právě chtějí tato privilegia omezit proto, aby byl zaveden princip všeobecné rovnosti.¹⁸⁹ *Laïcité* tak předpokládá, že svoboda svědomí neumožňuje monopolizaci duchovní sféry žádnému z náboženství, ale také ani neuděluje privilegia ateismu, jelikož se také jedná o jednu z forem náboženského přesvědčení. Ideál *laïcité* by tak měl vytvářet takové prostředí, ve kterém budou dodržovány základní hodnoty, které jsou i základními principy organizace politiky: svoboda svědomí založená na nezávislosti jedince a soukromé sféry, rovnost všech nehledě na náboženské vyznání a univerzální platnost daných zákonů, které jsou prosazovány v zájmu všech občanů.¹⁹⁰ S touto interpretací *laïcité* se však neztotožňují všichni nevěřící, protože podle některých v případě ateismu nelze mluvit o duchovním přesvědčení, které by mělo být stavěno na roveň tradičním náboženstvím. Podle francouzského filozofa André Comte-

¹⁸⁷ Marc Jacquemain, *Laïcité contre elle-meme*: <http://orbi.ulg.ac.be/bitstream/2268/169368/1/La%20la%C3%AFcit%C3%A9%20contre%20elle-m%C3%A9me.pdf> (staženo: 25. 04. 2015).

¹⁸⁸ Davieová, *Výjimečný případ*, str. 38-50.

¹⁸⁹ Henry Pena-Ruiz, „Laïcité: principes et enjeux actuels“, *Presses Universitaires de France*, č. 18. 2004, str. 65.

¹⁹⁰ *Ibid.*, str. 74.

Sponvilleho však ateismus kritéria filosofického přesvědčení splňuje, jelikož přesvědčením ateistů je, že Bůh neexistuje.¹⁹¹

4.4.2 Nevěřící a vnímání *laïcité*

Vzhledem k výše zmíněné absenci, resp. nepoužitelnosti, statistik založených na náboženském vyznání a vzhledem k faktu, že nevěřící se až na výjimky případů nezastřešují vyšší organizací, která by jejich názory reflektovala, je složité empiricky dokázat úroveň jejich vztahu k principům *laïcité* a jeho vnímání. Není to však nutně nemožné. Podle studie *Dimension de la laïcité dans la France d'aujourd'hui*¹⁹² vedené Martine Barthélémy a Guy Michelatem lze vnímání *laïcité* analyzovat i ze strany nevěřících. Tato studie realizovaná v roce 2003, tedy v době, kdy vrcholila všeobecná diskuze o zákonu zákazu náboženských symbolů ve školách, si kladla za cíl analyzovat vnímání konceptu *laïcité* na základě určitých sociologických kritérií (náboženské přesvědčení, politická příslušnost a sociální postavení). Vzhledem k faktu, že koncept *laïcité* se strukturoval v reakci na postavení katolické církve, hlavním kritériem výzkumu se stala právě náboženská příslušnost, v tomto případě rozdělená na katolíky (praktikující nebo ne) a na jedince bez náboženského vyznání. Studie tak uvádí, že mezi lidmi, kteří se deklarují jako bez vyznání (studie v tomto případě nerozlišuje jednotlivé přístupy), převládá vnímání *laïcité* jakožto prostředku pro odluku církví od státu, a tedy pro neutralitu státu a jeho institucí. Jedná se o 58 % dotázaných, přičemž u katolíků tato hodnota dosahuje 6 %.¹⁹³ Navíc podle stejného výzkumu platí, že čím více člověk sám sebe vnímá buď jako ateistu, nebo agnostika, tím více se ztotožňuje s myšlenkou, že pouze prostředním *laïcité* lze ve Francii dosáhnout klidného soužití. Toto tvrzení platí pro 47 % ateistů a 57 % agnostiků, resp. racionalistů.¹⁹⁴ Logicky tak lze dedukovat, že čím méně se člověk cítí být věřícím, tím více inklinuje k podpoře *laïcité*, zejména co se týká neutrality státu. Zároveň platí, že čím radikálněji nevěřící vnímá neexistenci Boha nebo nevíru v posmrtný život, tím více cítí i náklonnost k principům *laïcité*, zejména

¹⁹¹ Titiana Lissitzky, „religion, laïcité, spiritualité: Quelle place pour les athées dans le débat actuelle?“, *France TV Info*, leden2015: http://www.francetvinfo.fr/societe/debats/religion-laicite-spiritualite-quelle-place-pour-les-athees-dans-le-debat-actuel_805105.html, (staženo: 26. 04. 2015).

¹⁹² Barthélémy, „Dimension“, 649-694.

¹⁹³ Ibid., str. 658-659.

¹⁹⁴ Ibid., str. 659.

pokud tento koncept vnímá jako historický a vzniklý na základě souboje státu a katolické církve a s tím související i následný antiklerikalismus.

Co se týká otázky francouzského školství, jsou si ateisté více než jiné skupiny vědomi jeho významu pro formování samostatně uvažujícího jedince, který na základě dané výchovy bude respektovat základní hodnoty Francouzské republiky. Zásadní otázkou se proto stalo fungování a zejména financování soukromého školství, majoritně konfesijně zaměřeného. Především „militantní“ ateisté, reprezentovaní hnutím Volná myšlenka, deklarují, že veřejné rozpočty mají financovat veřejné školství, ty soukromé pak školství soukromé (například kampaň „*Fonds publics à l'Ecole publique, fonds privés à l'école privée*“).¹⁹⁵ Nevyjadřují se však proti svobodnému soukromému vzdělávání nebo výběru školy, ale proti financování daného typu školství z veřejných financí. Tyto závěry potvrzuje i studie Martine Barthélemy, která uvádí, že 55 % občanů „bez vyznání“ oproti 5 % věřících podporuje změny vedoucí k omezení financování soukromého školství francouzským státem.¹⁹⁶ Zároveň podle výzkumu platí, že skoro dvě třetiny nevěřících podporují myšlenku, aby stát na soukromé vzdělání nepřispíval vůbec. V podání Národní federace Volné myšlenky (*Fédération Nationale de la Libré Pensée*) by to například znamenalo zrušení zákona Debré z roku 1959 nebo zákona Falloux z roku 1850.

V současné situaci, kdy dochází k častým debatám ohledně postavení náboženství a s tím souvisejícím postavení *laïcité* ve francouzské společnosti, je i pozice ateistů vůči *laïcité* proměňována. Podle André Comte-Sponvillla je nutné všechny nevěřící mobilizovat proti všem formám fanatismu, tedy proti všem, kteří se snaží omezit svobodu nevěřit. Podle něj se tak nyní nejedná o debatu ohledně existence Boha, ale o debatu týkající se svobody proti fanatismu.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Vyjádření Národní federace Volné myšlenky problematice laického školství, *Fédération Nationale de la Libré Pensée*: <http://www.fnlp.fr/spip.php?article1194>, (staženo: 26. 04.2015).

¹⁹⁶ Barthélemy, „Dimension“, str. 675.

¹⁹⁷ Titiana Lissitzky, „religion, laïcité, spiritualité: Quelle place pour les athées dans le débat actuelle?“, *France TV Info*, leden2015: http://www.francetvinfo.fr/societe/debats/religion-laicite-spiritualite-quelle-place-pour-les-athees-dans-le-debat-actuel_805105.html, (staženo: 26. 04. 2015).

ZÁVĚR

Tato diplomová práce si v úvodu klada za cíl dokázat, jestli v případě konceptu *laïcité* platí předpoklad, že se tento koncept, a hlavně uplatňování principů na něm založených, nachází ve stavu krize, která se projevuje rozdílným vnímáním ze stran jednotlivých aktérů, ze nichž vyplývají i konkrétní legislativní opatření státu. Hypotézou bylo, že jednotlivé skupiny věřících (aktéři), katolíci, minoritní vyznání a ireligiózní, ale i francouzský stát, si koncept, a s ním spojenou řadu principů pro vzájemné soužití společnosti a věřících, vykládají podle odlišně, a to na základě svých zájmů a potřeb. Konkrétním předpokladem bylo, že u katolické církve převládá snaha dodržovat zásady svobody svědomí a vyznání, u minoritních náboženských skupin rovnost a svoboda vyznání a že ti bez náboženského vyznání pak upřednostňují neutralitu státu a jeho institucí v náboženských záležitostech. V případě státu pak hypotézou bylo, že svá rozhodnutí činí s ohledem na své vlastní zájmy a zájmy většinové populace, a to v závislosti na kontextu doby a pod vlivem působení výše zmíněných aktérů. Tyto hypotézy se potvrdily. Francouzský stát nepřistupuje ke všem náboženstvím stejným metrem a zaměřuje svá restriktivní opatření, i když neoficiálně, proti islámu, který vnímá jako největší hrozbu pro bezproblémové fungování Republiky. Z *laïcité* tak vytváří sociální konstrukt, jelikož jeho principy ohýbá podle svých aktuálních zájmů. Stát tímto způsobem určuje hranice mezi přijatelnými a nepřijatelnými projevy náboženství. Ty však na základě výzkumu nejsou stálé a proměňují se v závislosti na aktuálních podmínkách a na charakteru působících aktérů, v současné době zejména islámu. Tím byla potvrzena i teorie Amy Gutman *two-way protection*, jelikož stát opravdu přijímá takovou legislativu, jejímž působením tyto hranice mezi legitimními a nelegitimními požadavky rozlišuje. Zároveň jsou patrné i rozdíly mezi jednotlivými vyznáními, kdy katolicismus, tradiční a nejsilněji zastoupené náboženství, svou roli v rámci nastaveného systému již akceptoval a snaží se spíše o udržení *statutu quo* v rozsahu svobody vyznání a vznáší své legitimní požadavky. Nehledí tak ani na případné odlišné názory ostatních vyznání. Naopak islám, jako nejmladší francouzské náboženství, které svou pozici ve společnosti musí postupně budovat, rozhodnutí státu a stanovená pravidla hry sice respektuje, avšak apelem na dodržování svobody náboženství a rovnosti věřících se proti striktní interpretaci *laïcité* staví negativně. V případě francouzských nevěřících již z podstaty jejich přístupu

k náboženství převládá podpora náboženské neutrality státu a jeho institucí a tedy striktní separace. Na základě těchto výsledků ale nelze jednoznačně usuzovat, že se koncept *laïcité* nachází v současné době v krizi, a je nutné zvážit více skutečností.

V současné době se francouzská společnost nachází v bezprecedentní situaci, kdy se musí vyrovnávat s rostoucími požadavky nových náboženských skupin; na prvním místě islámem. Zároveň sílí i radikální náboženské hlasy, kdy věřící preferují svou náboženskou identitu před tou francouzskou, což je jev, se kterým se v minulosti francouzská společnost nesečkávala.¹⁹⁸ V situaci, kdy je tento trend významnou částí francouzské společnosti vnímán negativně, dochází k mobilizaci *laïcité*, která je vnímána jako zdroj řešení problematických situací spojených s jeho přítomností. V důsledku takto negativního vnímání náboženské praxe, která je chápána jako primární ohrožení klidného soužití ve společnosti, jsou principy *laïcité* povýšeny na vyšší úroveň v rámci republikánských hodnot. Zároveň jsou i obohaceny o sociální aspekty, které v počátcích svého vzniku postrádaly. Jedná se především o důraz kladený na potírání jakékoliv diskriminace, zejména generové, která přímo odkazuje na tradice islámu. Toto posunutí ve vnímání principů *laïcité* způsobuje i posun v uplatňování a vynucování jejich respektování ze strany francouzského státu. Prvním zlomovým bodem se stal zákon o zákazu nošení ostentativních symbolů z roku 2004, který současně i vytyčil hranici akceptovatelného náboženského chování a další opatření následovala. Zároveň však tato striktní interpretace *laïcité* ukazuje i na fakt, na který upozorňují mnozí francouzští odborníci. A to, že zvýšeným zájmem o *laïcité* ze strany francouzských vlád dochází k zastínění a maskování ekonomických a sociálních problémů spojených s přítomností nejen muslimů, ale multikulturní společnosti obecně.

Je bez pochyby, že oficiální interpretace *laïcité* zůstává neměnná a intenzivně zdůrazňuje tři hlavní principy: rovnost všech, svobodu vyznání a neutralitu státu. Ty si však stát vykládá po svém a ani jednotlivé skupiny obyvatelstva nevěnují všem těmto aspektům stejnou váhu. Tuto myšlenku podporuje i sociologický průzkum agentury Ifop

¹⁹⁸ Loic Venance, „Élisabeth Badinter, : Tenir le même discours à tous ceux qui placent la loi religieuse avant la loi politique,“ La Croix, květen 2015: <http://www.la-croix.com/Actualite/France/Elisabeth-Badinter-Tenir-le-meme-discours-a-tous-ceux-qui-placent-la-loi-religieuse-avant-la-loi-politique-2015-05-05-1309409> (staženo: 12. 05. 2015).

z února roku 2015¹⁹⁹, jehož cílem byla právě analýza vnímání *laïcité*. Podle provedeného průzkumu 51 % dotázaných vnímá *laïcité* primárně jako příležitost pro každého občana svobodně praktikovat svou víru. Pro 25 % populace však *laïcité* znamená především zákaz projevu náboženské příslušnosti ve veřejných službách a pro 14 % se jedná o prostředek pro odmítnutí jakýchkoliv forem komunitarismu.²⁰⁰

Pokud tedy na koncept *laïcité* nahlížíme jako na čistě právní princip, jehož základem je zákon z roku 1905 o odluce církví a státu a vnímáme ho tedy tradičně, tak lze konstatovat, že se v současné době nachází v krizi. Protože právě zmíněné zásahy státu do vnitřních záležitostí jednotlivých vyznání, a do jisté míry i omezování svobody vyznání, jsou ve střetu s klasickou literou zákona. Zároveň i odlišné vnímání a odlišné požadavky na uplatnění principů *laïcité* ze strany jednotlivých skupin svědčí o krizi tohoto tradičního výkladu. Na jedné straně může být tato krize vnímána jednak jako krize shora, způsobená vlivem evropské integrace, jednak zdola důsledkem zvýšené míry imigrace a s ní spojenými sociálními problémy. Evropská integrace zde hraje svoji roli v otázce svobody vyznání, protože ta je garantována Chartou základních práv Evropské unie,²⁰¹ na základě které se pak kdokoliv, kdo uzná, že mu jsou upírána jeho základní práva, může odvolat k Evropskému soudnímu dvoru. Tím tak svoboda vyznání původně garantovaná zákonem z roku 1905 v jistých ohledech ztrácí na významu, jelikož nyní existuje vyšší instance, ke které se lze dovolávat při jejím porušení. Samotná krize zdola pak je způsobena situací, ve které se nacházejí instituce, které hrály tradičně integrační roli, jež tuto roli v současné době ztrácí.

Avšak pokud připustíme možnost vývoje a přisoudíme *laïcité* liberálnější výklad, který nevnímá náboženství pouze jako hrozbu, ale jako zdroj pozitivních impulzů pro společnost, je možné současnou situaci vnímat i jako začátek nového období, ve kterém bude důraz kladen na svobodu vyznání a náboženské praxe bez rozdílu. Ten však nebude možný bez politické, a tedy i legislativní změny, ke které ale

¹⁹⁹ Tedy po útocích na redakci týdeníku Charlie Hebdo v Paříži.

²⁰⁰ Průzkum společnosti Ifop „Francouzi a *laïcité*“, dostupný online: http://www.ifop.com/?option=com_publication&type=poll&id=2929, (staženo: 01. 05. 2015).

²⁰¹ Listina základních práv Evropské unie, dostupná online na: http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/l33501_cs.htm (citováno: 21. 11. 2014).

budou francouzské vlády dlouho hledat odvahu. Tímto rozdílným vnímáním se však opět dostáváme zpět do roviny sociálního konstruktů.

SUMMARY

This Master thesis' main goal was to determine whether the contemporary situation of the concept of *laïcité* and particularly the application of principles related can be considered as in the state of crisis. According to the hypothesis, this crisis manifests itself by variety of perceptions of this concept by different religious groups and even the state. The concrete assumption was that Catholics attempt to maintain the principle of freedom of conscience and freedom of religion whereas the minority religions groups aim to sustain the equality and freedom of religions and Atheists tend to support the neutrality of the State in particular. Concerning the French state the assumption was that it makes its decisions in order to ensure its own interest and interest of majority population and is also largely based on current situation. These hypotheses were confirmed. The French state does not treat religions by the same standards and it imposes its restrictive measures on Islam which is perceived as a main threat for the smooth functioning of the Republic. By several legislative measures the state delimits the boundaries between the acceptable and unacceptable religious manifestations. Nevertheless, these boundaries are not stable and they change in the course of time. Therefore the Amy Gutman two-way protection theory was proved as well as the state adopts the legislation by which are these boundaries of legitimate and illegitimate determined. Additionally, grave disparities are evident even between the religions involved when Catholicism already accepted its traditional role within the system and therefore it tends to maintain the *status quo* in terms of religion freedom. On the other side, Islam as the youngest French religion accepts the decisions proposed and implemented by the state, yet strives to appeal to the adherence to religious freedom and adopts the negative attitude towards the strict interpretation of the concept of *laïcité*. Although such conclusions point heavily into a certain direction, it cannot be claimed that the concept is in dire straits with total confidence.

When we take the concept of *laïcité* as a purely legal concept which is grounded on the 1905 separation of church and state law, we can observe that the contemporary stage is certainly a crisis. As mentioned before, state's legislative interventions dealing with internal religious issues go against the traditional letter of law. The various differences in perceptions and interpretations of various religious groups serve as an example of the systemic crisis. However when we accept the possibility of the evolution and we attribute a more liberal interpretation to this concept, in which the religion is not seen as a primary source of conflicts in the society but rather a source of positive impulses, we can perceive current situation as a stepping stone to a new era in which the stress will be laid on the freedom of religion and religious practice. But this step wouldn't be possible without adequate political will for legislative change which the future French governments are bound to lack similarly as their predecessors. This new era surely cannot be ushered without cross-party and social agreement, which seems highly unlikely in the near future.

POUŽITÁ LITERATURA:

PRIMÁRNÍ ZDROJE:

Legislativa:

Ústava IV. Francouzské republiky: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html>, (staženo: 17. 03. 2015).

Ústava V. Francouzské republiky:
http://www.senat.fr/evenement/revision/texte_originel.html, (staženo: 17. 03. 2015).

Zákon z roku 1905 o oddělení církví od státu, <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/eglise-etat/sommaire.asp> (staženo: 04. 03. 2015)

Dekret prezidenta Chiraca ustanovující Komisi pro reflexi uplatnění principů *laïcité* v Republice,
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000236506>,
(staženo: 04. 03. 2015)

Návrh zákona o neutralitě soukromých zařízení určených pro výchovu dětí předškolního věku: <http://www.senat.fr/rap/l11-144/l11-1446.html> (staženo: 20. 04. 2015).

Návrh zákona o neutralitě soukromých zařízení určených pro výchovu dětí předškolního věku Návrh zákona: <http://www.senat.fr/dossier-legislatif/ppl11-056.html>, (staženo: 20. 04. 2015).

Návrh zákona o neutralitě soukromých zařízení určených pro výchovu dětí předškolního věku Návrh zákona: <http://www.assemblee-nationale.fr/14/propositions/pion0593.asp>,
(staženo: 20. 04. 2015).

Deklarace, Katolická církev a zákon z roku 1905, sto let poté:
<http://www.eglise.catholique.fr/conference-des-eveques-de-france/textes-et-declarations/368451-leglise-catholique-et-la-loi-du-9-decembre-1905-cent-ans-apres/>,
(staženo: 20. 04. 2015).

Charta laïcité ve školách: http://circulaire.legifrance.gouv.fr/pdf/2013/10/cir_37557.pdf
(staženo: 16. 04. 2015).

Zákon „Debré“ z roku 1959:
<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000693420>,
(staženo: 14. 04. 2015).

Názor Státní rady k problematice nošení muslimských šátků ve školách č. 346893, 27. 11. 1989, www.conseil-etat.fr. (staženo: 03. 04. 2015)

Zpráva komise Stasi, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/034000725.pdf>, (staženo: 08. 12. 2014).

Statistiky:

Průzkum SocioVision dostupný přes www adresu: <http://www.rtl.fr/actu/societe-faits-divers/la-laicite-plebiscitee-en-france-a-l-exception-des-musulmans-pratiquants-7775821124>, (staženo: 02. 04. 2015).

Statistiky francouzského ministerstva školství týkající se soukromého školství: <http://www.education.gouv.fr/cid251/les-etablissements-d-enseignement-prive.html>, (staženo: 14. 04. 2015)

Statistiky muslimského soukromého školství: <http://www.al-kanz.org/2014/08/18/ecole-privee-musulmane/>, (staženo: 14. 04. 2015).

Analýza francouzského ministerstva školství, <http://www.education.gouv.fr/pid25496/statistiques.html>. (Staženo: 03. 04. 2015)

Průzkum veřejného mínění agenturou IFOP z roku 2010 na téma „Katolicismus ve Francii v roce 2010“, http://www.ifop.com/media/pressdocument/238-1-document_file.pdf, (staženo: 12. 04. 2015).

Průzkum společnosti CSA, náboženství ve Francii: <http://www.csa.eu/multimedia/data/etudes/etudes/etu20130329-note-d-analyse-csa-decrypte-mars-2013.pdf>, (staženo: 22. 04. 2015).

Průzkum společnosti Ifop „Francouzi a *laïcité*“, dostupný online: http://www.ifop.com/?option=com_publication&type=poll&id=2929, (staženo: 01. 05. 2015)

Projevy:

Projev prezidenta Sarkozyho: http://www.lemonde.fr/politique/article/2007/12/21/discours-du-president-de-la-republique-dans-la-salle-de-la-signature-du-palais-du-latron_992170_823448.html, (staženo: 21. 04. 2015).

Projev premiéra Raffarina: Débats parlementaires, Journal Officiel de la République Française, 29. 04. 2003.

Projev ministra vnitra Sarkozyho: http://religioscope.info/article_143.shtml, (staženo: 03. 04. 2015).

Projev prezidenta Chiraca 17. prosince 2003: http://www.lemonde.fr/societe/article_interactif/2007/05/15/les-discours-de-jacques-chirac_910136_3224_8.html, (staženo: 05. 04. 2015).

Ostatní:

Komuniké Kasačního soudu z 25. 04. 2014 ve věci aféry *Baby-Loup*:
<http://fr.scribd.com/doc/231267222/Communique-de-la-Cour-de-cassation-sur-l-affaire-Baby-Loup>, (staženo: 20. 04. 2015)

Dopis Kanceláře CFCM: <http://fidesjustice.free.fr/html/laicite7.html>, (staženo: 7.4.2015).

Komuniké UOIF z 12. 12. 2003 http://www.saphirnews.com/Lettre-de-l-UOIF-aux-Musulmans-de-France_a922.html/, (staženo: 06. 04. 2015).

Znění: Občanská úmluvy francouzských muslimů pro společný život dostupné online:
http://www.lecfcf.fr/wp-content/uploads/2014/06/cfcf_texte_convention__version_finalisee2.pdf, (staženo: 08. 04. 2015)

Závěrečná zpráva Konference francouzských biskupů, *Proposer la foi dans la société actuelle II*, <http://ec.ccf.fr/wp-content/uploads/sites/2/2014/05/dagens.pdf> (staženo: 12. 04. 2015).

Vyjádření Národní federace Volné myšlenky k problematice laického školství, *Fédération Nationale de la Libré Pensée*: <http://www.fnlp.fr/spip.php?article1194>, (staženo: 26. 04.2015).

Jednání komise Stasi: <http://www.laicite-republique.org/la-laicite-n-est-pas-une-opinion-c.html> (staženo: 26. 04. 2015).

Zpráva Státní rady z roku 2004 k problematice *laïcité*: <http://www.conseil-etat.fr/Decisions-Avis-Publications/Etudes-Publications/Rapports-Etudes/Un-siecle-de-laicite-Rapport-public-2004>, (26. 04. 2015).

SEKUNDÁRNÍ ZDROJE:

Literatura:

Alia Al-Saji, *Voiles racialisés: „La femme musulmane dans les imaginaires occidentaux“*, *Les ateliers de l'éthique*, č. 2, 2008, 23-38.

Paul Airiau, *Cent ans de laïcité française*, Paříž: Presses de la Renaissance, 2005.

Maurice Barbier. „Esquisse d'une teorie de la *laïcité*“, *Le débat*, 77/5, 1993.

Amélie Barras, „Contemporary Laïcité: Setting the Term sofa New Social Construct? The Slow Exclusion of Women Wearing Headscarves“, *Totalitarian Movements and Political Religions*, 11/2, 2010.

Amélie Barras, Sacred Laïcité and the Politics of Religious Resurgence in France: Whither Religious Pluralism?, *Mediterranean Politics*, č. 2, 2013, 276-293.

Martine Barthélemy, Guy Michelat, „Dimensions de la laïcité dans la France d'aujourd'hui“, *Presses de Sciences Po*, č. 57, 2007, 649-698.

Jean Baubérot, „La Commission Stasi: Entre Laïcité Républicaine et Multiculturelle“, *Historical Reflections*, č. 3, 2008, 1-20.

Jean Baubérot, „La laïcité en crise? Une conquête toujours en devenir“, *Informations sociales*, č. 136, 2009, 48-59.

Peter Berger a Thomas Luckmann, *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*, Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

John Bowen, „Does French Islam Have Borders? Dilemmas of Domestication in a Global Religious Field“, *American Anthropologist*, 106/1, 2004.

Vivien Burr, *An Introduction to Social constructivism*, New York: Routledge, 1995.

Blenadine Chelini-Pont, „Is laïcité state religion“, *The George Washington International Law Review* 43, č. 1 (leden 2010): 765-815.

Guy Coq, „La laïcité et l'école de la République“, *Tréma*, č. 37, 2012, 1-19.

Stephen Croucher, „French-Muslims and the Hijab: An Analysis of Identity and the Islamic Veil in France“, *Journal of Intercultural Communication Research*, č. 3, 2009, 119-213.

Petr Drulák, *Teorie mezinárodních vztahů*, Praha: Portál, 2003.

Geoffroy, Martin, *Laïcité: Enjeux Et Pratiques : Premier Colloque Montaigne*, Bordeaux: Les Presses universitaires de Bordeaux, 2005.

Bernard Godard, *Les musulmans en France*, Paříž: Hacette Littératures, 2009.

Alain Gresh a kol., *1905-2005, Les enjeux de la laïcité*, Paříž: L'Harmattan, 2005.

Jeremy Gunn, „Religious Freedom and Laïcité: A Comparaison of United States and France“, *BYU Law Review*, č.2, 2004, 410-502.

Amy Gutmann, *Identity in Democracy*, Princeton: Princeton University Press, 2004.

Michael Grimmitt, „Constructivist Pedagogies of Religious Education Project: re-thinking Knowledge, Teaching and Learning in Religious Education“, *Pedagogies of Religious Education*, 2000.

Danièle Hervieu-Léger, „Le miroir de l'islam en France“, *Vingtième siècle, Revue d'histoire*, č. 66 (duben-červen 2000): 79-89.

Amr Ibrahim, „Laïcité spécifique de l’islam“, *Autre Temps: Les cahiers du christianisme social 1*, č. 10, (1986), 21-30.

Riva Kastoryano, „Religion and incorporation: Islam in France and Germany“, *IMR* 38, č. 3 (listopad 2004), 1234-1255.

Jonathan Laurence, *Integrating Islam: Political and Religious Challenges in Contemporary France*, Washington D.C. , Brookings Institution Press, 2006.

Jonathan Laurence a Justin Vaïsse, *Intégrer l’islam: la France et ses musulmans, enjeux et réussites*, Paříž: Odile Jacob, 2007.

Micheline Milot, *Laïcité Dans Le Nouveau Monde*, Tourhout: Brepols, 2002.

Murat Akan, „Laïcité and multiculturalism: the Stasi Report in context“, *The British Journal of Sociology*, č. 2, 2009, 237-256.

Zdeněk Nešpor a kol., *Příručka sociologie náboženství*, Praha: Sociologické nakladatelství, 2008.

Barnett Pearce, „Communication and social construction: claiming our birthright“, *Socially Constructing Communication*. N. J.: Hampton Press. 2009.

Sandra Pellet, „École publique, école privée : une comparaison“, *Regards croisés sur l’économie*, č. 12, únor 2012, 184-188.

Henry Pena-Ruiz, „Laïcité: principes et enjeux actuels“, *Presses Universitaires de France*, č. 18, 2004.

Gustav Persier, „Ecole publique, Ecole privée et Laïcité en France“, *Cahiers d’Etudes sur la Méditerranée Orientale et le monde Turco-Iranien*, č. 19, 1995.

Bruno Poucet, *Liberté sous contrat: Une histoire de l’enseignement privé*, Paříž: Édition Fabert, 2009.

Philippe Portier, „L’Église catholique face au modèle français de la laïcité“, *Archives de science sociales des religions*, č. 129, leden-březen 2005.

Joseph Ratzinger, „Démocratie, droit et religion“, *Esprit*, č. 7, červenec 2004, str. 28.

Joël Roman, „Aux origines du renouveau de la question laïque“, *Les idées en mouvement*, č. 121. srpen-září 2004.

Olivier Roy, *La laïcité face à l’islam*, Paříž: Hachette Littératures, 2006.

Sharif Gemie, *French muslims: New Voices in Contemporary France*, Wales: University of Wales Press.

Jiří Šubr a kol., *Soudobá sociologie IV. Aktuální a každodenní*, Praha: Karolinum, 2010.

Godard Taussig, *Les musulmans en France*, Paříž: Hachette Littératures, 2009.

Viorel Tutui, „Religious Identity in Democracy: the Difficulties of the Two-Way Protection Theory“, *Journal the Seminar of Discursive Logic*, 11/1, 113.

Yves Verneuil, „L'école et la laïcité, de l'Ancien Régime à nos jours : enjeux du passé, enjeux dépassés“, *Tréma*, č. 37, 2012, 130-143.

Bronwyn Winter, *Hijab & the Republic: Uncovering the French Headscarf Debate*, (Syracuse: Syracuse University Press, 2008.

Elektronické zdroje:

Média:

Elvire Camus, „Qui sont les catholiques de France,“ *Le Monde*, leden 2014: http://www.lemonde.fr/societe/article/2014/01/24/qui-sont-les-catholiques-de-france_4354161_3224.html, (staženo: 12. 04. 2015).

Alice Géraud a Marie Piquemal, „Le lycée Averroès, un des rares établissements musulmans en France,“ *Libération*, únor 2015: http://www.liberation.fr/societe/2015/02/06/le-lycee-averroes-un-des-rares-etablissements-musulmans-en-france_1197165, (staženo: 14. 04. 2015).

Henrik Lindell, „A quo sert vraiment la laïcité,“ *La vie*, září 2013: http://www.lavie.fr/debats/chretiensdebats/a-quoi-sert-vraiment-la-charte-de-la-laicite-13-09-2013-44047_431.php, (staženo 16. 04. 2015).

Marion Cocquet, „Jean Baubérot : Certains enseignants ont des idées fausses sur la laïcité“, *Le Point*, září 2013: http://www.lepoint.fr/societe/jean-bauberot-certains-enseignants-ont-des-idees-fausses-sur-la-laicite-09-09-2013-1722469_23.php, (staženo: 18. 04. 2015).

Arnaud Gonzaque, „Charte de la laïcité : "Veut-on des élèves passifs en classe ?", *Nouvel observateur*, září 2013: <http://tempsreel.nouvelobs.com/education/20130909.OBS6138/charte-de-la-laicite-veut-on-des-eleves-passifs-en-classe.html>, (staženo: 18. 04. 2015).

Bertrand Langlois, „Vincent Peillon lance sa «charte de la laïcité» à l'école“, *La croix*, září 2013: <http://www.la-croix.com/Famille/Education/Vincent-Peillon-lance-sa-chart-de-la-laicite-a-l-ecole-2013-09-09-1010693>, (staženo: 18. 04. 2015).

„Charte de la laïcité: Valls veut rassurer la communauté juive“, *Nouvel observateur*, září 2013: <http://tempsreel.nouvelobs.com/politique/20130910.AFP4918/charte-de-la-laicite-valls-veut-rassurer-la-communaute-juive.html>, (staženo: 16. 04. 2015).

Jean-Louis Bianco a Nicolas Cadene, „Affaire Baby-Loup, ce que l'Observatoire de la laïcité a dit“, *Huffington Post*, říjen 2013: http://www.huffingtonpost.fr/jean-louis-bianco/affaire-baby-loup-ce-que-lobservatoire-de-la-laicite-a-dit_b_4120676.html (staženo: 20. 04. 2015).

AFP, „Baby-Loup: l'observatoire de la laïcité ne veut pas d'une nouvelle loi“, *L'Express*, říjen 2010: http://www.lexpress.fr/actualite/societe/baby-loup-l-observatoire-de-la-laicite-ne-veut-pas-d-une-nouvelle-loi_1291373.html, (staženo: 20. 04. 2015).

Caroline Beyer, „Laïcité : une proposition de loi qui heurte les religions“, *Le Figaro*, březen 2015: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2015/03/13/01016-20150313ARTFIG00007-laicite-une-proposition-de-loi-qui-heurte-les-religions.php>, (staženo: 21. 04. 2015).

Titiana Lissitzky, „religion, laïcité, spiritualité: Quelle place pour les athées dans le débat actuelle?“, *France TV Info*, leden 2015: http://www.francetvinfo.fr/societe/debats/religion-laicite-spiritualite-quelle-place-pour-les-athees-dans-le-debat-actuel_805105.html, (staženo: 26. 04. 2015).

Jean-Pierre Raffarin, „Entretien de Jean-Pierre Raffarin, « France Europe Express »“, *France 3*, duben 2003: <http://www.voltairenet.org/article10252.html>, (staženo: 03. 04. 2015).

Projev Pascala Balmanda k příležitosti zahájení školního roku 2013/2014 dostupný online na: <http://www.enseignement-catholique.fr/ec/images/stories/communiques/point-presse-01-10-2013.pdf> (staženo: 18. 04. 2015).

Reakce CFCM, „Commission et Rapport Stasi, position de Jacques Chirac et réactions au Rapport, au projet de loi sur la Laïcité à l'école publique, à son adoption et à son application“, *Monde diplomatique*, leden 2004: <http://ouvertsurlemonde.pagesperso-orange.fr/LAICITE/Comission%20STASI/Commission%20et%20Rapport%20Stasi%20index.htm>, (staženo: 7.4.2015).

Loic Venance, „Élisabeth Badinter,: Tenir le même discours à tous ceux qui placent la loi religieuse avant la loi politique,“ *La Croix*, květen 2015: <http://www.la-croix.com/Actualite/France/Elisabeth-Badinter-Tenir-le-meme-discours-a-tous-ceux-qui-placent-la-loi-religieuse-avant-la-loi-politique-2015-05-05-1309409> (staženo: 12. 05. 2015).

Ostatní:

Allain Gresh, „La commission Stasi et la loi contre le foulard : retour sur une manipulation“, *Monde diplomatique*, duben 2013, <http://blog.mondediplo.net/2013-04-05-La-commission-Stasi-et-la-loi-contre-le-foulard>, (staženo: 04. 04. 2015).

Ustanovení *Observatoire de la laïcité*: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2013/04/06/01016-20130406ARTFIG00332-1-observatoire-de-la-laicite-de-nouveau-sur-les-rails.php> (staženo: 20. 04. 2015).

Cédric Polère „Qu’est-ce que la laïcité quinze ans après l’ « affaire du voile » et près d’un siècle après la loi de 1905?“
http://www.millenaire3.com/uploads/tx_reesm3/syntheses_polere_laicite.pdf, (staženo: 05. 04. 2015).

Koncept laïcité: <http://www.ukessays.com/essays/religion/the-concept-of-laicite-in-france-religion-essay.php> (staženo: 28. 11. 2014)

Krize konceptu *laïcité*: <http://www.voltairenet.org/article10186.html> (staženo: 19. 11. 2014)

L’école et la laïcité: <http://www.histoire.ac-versailles.fr/old/histoire/1905/LALMY.htm>, (staženo: 17. 03. 2015).

Definice *Laïcité*: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/la%C3%AFcit%C3%A9>, (staženo: 2. 3. 2015).

Marc Jacquemain, *Laïcité aujourd’hui*:
<http://orbi.ulg.ac.be/bitstream/2268/169368/1/La%20la%C3%AFcit%C3%A9%20contre%20elle-m%C3%AAme.pdf> (staženo: 25. 04. 2015).